

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2023 CİLT / VOLUME: 9 SAYI / NUMBER: 17

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü adına sahibi / *Owned on behalf of Institute of Black Sea Studies by*

Prof. Dr. İsmail KÖSE

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

EDİTÖR / EDITOR

Doç. Dr. Volkan AKSOY

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Arkeoloji - Sanat Tarihi / Archaeology - Art History

Dr. Öğr. Üyesi Hülya Çalışkan AKGÜL

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Deniz Bilimleri / Marine Sciences

Prof. Dr. Ertuğ DÜZGÜNEŞ

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sürmene Deniz Bilimleri Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dil ve Edebiyat / Languages and Literature

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer UZUN

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

İktisadi ve İdari Bilimler / Economic and Administrative Sciences

Prof. Dr. Rahmi YAMAK

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Mimarlık ve Çevre Bilimleri / Architecture and Environmental Sciences

Prof. Dr. Cenap SANCAR

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Sosyoloji / Sociology

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Tarih / History

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Uluslararası İlişkiler / International Relations

Doç. Dr. Bülent ŐENER

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

DİL SORUMLULARI / LANGUAGE MANAGERS

Doç. Dr. Bahadır GÜNEŐ

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Tuncer YILMAZ

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Dilek BEYAZLI**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Dmitry D. VASILIEV**
☞ Russian Academy of Sciences / RUSSIA
- Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR**
☞ Ankara Hacı Bayram Veli Üni. / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Gocha TSETSKHLADZE**
☞ University of Melbourne / AUSTRALIA
- Prof. Dr. Haşim KARPUZ**
☞ Karatay Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU**
☞ Yıldız Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ**
☞ Kastamonu Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mesut ÇAPA**
☞ Ankara Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Murat ARSLAN**
☞ Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Murat KEÇİŞ**
☞ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Necmettin AYGÜN**
☞ Aksaray Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK**
☞ Trabzon Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ**
☞ Samtskhe-Javakheti State Uni. / GEORGIA
- Prof. Dr. Rustam SHUKUROV**
☞ Lomonosov Moscow State Uni. / RUSSIA
- Prof. Dr. Süleyman ERKAN**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Şerife TALİ**
☞ Ordu Üniversitesi / TÜRKİYE
- Assoc. Prof. Dr. Liliana Elena BOSCAN**
☞ Bucharest University / ROMANIA
- Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Coşkun ERÜZ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Özgür YILMAZ**
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Vahit GÜNTAY**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Ali AKAR**
☞ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA**
☞ Bursa Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN**
☞ University of Oslo / NORWAY
- Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ**
☞ Bursa Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Enis ŞAHİN**
☞ Sakarya Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Faruk BİLİCİ**
☞ Paris- INALCO / FRANCE
- Prof. Dr. Feridun EMECEN**
☞ 29 Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Hakan KIRIMLI**
☞ Bilkent Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU**
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Kenan İNAN**
☞ Erzincan Binali Yıldırım Üni. / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet ÇOĞ**
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet TEZCAN**
☞ Bursa Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet ZAMAN**
☞ Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mirian MAKHARADZE**
☞ Tbilisi State University / GEORGIA
- Prof. Dr. Nedim İPEK**
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Oktay BELLİ**
☞ İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Osman KARATAY**
☞ Ege Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN**
☞ Rutgers University / USA
- Prof. Dr. Sergey P. KARPOV**
☞ Lomonosov Moscow State University / RUSSIA
- Prof. Dr. Salim GÖKÇEN**
☞ Erzincan Binali Yıldırım Üni. / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Sezai BALCI**
☞ Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ**
☞ İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Ülkü ELİUZ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Kemal SAYLAN**
☞ Ordu Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Osman EMİR**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Sanem ÖZEN TURAN**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Sercan EROL**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Serkan DEMİREL**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Öğr. Gör. Veysel USTA**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2023 CİLT / VOLUME: 9 SAYI / NUMBER: 17

HAKEMLER / REFEREES

Prof. Dr. Ertuğ DÜZGÜNEŞ ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi	Doç. Dr. Şahin YILDIRIM ☞ Bartın Üniversitesi
Prof. Dr. Halil TURGUT ☞ Süleyman Demirel Üniversitesi	Doç. Dr. Telli KORKMAZ ☞ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ÖNTUĞ ☞ Uşak Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Begüm Aylin ÖNDER ☞ İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer METİN ☞ Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÜNVER ☞ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ünsal YALÇIN ☞ Ruhr-Universität Bochum	Dr. Öğr. Üyesi Kader REYHAN ☞ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin TÜMER ERDEM ☞ Marmara Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Maia MESKHİDZE ☞ Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Kerem COŞKUN ☞ Artvin Çoruh Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Neriman YILMAZ ☞ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa AÇA ☞ İzmir Demokrasi Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Selin KIRAZ DEMİR ☞ Amasya Üniversitesi

ETİK KURALLARA UYGUNLUK / COMPLIANCE WITH ETHICAL RULES

Yayımlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.

Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

"Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.

Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.

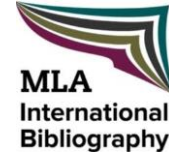
Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.

Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring "Ethics Committee Decision" and this approval should be stated and documented in the paper.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / INDEXES

KAREN TÜBİTAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (EE), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) ve SOBIAD indeksleri tarafından taranan hakemli akademik bir dergidir ve senede üç kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

KAREN is a peerreviewed journal indexed by TUBITAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (EE), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) and SOBIAD and published three times in each year.

Authors are responsible for the content of their work.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

Kapak Tasarım ve Dizgi / Cover Design and Typesetting

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

Yazışma Adresi / Correspondence

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü,
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
61080, Trabzon / TÜRKİYE

*Institute of Black Sea Studies,
Karadeniz Technical University,
61080, Trabzon / TURKIYE*

Tel: +90 462 377 42 37
Fax: +90 462 325 86 88
<http://www.ktu.edu.tr/karen>
<http://dergipark.gov.tr/karen>
karen@ktu.edu.tr
karen.dergiler@gmail.com
karen@yaani.com

ISSN: 2458-7680
E-ISSN: 2458-9705

Mart / March 2023, Trabzon / TÜRKİYE

Baskı / Printing

Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası / *Karadeniz Technical University Printing Office*

Tel: +90 462 377 21 44

İÇİNDEKİLER / CONTENTS*

Pınar SELİMOĞLU - Hicran Hanım HALAÇ Sinop İli Boyabat İlçesi Kentsel Sitinde Meslek Yüksekokulu Öğrencilerine Oryantasyon Amaçlı Rota Önerisi <i>Route Suggestion for Orientational Purpose to the Pupils of Vocational High School in the Urban Site of Boyabat, Sinop the Route</i>	1-27	Mimarlık / Architecture
Umut ZOROĞLU Kompozit Yay Çıtalarına Kurul Kalesi'nden Yeni Bir Katkı <i>A New Contribution to Composite Bow Laths from Kurul Fortress</i>	29-44	Arkeoloji / Archaeology
Buket Akdemir DİLEK Gürcistan Sinemasında Sovyet ve Sovyet Sonrası Dönemde Kadının Temsili <i>Representation of Women in the Georgian During and After Soviet Period</i>	45-64	İletişim - Sanat / Communication - Art
Nurbanu ŞEREN - Ceren ÇEVİK KANSU Sınıf Öğretmeni Adaylarının Bilim-Sözde Bilim Ayrımına İlişkin Yeterliklerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi <i>An Investigation of Pre-Service Primary School Teachers' Competence Between Science-Pseudo Science Distinction in Terms of Various Variables</i>	65-76	Eğitim Bilimleri / Educational Sciences
Abdurrahman SEÇKİN Ortaçağ Gürcistan'ında Eğitim (XI-XII. Yüzyıllar) <i>Education in Medieval Georgia (XI-XII. Centuries)</i>	77-84	
Ahmet ERCİVAN Osmanlı Devleti'nde Modern Hapishane Sürecine Geçişte Gerede Hapishanesi <i>Gerede Prison in the Transition to the Modern Prison Process in the Ottoman State</i>	85-96	Tarih / History
Fatma Nur GÜCÜYENER - Hüseyin SARAÇ Hovhannes Kaçaznuni'nin Hayatı <i>The Life of Hovhannes Katchaznoui</i>	97-112	
Mustafa ZENGİN Marshall Planı Yardımlarının Türkiye'deki Balıkçılık Sektörünün Yapısal ve İktisadi Gelişimi Üzerine Etkileri <i>Effects of Marshall Plan Aids on the Structural and Economic Development of the Fisheries Sector in Turkey</i>	113-134	Deniz Bilimleri / Marine Sciences

KAREN Yayın İlkeleri / Guideline of the KAREN

* Bu sayıda yayımlanan makalelerin tamamı araştırma makalesidir. / All articles published in this issue are research articles.

Bu sayıda etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirecek makale bulunmamaktadır. / There are no articles in this issue requiring ethical committee permission and/or legal/special permission.

Selimoğlu, Pınar - Halaç, Hicran Hanım, “Sinop İli Boyabat İlçesi Kentsel Sitinde Meslek Yüksekokulu Öğrencilerine Oryantasyon Amaçlı Rota Önerisi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/17, ss.1-27. DOI: 10.31765/karen.1140679

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

SİNOP İLİ BOYABAT İLÇESİ KENTSEL SİTİNDE MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNE ORYANTASYON AMAÇLI ROTA ÖNERİSİ*

Pınar SELİMOĞLU** - Hicran Hanım HALAÇ***

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Öğr. Gör.,
Sinop Üniversitesi, Boyabat Meslek
Yüksekokulu, Sinop/TÜRKİYE
✉ pselimoglu@sinop.edu.tr

ORCID : 0000-0002-2086-1815

*** Prof. Dr.,
Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık
ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü,
Eskişehir/TÜRKİYE
✉ hhhalac@eskisehir.edu.tr

ORCID : 0000-0001-8046-9914

Anahtar Kelimeler: Oryantasyon amaçlı Rota, Boyabat, Sinop, Mimari Restorasyon, Kültürel Miras

Keywords: Route for Orientation, Boyabat, Sinop, Architectural Restoration, Cultural Heritage

Öz: Artan nüfus ile birlikte kentteki kontrolüz yapılaşma ve gelişimi, tarihi yapıların terk edilmesi, doğal afetler gibi birçok etken, kentlerdeki doğal ve kültürel mirası tehdit etmektedir. Günümüze kadar varlığını korumuş kültürel mirasın devamlılığını sağlamak için doğru koruma önlemlerini öğretmek ve kültürel miras bilincini yerleştirmek adına yüksekokullarda verilen eğitimlerde, yapıları gören öğrencilerin etkisi oldukça önemlidir. Bu önem göz önüne alındığında, Boyabat Meslek Yüksekokulu Mimari Restorasyon Programı öğrencilerinde ve ilçede farklı bölümlerde eğitim gören öğrencilerde kültürel mirasa yönelik bir ön bellek oluşturma amacı ile oryantasyon amaçlı rota önerisi oluşturulması amaçlanmıştır. İlçede kentsel sit alanı içerisinde tescilli sivil mimari örneklerinin yoğun bulunduğu bir bölge seçilerek hazırlanan rota güzergâhında 2 adet cami ve çeşmesi, 1 adet çeşme, 1 adet okul binası ve 21 adet sivil mimari örneklerinin anlatıldığı bir rehber hazırlanması amaçlanmıştır. Rota boyunca karşılaşılan yapılardan bazılarının, yapı malzemesi, tipolojisi, sokak dokusu vb. özellikleri hakkında bilgiler aktarılmıştır ve öğrencilerin kentin genelinde yapacakları gezilerde yapılara daha bilinçli bakmaları hedeflenmiştir. Sonuç olarak öğrencilere oryantasyon amaçlı hazırlanan bu rota çalışması, ileride Boyabat ilçesi için hazırlanacak rotalar için rehber niteliği taşıyacaktır.

ROUTE SUGGESTION FOR ORIENTATIONAL PURPOSE TO THE PUPILS OF VOCATIONAL HIGH SCHOOL IN THE URBAN SITE OF BOYABAT, SINOP THE ROUTE

Abstract: Many factors such as uncontrolled construction and progress in the city, abandonment of historical buildings, , natural disasters that occur with the increasing population threaten the natural and cultural heritage in cities. In order to ensure the continuity of the cultural heritage that has preserved its existence until today, the effect of learning by seeing the structures is very important in the education in the vocational schools in order to teach the right protection measures and to place the awareness of cultural heritage. Considering this importance, it is aimed to create a route suggestion for orientation in order to create a pre-memory for the cultural heritage for the students of the Architectural Restoration Program of Boyabat Vocational School and the students

Geliş Tarihi / Received Date: 05.07.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.03.2023

studying in different departments in the district. It is aimed to prepare a guide that presents 2 mosques and fountains, 1 fountain, 1 school buildings and 21 civil architecture examples together on the route, which was prepared by choosing a region where registered civil architecture buildings are concentrated in the urban protected area in the district. Some of the buildings encountered along the route, building material, typology, street

texture, etc. Information about the characteristics of the buildings was given and it was aimed that the students would look at the buildings more consciously during the trips they will make throughout the city. As a result, this route study, which was prepared for the purpose of orientation to the students, will serve as a guide for the cultural routes to be prepared for the Boyabat district in the future.

Giriş

Kültür kelimesi ilk kez 19. yüzyılın sonlarında antropologlar tarafından geliştirilmiştir. İngiliz antropolog Sir Edward Burnett Tylor kültürü “toplumun bir üyesi olarak bireylerin kazandığı, bilgi, hukuk, sanat, inanç, adalet, gelenek, görenek, alışkanlıkların tümünü içine alan karmaşık bir bütün” olarak tanımlanmıştır.¹

Birçok tanımı olan Fransızca kökenli “culture” Türk Dil Kurumu sözlüğünde; “tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmeye kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü”, “bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü”, “bireyin kazandığı bilgi”² şeklinde tanımlanmaktadır. Kültür kelimesi, sosyoloji, tarih, mimari, edebiyat, antropoloji, arkeoloji, coğrafya gibi birçok disiplinin çalışmalarına da konu olmuştur.

Miras kavramı Türk Dil Kurumu sözlüğünde “birine, ölen bir yakınından kalan mal mülk, para veya servet, kalıt, bırakıt, tereke” veya “bir neslin kendinden sonra gelen nesle bıraktığı şey”³ olarak tanımlanmıştır.

Kültür ve miras kavramlarından yola çıkarak, kültürel miras kavramını önceki nesiller tarafından oluşturulmuş ve ulusal uluslararası öneme sahip somut ve somut olmayan tüm değerler olarak tanımlayabiliriz. Kültürel miras nesillerin geçmişi, bugünü ve geleceği arasında bir köprüdür.⁴ UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Dair Sözleşme kültürel mirası; anıtlar, yapı toplulukları ve sitler olarak tanımlamıştır.⁵ UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasının Korunması Sözleşmesi’nde, Somut Olmayan Kültürel Miras, “toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar” olarak tanımlanmaktadır.⁶

Somut ve somut olmayan kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması her dönemde önem arz etmiştir. Tarihi yerleşim yerlerinin korunması, toplumsal, kültürel, fiziksel, işlevsel ve ekonomik anlamda çok yönlü bir alandır. Üzerinde yaşadığımız coğrafya çok zengin bir tarihi çevreye sahiptir. Bu zenginlik farklı dönemleri içinde bulunduran farklı nitelikteki eserlere ulaşma şansı sunmaktadır. Birçok uygarlığa ev sahipliği yapan ülkemizde farklı topluluklar tarafından oluşturulmuş yapılara, yerleşim alanlarına rastlanmaktadır. Bu alanları değerlerini yitirmekten koruyabilmek, gelecek nesillere aktarabilmek için konuyla ilgili sorunlara bütüncül yaklaşımlarla cevap verilmelidir.

¹ Hayiland vd, 2008.

² Türk Dil Kurumu.

³ Türk Dil Kurumu.

⁴ Yücel Batmaz vd., 2021.

⁵ UNESCO, 1972.

⁶ UNESCO, 2003.

Bu yaklaşımların en önemlilerinden biri de eğitimidir. Ülkemizde kültür mirasını koruma, sahip çıkma, gelecek nesillere aktarma bilincinin aşılandığı eğitim alanlarından bir tanesi de üniversitelerin meslek yüksekokullarında iki yıl eğitim veren Mimari Restorasyon Programlarıdır. Mimari Restorasyon Programlarında; birçok alan dersi, uygulama dersleri ile birlikte ulusal ve uluslararası kültürel miras kavramı konuları derinlemesine işlenmektedir. Amaçlarından biri kültürel mirasın korunması konusunda bilinç ve farkındalık oluşturmak olan programda; “öğrencilerin eğitimleri boyunca karşılaşacakları kavramların bir kısmını öğrenmeye okula geldikleri ilk zaman dilimi içerisinde gezerek ve yerinde görerek başlasalar nasıl olur?” sorusundan yola çıkarak, öğrencilere yörede bulunan konut mimarisini, sokak dokusunu, anıtsal yapıları anlatmak üzere hazırlanmış bir rota önerisidir.

Bu çalışmada, Sinop Üniversitesi Boyabat Meslek Yüksekokulu Mimari Restorasyon Programı öğrencilerine; Sinop ili Boyabat ilçesi kentsel sit alanı içerisinde bulunan ve rota güzergâhı üzerinde yer alan 21 adet tescilli sivil mimari örneği yapı, 2 adet cami, 1 adet mescit, 1 adet okulun özellikleri anlatılarak, öğrencilerde ön bilinç oluşturması hedeflenmiştir.

1. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı, Boyabat ilçesinde kentsel sit alanı içerisinde yoğunluklu olarak bulunan tescilli yapıları içeren bir oryantasyon rotası oluşturmaktır. Öncelikle yörede yer alan kültür varlıklarına ilişkin envanter kayıtları incelenmiş ve sonrasında ulusal ve uluslararası kaynaklardan makaleler, tezler, bildiriler, kitaplar, belgeler, web siteleri, görsel malzemeler ve benzer çalışmalardan materyal olarak yararlanılmıştır. Daha sonra ise oryantasyon rotası bileşeni olabilecek kültür varlıklarının konumları Ortofoto üzerinden belirlenmiş, mesafeler ölçülmüş ve şekiller AdobeCS6 programı yardımı ile düzenlenmiştir. Yürüme mesafeleri de dikkate alınarak rota duraklama noktaları saptanmıştır.

Rotanın belirlenmesinde kentsel sit alanının içerisinde kalan ve geleneksel dokunun en yoğun olduğu ve görece iyi korunmuş Göktepe Mahallesi, Zincirlikuyu Mahallesi ve Yeni Mahalle'deki güzergâhlar üzerinde yer alan tescilli sivil mimari örnekleri ve anıt yapılar incelenmiştir.

Bir yayanın ortalama hızı saatte 4 ila 6 km arasında değişkenlik gösterir. Yürüme mesafesi; gündelik işler için 0,4 km iken özel amaçlar için bu mesafe 6 km'ye kadar çıkmaktadır.⁷ Bu veriler ışığında 2,323 km (2323 m) yürüme mesafesi olan rota, bir kere 15 dakika mola verilerek toplam 222 dakikada tamamlanacak şekilde tasarlanmıştır. Ayrıca rota üzerinde yer alan yapılara ilişkin bilgiler ve yönlendirmeler tablo 2'de anlatılmıştır.

2. Boyabat İlçesi Genel Özellikleri

Batı Karadeniz Bölgesinin doğusunda bulunan Boyabat, Sinop iline bağlı dokuz ilçeden en büyüğüdür. Boyabat'ın doğusunda Durağan ilçesi, batısında Kastamonu / Hanönü - Taşköprü ilçeleri, güneyinde Saraydüzü ilçesi ve Çorum/Kargı ilçesi ile kuzeyinde de Gerze, Erfelek, Ayançık ilçeleri yer almaktadır. Yüzölçümü 1.475 km² olan bir ilçe, Sinop ilinin alanının 4'te 1'lik kısmını kaplamaktadır.⁸

Boyabat ilçesi Kentsel, Arkeolojik ve Doğal sit alanlarını barındıran karma sit yapısına sahiptir. Boyabat Kalesinin konumlandığı alan Arkeolojik sit alanı, Kalenin bulunduğu tepe ve Kolaz Çayı kenarları doğal sit alanıdır. Kentsel sit alanı ise dört ayrı parçadan oluşmaktadır.⁹ Kentsel Sit alanını oluşturan bölgeler beş mahallenin sınırları içerisinde yer almaktadır. Zincirlikuyu Mahallesi, Gökdere Mahallesi, Cami-i Kebir Mahallesi, Kumluk Mahallesi ve Yeni Mahalle. Boyabat ilçesinde toplam 186 adet tescilli yapı bulunmaktadır. Tescilli yapılar arasında 6 cami,

⁷ Schiller vd., 2010: 91.

⁸ Zeyrek,2013: 2.

⁹ Zeyrek, 2013: 163.

2 okul, 1 medrese, 1 çeşme, 1 kale, 1 türbe ve 1 askerlik şubesine ait bina ve 173 adet sivil mimari (konut+ticarethane) örneği yapı bulunmaktadır.

Gökdere Mahallesi sınırları içerisinde; Boyabat Kalesi, Gökdere Camisi, Şeyh Camisi ve çeşmesi, 1 adet çeşme ve 1 adet medrese kalıntısı, Dumlupınar İlköğretim ve 57 adet sivil mimarlık örneği ile toplamda 63 adet tescilli yapı bulunmaktadır. Zincirlikuyu Mahallesi sınırları içerisinde; Kandilsiz Mescit, Konya Camii, Askerlik Şubesi ve 46 adet konut, 28 adet dükkân olan 74 adet sivil mimarlık örneği toplamda 77 adet tescilli yapı bulunmaktadır. Cami-i Kebir Mahallesi sınırları içerisinde; Ak Mescit Taş Camii, Kız Meslek Lisesi, 24 adet sivil mimarlık örneği ile toplamda 26 adet tescilli yapı bulunmaktadır. Kumluk Mahallesi sınırları içerisinde; 1 adet türbe, İnönü İlkokulu, 1 adet sivil mimarlık örneği ile toplamda 3 adet tescilli yapı bulunmaktadır. Yeni Mahalle sınırları içerisinde; 16 adet sivil mimarlık örneği ve Büyük Camii bulunmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Boyabat ilçesi tescilli yapılar

Mahalle Adı	Sivil Mimari (Konut/konut+ticarethane/ticaret-hane)	Cami	Çeşme	Kale	Medrese	Mescit	Kamu Binası	Türbe	Toplam
Gökdere Mahallesi	57 (1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-14 nolu yapılar)*	2 (15 nolu yapı)*	1 (13 nolu yapı)*	1	1	-	1 (18 nolu yapı)*	-	63
Zincirlikuyu Mahallesi	74 (16-17-19-20-21-22-23-24 nolu yapılar)*	1	-	-	-	1	1	-	77
Cami-i Kebir Mahallesi	24	1	-	-	-	-	1	-	26
Kumluk Mahallesi	1	-	-	-	-	-	1	1	3
Yeni Mahalle	16 (25 nolu yapı)*	1 (26 nolu yapı)*	-	-	-	-	-	-	17
Toplam	173	5	1	1	1	1	3	1	186

*Rota üzerinde incelenen yapılar

Arkeolojik, doğal ve kentsel sit alanlarının bulunduğu karma sit özelliğine sahip Boyabat ilçesinde anıtsal mimari yapıları; Boyabat Kalesi, Ak Mescit, Büyük Cami, Kandilsiz Mescit, Gökdere Camisi, Kaya Camisi, Medrese, Türbe, Salar Kaya Mezarı, Şeyh Cami Çeşmesi, Kirazlıdere Su Kemer, Kırkkızlar Kayası, Küçük Kemer, Bazalt Kayalıkları, İnönü İlkokulu, Dumlupınar İlkokulu, Kız Meslek Lisesi ve Askerlik Şubesi (Eski Hastane), Çukurhan Camisi, Kavak Köyü Camisi, Kurusaray Köyü Camisi, Paşalıoğlu Köyü Tünelleri, Salar Köyü Camisi, Sarışlıh Türbesi, Yenicamili Köyü Camisi, Yeşilköy Su Sarnıcı, Paşalıoğlu Köyü Kilise kalıntısı, türbedir. Merkezde bulunan anıtsal yapılar Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Boyabat Merkez anıt yapıları

Boyabat Kalesi: Boyabat ilçesinin batısında, Kolaz Çayı'nın doğusunda, ilçe merkezine hakim tepe üzerine kurulmuştur. Paflagonyalıların ilk yerleşmeleri olduğu ileri sürülmektedir. Sinop Müze Müdürlüğü'nün yaptığı kazılarda, Helenistik Dönem'in öncesine ait buluntulara rastlanılmıştır. Helenistik ve Roma Dönemi yerleşim izleri kuzey yamaçlarında görülebilir durumdadır. Kuzeybatı yamacında, ana kayanın oyulması ile oluşturulan bir kaya tüneli bulunmaktadır. Çırabozan da denilen tünel (Resim 1), Kolaz Çayı'na kadar uzanmaktadır. Kalenin güneybatı yamacındaki aynı tünel ile bağlantılı başka bir kaya tüneli de 2005 yılı kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Restorasyon ve çevre düzenlemesi kapsamında 2007 yılında onarım geçirmiştir.¹⁰

Onarım sayesinde kale duvarlarının büyük bir bölümü günümüze ulaşmıştır. Kale duvarları moloz taş malzeme ile yapılmıştır. Onarım esnasında kesme taş malzeme kullanılmıştır (Resim 2). Kale sınırlarının içerisinde, taş temel kalıntıları ve sarnıç benzeri dikdörtgen planlı bir yapı bulunmaktadır.

Resim 1. Çırabozan¹¹

Resim 2. Kale duvarları¹²

¹⁰ Zeyrek, 2013: 181.

¹¹ Zeyrek, 2013: 181.

¹² Zeyrek, 2013: 181.

Ak Mescit (Taş Camisi): Kare planlı ve iki katlı yapının üst kubbesi kurşun kaplıdır. Giriş cephesinde iki adet kemerli pencere bulunmaktadır. Mihrap, minber, hünkâr mahfili, kadınlar mahfili ahşap malzemedir. Kapı – pencere söveleri, kemerler kesme taş malzemedden yapılmıştır. 1956 yılında restorasyon geçirmiştir, restorasyon öncesinde cezaevi ve depo olarak kullanılmıştır.

Kaya Cami: Bir kayanın üzerine inşa edildiği için Kaya Cami denilmektedir. Dikdörtgen planlı olan yapı iki katlıdır. Yuvarlak kemerli pencereleri bulunmaktadır. Mihrap bir niş içerisindedir. Tek minaresi ahşap, külahı çinko malzemedir. Kıрма çatı ile üzeri kiremit kaplıdır. Duvar kalınlığı yaklaşık 1 metredir. 2019 yılında restorasyonu tamamlanmıştır.

Büyük Camii (Beyazıt Cami) (26 nolu yapı): İki katlı ve dikdörtgen planlı yapı moloz taş malzeme yığma yapım sisteminde yapılmıştır. Dış cephesi sıvalı ve boyalıdır. Kıрма çatı üzeri kiremit kaplı yapı, tek minarelidir. Pencereleri dikdörtgen formludur. İlk hali yıkılmış olan cami 1856 yılında (H. 1272) yeniden inşa edilmiştir. 1943 yılındaki depremden sonra ise onarım geçirmiştir. En son restorasyonu 2017 yılında tamamlanmıştır.¹³

Kandilsiz Mescit: Tek katlı ve dikdörtgen planlıdır. Kıрма çatı üzeri kiremit kaplı yapı, betonarme teknikte inşa edilmiştir. Dışı sıvalı ve boyalıdır. Tek minarelidir ve külahı sac kaplıdır.

Şeyh Camisi (15 nolu yapı): Köşe parselde bulunan cami eğimli bir arazide konumlanmıştır. İki katlı yapıya erişmek için yol kotundan bahçe kotuna 5 basamakla, bahçe kotundan da camiye 4 basamakla çıkılmaktadır. Ahşap malzemedden yapılmış tek minaresi bulunmaktadır. Külahı çinko kaplamadır. Minare özgündür. Kuzeydoğusunda bulunan duvarında sivri kemerli bir çeşmesi bulunmaktadır.

Gökdere Cami: İki katlı ve dikdörtgen planlı olan cami kıрма çatılıdır. Minaresi ve külahı sac kaplanmıştır. Cami yığma tekniği ile yapılmıştır. Pencereleri dikdörtgen formludur. 20 yüzyılın başında inşa edilmiştir.

Çeşme (13 nolu yapı): Çevresi oval taş silme ile çevrilmiş ve kesme taştan yapılmıştır. Silmenin çevirdiği alanda kemerli niş ve niş içerisinde de kabartmalı bezemeli ayna taşı bulunmaktadır. Bezemede bitkisel motifler yer almaktadır. Sivri kemerli niş üzerindeki mermer plakada 3 satır kitabesi vardır. Duvar çeşmesidir.

İnönü İlkokulu: Erken Cumhuriyet dönemi mimari özelliklerini taşımakta olan yapı 1924 yılında inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlı ve iki katlıdır. Kısmi bodrumu bulunmaktadır. Basık kemerli dikdörtgen pencereleri sövelidir, kat silmeleri ve köşe silmeleri boyalıdır. Yapının su basman seviyesi kesme taştan, üstü de moloz taştan yapılmıştır. Cephesi boyalıdır. Kıрма çatı kiremit ile kaplıdır. 1982 yılında restore edilmiştir. Halen restorasyonu devam etmekte olan bina restorasyonu tamamlandığında öğretimevi olarak hizmet verecektir.

Kız meslek Lisesi: Erken Cumhuriyet dönemi mimari özelliklerini taşımakta olan yapı 1924 yılında inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlı ve iki katlıdır. Basık kemerli dikdörtgen pencereleri sövelidir, kat silmeleri ve köşe silmeleri boyalıdır. Dış cephesi boyalıdır. Zemin katının bir metrelik kısmı kesme taş, üzeri ise moloz taştan inşa edilmiştir. 2013 yılında restore edilmiştir.

Askerlik Şubesi: İki katlı ve dikdörtgen planlı olan yapı, büyük bir bahçe içerisinde yer almaktadır. Yuvarlak kemerli pencereleri bulunan yapının zemin katı kesme taş üst katı ise moloz taş olarak inşa edilmiştir. 1924 yılında inşa edilen yapı uzun bir süre hastane olarak kullanılmıştır. Halen askerlik şubesi olarak kullanılmaktadır.

Büyük Kemer: Bir dere üzerine yapılmış kemer Kurbanpeliti Mevkii'nde bulunmaktadır. Yapımında yöresel taşlar ve horasan harcı kullanılmıştır. Kemerin bir yüzünde altı adet toprak

¹³ Zeyrek, 2013: 216.

künk bulunmaktadır. Uzunluğu yaklaşık 33 metre, genişliği 1 metre, yerden yüksekliği 13 metredir. Tek gözlü kemerdir (Resim 3).¹⁴

Kirazlıdere Su Kemer ve Su Yolu: Kirazlıdere yatağı üzerine inşa edilen yapı Çorak Köyü'nde bulunmaktadır. Uzunluğu 23 metre, genişliği 1 metre ve yerden yüksekliği ise 10 metredir. Yapımında yöresel taşlar ve horasan harcı kullanılmıştır. Üst bölümünde bulunan su künkleri için ayrıca bir kanal yapılmıştır. Kemerin devamı kalıntılar 400 metre daha devam etmektedir. Tek gözlü kemerdir (Resim 4).¹⁵

Resim 3. Büyük kemer¹⁶

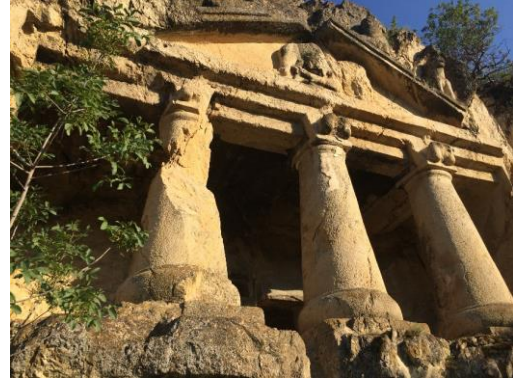
Resim 4. Kirazlıdere Su Kemer

Küçük Kemer: Karaasma deresi yatağı üzerine inşa edilen yapı Çorak Köyü'nde bulunmaktadır. Uzunluğu 8,7 metre, genişliği 1 metre ve yerden yüksekliği ise 3,40 metredir. Yapımında yöresel taşlar ve horasan harcı kullanılmıştır. Kemere su getiren kanal kalıntıları alanda görülebilmektedir. Tek gözlü kemerdir (Resim 5).¹⁷

Salar Kaya Mezarı: Salar Köyü'nde bulunan yapı, önde sütunlar, sütunların arkasında kayanın oyulması ile bir oluşturulmuş antre ve antrenin arka sağ tarafında bir kapı ve içerisi oyularak oluşturulmuş bir mezardan oluşmaktadır. 3 adet sütun üzerindeki kiriş üçgen alınlıkla sonlandırılmıştır. Alınlığın ortasında aslan kabartması bulunmaktadır (Resim 6).¹⁸

Resim 5. Küçük Kemer¹⁹

Resim 6. Salar Kaya Mezarı

Bazalt Kayalıkları: Kurusaray Köyü'nün altında, Harun Çayı yatağının iki yanında yer alır. Jeolojik oluşumlar sonucunda meydana gelmiştir. Üstten bakıldığında arı peteği, karşıdan bakıldığında da yan yana dizilmiş prizma şeklinde taş görünümü vermektedir (Resim 7).²⁰

¹⁴ Zeyrek, 2013: 237.

¹⁵ Zeyrek, 2013: 239.

¹⁶ Zeyrek, 2013: 237.

¹⁷ Zeyrek, 2013: 241.

¹⁸ Zeyrek, 2013: 231.

¹⁹ Zeyrek, 2013: 241.

²⁰ Zeyrek, 2013: 224.

Resim 7. Bazalt Kayalıkları²¹

3. Boyabat Geleneksel Konut Mimarisi Özellikleri

Geleneksel Boyabat Evleri inşa edildikleri dönemin sosyo-ekonomik yapısını yansıtmaktadır. Evlerin planlanmasında ailelerin sosyal ve ekonomik durumlarının etkisi gözlemlenmektedir. Evler genelde oturma alanı değerlendirildiğinde birbirine yakın büyüklüklerdedir. Boyabat'ta çok büyük konutlara / konaklara rastlanmamaktadır.²²

Geleneksel konutların konumlanmasında Kale manzarası en önemli etkenlerden biridir. Arazinin düz olduğu yerlerde yapıların bir cephesi önünde bulunan sokak veya caddeye, diğer bir cephesi de bahçeye bakacak şekilde ve ayrı nizamda tasarlanmıştır. Yapılar genelde bahçelidir. Çarşı bölgesinde arazinin değerli olması sebebi ile parsel boyutlarında küçülmeler görülmekte ve yapı düzeni değişmektedir.²³

Konutların oturumu incelendiğinde zemin kat planlarının çoğunlukla kare veya dikdörtgen formuna yakın olup, kullanım ihtiyacı durumuna göre eklentiler yapılarak yapı formunda değişiklikler meydana gelmiştir. Farklı plan formlarına azda olsa rastlanmaktadır. İşlevsellik nedeni ile zemin kata girişler yoldan yükseltilerek veya direkt sokağa açılacak şekilde tasarlanmış ve yapıya giriş sokaktan veya bahçeden ya da her ikisinden de yapılmaktadır.²⁴ Kentteki kontrolsüz yapılaşma ve kent gelişimi yollarda düzenlemeleri gerekli kılmıştır. Eskiden yol kotundan girişi bulunan yapıların giriş kapıları günümüzde yol kotunun yükseltilmesi nedeniyle ile yol kotunun aşağısında kalmıştır.

Arazinin engebe durumu ve ihtiyaca göre yapılar bodrumlu veya bodrumsuz tasarlanmıştır. Bodrum bulunan yapılarda bu katta; odunluk, depo, ahır mahalleri bulunmaktadır. Zemin kat genelde taşlığa açılır ve bu katta; oda, mutfak, hela mahalleri bulunur. Bodrumsuz yapıların zemin katlarında; ambar, depo ve kiler gibi mahaller bulunmaktadır. Taşlık genelde giriş kapısı üzerinde bulunan bir pencereden ışık almaktadır. Azda olsa bazı örneklerde kapı yanında da pencereler bulunmaktadır. Taşlıkta yer alan odaların bazılarında 3-4 basamakla çıkılmaktadır. Bazı yapılarda zemin kattaki mahallere ulaşabilmek için taşlıktan 8-10 basamaklı bir merdiven ile çıkmak gerekmektedir.²⁵

Yapılar zemin + iki kat veya zemin + bir kat şeklinde tasarlanmıştır. Geleneksel konutların plan düzenini; 1. kat (orta kat) ve 2. kat (esas yaşam katı), bu katların plan düzenini de ise

²¹ Zeyrek, 2013: 224.

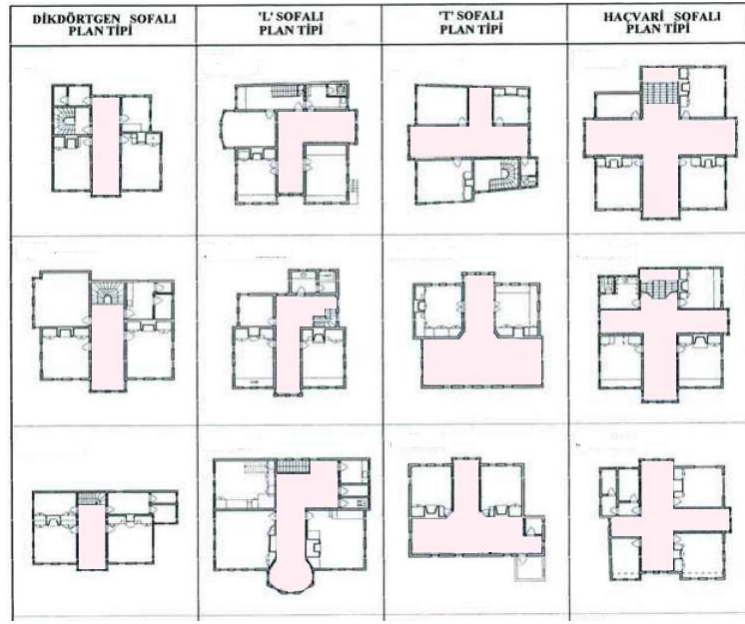
²² Selimoğlu, 2016: 210.

²³ Seçkin vd., 2003: 98, 99.

²⁴ Selimoğlu, 2016: 210.

²⁵ Selimoğlu, 2016: 211.

sofa şekillendirmektedir. Yapıların birçoğu kapalı sofalı plan düzenine göre şekillenmiştir. Genellikle sofanın dar kenarı hakim manzaraya veya sokağa bakan kenarının aksında, uzun kenarlarında ise odalar ve diğer mahaller konumlandırılmıştır. Sofa tiplerine göre dikdörtgen sofalı, L sofalı, haçvari sofalı, T sofalı örnekler rastlanmaktadır. En çok rastlanan dikdörtgen sofalı plan düzenidir (Şekil 2).²⁶ Plan düzenine göre oda sayıları en fazla üç adettir. Kullanıcı ihtiyaçlarına göre eyvan ya da sofa kapatılarak oda mahalli olarak, oda mahallinin mutfak, banyo gibi mahallere dönüştürüldüğü örnekler sık görülmektedir. Bazı yapılarda ise ihtiyaca göre banyo ve hela mahalleri eklenebilmektedir. Odaların içerisinde ihtiyaca göre; dolap, yük-lük, gusülhane ve ocak yer almaktadır.

Şekil 2. Boyabat geleneksel konut plan tipleri²⁷

Boyabat Evlerinin esas cepheleri, yapıların kale manzarasına bakan cephesi, yol cephesi ve/veya bahçeye bakan cepheleridir. Yapının cephe karakterini belirleyen bu cephelerdir ve genelde çıkma ile hareket kazanmıştır. Diğer cephelerden bir ya da iki cephe ise genelde servis ve hizmet mahallerinin yer aldığı cepheler olduğundan dışa kapalı tasarlanmış ya bahçeye ya da komşu binaya bakmaktadır.²⁸ Cephe düzeninin karakteristiğini esas yaşam katı ve varsa orta kat belirler. Üst katta, orta aksta bulunan sofa genellikle cephenin dışına doğru çıkma yaparak üçgen alınlıklı bir çatı ile sonlanır (3-7-8-16-21-23-25 nolu yapılar). Cumbalar tek kat ya da iki kat yüksekliğindedir. Bir başka cephe düzeni ise orta katta bulunan odaların sofayı geride bırakarak çıkma yaptığı, üst katta ise sofanın odalarında önüne geçerek çıkma yaptığı düzendir (25 nolu yapı). Orta katta hem sofanın hem de odaların çıkma yaptığı, üst katta sofanın çıkma yaparak odaların önüne geçtiği, ya da bir cephede sofanın çıkma yaptığı bir cephede de geride kaldığı farklı cephe düzenlerine rastlamak mümkündür.²⁹

Giriş kapıları genelde yapının merkez aksında ve sofanın altında yer almaktadır (1-8-10-11-17-16-25 nolu yapılar). Merkez aks dışında kapıların bulunduğu örnekler de rastlanmaktadır (5-9-14 nolu yapılar). Kapıların içbükey bir kavis içerisine yerleştirilmiş örnekleri yanında cephe ile aynı hizada yer alan örnekleri ve cepheden içeri çekilmiş örneklerine de mevcuttur. Genelde iki kanatlı, ahşap ve üzerinde taşlı aydınlatan pencereler bulunmaktadır.

²⁶ Seçkin vd., 2003: 99.

²⁷ Seçkin vd., 2003: 114.

²⁸ Selimoğlu, 2016: 217.

²⁹ Seçkin vd., 2003: 101.

Pencerelerin düzeni yapının planının dışa yansımaları gibidir. Pencere düzenine bakarak yapının planını yaklaşık olarak tahmin etmek mümkündür. Zemin katta bulunan pencerelerin sayısı üst katlara göre daha az ve boyutları da daha küçüktür. Genelde sofanın çıkma yaptığı pencereler daha dikkat çekmektedir. Daha çok dikdörtgen ve kemerli pencerelere rastlanmaktadır. Dışa çıkma sofa ve/veya odalarda görüş açısını arttırmak için yanlarında dikdörtgen pencereler yapılmıştır. Pencere düzeni sıklıkla 2(oda) - 2(sofa) - 2 (oda) düzeninde olup, ayrıca 2-1-2, 3-3-2, 2-4-2, 2-3-2, 1-1-1, düzenlerine de rastlamak mümkündür. Cephede en göze çarpan unsurlardan biri de pencere pervazlarıdır. Çoğunlukla tek / çift kilit taşı motifli ve üçgen alınlı pervazlar kullanılmıştır (Şekil 3).³⁰

Şekil 3. Pencere düzeni³¹ (Selimoğlu ve Eruzun'dan yazar tarafından uyarlanmıştır)

Cephe genelinde saman katkılı çamur sıva üzeri, kireç harçlı sıva ile sıvanmıştır. Sıvalı cephe yanlarında azda olsa cephesi ahşap kaplı yapılara da rastlamak mümkündür. Cepheye ahşap kat silmeleri, köşe pervazları ve çıkma altındaki payandalar zenginlik katmıştır.³² Yapılarda sıva üzerine yapılmış desenler olsa da fazla değildir. Genelde geometrik desenler, kandil, ibrik ya da çiçek motiflerine rastlanmaktadır (2 nolu yapı). Sıva üzerine boya ile yapılanları yanında, ahşap malzeme kullanılarak cephe kaplama malzemesi ile hem yüz yapılanları da mevcuttur.

Yapılarda oda ve/veya sofa tavanları oldukça sadedir. Genellikle; ahşap kaplama üzeri çıtalı sistemde yapılmıştır. Çıtalarla beraber bezemeli tavan motiflerinin yer aldığı yapılar ile nardirde olsa sıvalı iç büyük tavanın bulunduğu örneklerle de rastlamak mümkündür.³³

Yapılar genelde alaturka kiremit kırma çatılıdır. Yenilenen çatılarda marsilya tipi kiremitlerde kullanılmıştır. Çatıların birçoğunda çatıya çıkmaya yarayan ve yörede kedilik adı verilen çıkışlar bulunmaktadır. Balkonlu yapıların sayısı oldukça azdır (22-24 nolu yapılar).

Geleneksel Boyabat Evleri'nde, yapılar çok derine inmeden moloz taş temeller üzerine inşa edilmiştir. Taş duvarlar ahşap bir hatilla sonlandırılmış ve bu hatılların üzerinde ahşap iske-

³⁰ Selimoğlu, 2016: 218.

³¹ Selimoğlu, 2016 ve Eruzun,2018

³² Seçkin vd., 2003: 101.

³³ Selimoğlu, 2016: 219.

Oryantasyon amaçlı rota güzergâhı oluşturulurken; merkezde tescilli yapıların en yoğun bulunduğu bölge seçilmiş ve bu bölgede 17 farklı (A'dan R'ye kadar) nokta belirlenmiştir. Belirlenen nokta üzerinde bulunan yapılar içerisinde özellikle dikkat edilecek yapılar 1'den 26'ya kadar numaralandırılmıştır. Dikkat edilecek yapılara ilişkin özellikler belirtilmiştir. Dikkat edilecek yapılar seçilirken, cephe tipolojisini, yapı malzemesini, anıt yapı olması gibi özelliklere dikkat edilmiştir. Dikkat edilecek yapıların yanında güzergâh üzerinde bulunan diğer tescilli yapıların genel özellikleri de belirtilmiştir. Yapılar Şekil 4.'de oryantasyon rota güzergâhının tümünde gösterilmiştir. Daha sonra da 17 farklı noktadan birbirini takip eden iki nokta arası için 16 güzergâh ve her güzergâh için fotoğraflar ile detaylı şekiller oluşturulmuştur.

Mesafeler hesaplanırken; incelenmesi önerilen yapılara ilişkin bilgilerin aktarılması için bekleme süresi yapının büyüklüğüne göre (B) 3-8 dakika, güzergâhlar arasında fotoğraf çekmek (F) için 3-10 dakika süre (güzergâh uzunluğu ve güzergâhtaki yapı sayısına göre değişken) ve yürünecek mesafe (Y) için gerekli süre her 100 m için 2 dakika düşünülerek toplam 207 dakika zaman hesaplanmıştır. Rotanın en üst kotu olan I noktasında 15 dakika mola verilecektir. Mola süresi ilave edildiğinde toplam rota süresi 222 dakika olarak belirlenmiştir (Tablo 2). Yaşayan Kültürel Miras Müzesi (10 nolu yapı), Şeyh Cami (15 nolu yapı), Beyazıt Cami (26 nolu yapı) gibi içerisinde gezme imkânı bulunan yapılarda süre daha fazla tutulmuştur.

Tablo 2. Rota mesafeleri ve dikkat edilecek yapılar

Rota	Mesafe	Süreler	Dikkat Edilecek Yapılar	Özellikleri	
A-B Güzergâhı	M:125 m	B: 6 dk F: 5 dk Y: 2 dk	14 dk	1 nolu yapı 2 nolu yapı	1 nolu yapı: Yapı malzemesi - cephe tipolojisi - mimari özellikler 2 nolu yapı: Yapı malzemesi - cephe tipolojisi
B-C Güzergâhı	M:134 m	B: 3 defa - 3'şer dk F: 8 dk Y: 2 dk	19 dk	3 nolu yapı 4 nolu yapı 5 nolu yapı 6 nolu yapı Güzergâh üzerindeki tescilli yapılar	3 nolu yapı: Cephe tipolojisi restorasyon durumu -Mimari özellikler 4 nolu yapı: Yol cephesi cephe tipolojisi - giriş düzenlemesi -mimari özellikler 5 nolu yapı: Yüksek katlı girişli sokak cephesi - giriş kat malzemesi - giriş düzenlemesi 6 nolu yapı: İki sokak cephesi - cephe tipolojisi -cumba-kapı-pencere Tescilli Yapılar- Mimari özellikler
C-D Güzergâhı	M: 24 m	B: 6 dk F: 5 dk Y: 1 dk	12 dk	7 nolu yapı 8 nolu yapı Güzergâh üzerindeki tescilli yapılar	7 nolu yapı: Sokak cephesi - cumba- pencereler 8 nolu yapı: Cephe süslemesi - ana giriş kapısı Tescilli yapılar- mimari özellikler
D-E Güzergâhı	M: 122 m	B: 3 dk F: 5 dk Y: 2 dk	10 dk	9 nolu yapı	9 nolu yapı: Yapım tekniği ve dış cephesi - az rastlanan yapı tipi Tescilli Yapılar- Cephe tipolojisi, genel özellikleri
E-F Güzergâhı	M: 153 m	B: 10 dk F: 15 dk Y: 3 dk	23 dk	10 nolu yapı 11 nolu yapı	10 nolu yapı: Yaşayan Kültürel Miras Müzesi -mimari özellikler 11 nolu yapı: Yapının cephe tipolojisi - mimari özellikler
F-G Güzergâhı	M: 95 m	F:8 dk Y:2 dk	10 dk	Sokak dokusu Güzergâh üzerindeki tescilli yapılar	Sokak dokusu ve geleneksel Boyabat evleri genel özellikleri
G-H Güzergâhı	M: 130 m	B: 5 dk F: 5 dk Y: 2 dk	12 dk	12 nolu yapı	12 nolu yapı: Boyabat merkezde bulunan tek açık sofalı yapı - mimari özellikler

H-I Güzergâhı	M: 136 m	B: 8 dk F: 5 dk Y: 3 dk	16 dk	13 nolu yapı 14 nolu yapı 15 nolu yapı Güzergâh üzerindeki tescilli yapılar	13 nolu yapı: Anıt yapı - çeşme özellikleri 14 nolu yapı: Yapının cephe tipolojisi - mimari özellikler 15 nolu yapı: Şeyh Cami ve Çeşmesi, mimari özellikler
MOLA			15 dk		
I-J Güzergâhı	M: 140 m	F: 2 dk Y: 2 dk	4 dk	Tescilli yapı bulunmamaktadır- Kontrolsüz yapılaşma	
J-K Güzergâhı	M: 135 m	B: 6 dk F: 5 dk Y: 3 dk	14 dk	16 nolu yapı 17 nolu yapı Güzergâh üzerindeki tescilli yapılar	16 nolu yapı: Yol cephesi çıkma, cephe süslemesi, mimari özellikler 17 nolu yapı: Yuvarlak formulu sofa çıkması, pencere pervazları, mimari özellikler Tescilli yapılar- mimari özellikler
K-L Güzergâhı	M: 83 m	B: 3 dk F: 3 dk Y: 1 dk	7 dk	18 nolu yapı	18 nolu yapı: Dumlupınar İlköğretim Okulu Erken Cumhuriyet dönemi yapısı
L-M Güzergâhı	M:165 m	B: 8 dk F: 5 dk Y: 3 dk	16 dk	19 nolu yapı 20 nolu yapı Güzergâh üzerindeki tescilli yapılar	19 nolu yapı: Giriş düzenlemesi, bahçe cephesi çıkma- pencereler -mimari özellikler 20 nolu yapı: Yol cephesi - çıkma- süslemeler Kandilsiz Mescit, mimari özellikler
M-N Güzergâhı	M: 132 m	B: 6 dk F: 5 dk Y: 2 dk	13 dk	21 nolu yapı 22 nolu yapı Güzergâh üzerindeki tescilli yapılar	21 nolu yapı: İki cephesi simetrik - oda ve sofa çıkmaları -mimari özellikler 22 nolu yapı: Balkonlu cephe düzenlemesi- mimari özellikler Tescilli yapılar- Mimari özellikler
N- O Güzergâhı	M: 205 m	B: 5 dk F: 5 dk Y:3 dk	13 dk	23 nolu yapı 24 nolu yapı Güzergâh üzerindeki tescilli yapılar	23 nolu yapı: Üç cephesinde de farklı bir özellik mevcuttur. 24 nolu yapı: Giriş düzenlemesi -balkon- payandalar Tescilli yapılar- Mimari özellikler
O-P Güzergâhı	M:290 m	B: 5 dk F: 5 dk Y:3 dk	13 dk	25 nolu yapı 26 nolu yapı Güzergâh üzerindeki tescilli yapılar	25 nolu yapı: Bitişik nizamda yan yana 3 yapı - zemin katları dükkân 26 nolu yapı: Beyazıt Cami mimari özellikler Tescilli yapılar- mimari özellikler
P-R Güzergâhı	M: 245 m	B: 10 dk F: 7 dk Y:5 dk	22 dk	Tescilli Dükkânlar	Orta çarşı Dükkânlar
Toplam	2.323 m			222 dk (15 mola dahil edilmiştir.)	
m: Mesafe (metre olarak verilmiştir.)					
B: Bekleme - Yapıya dair bilgi verilirken geçen süre					
F: Fotoğraf çekerken geçen süre					
Y: Yürürken geçen süre					

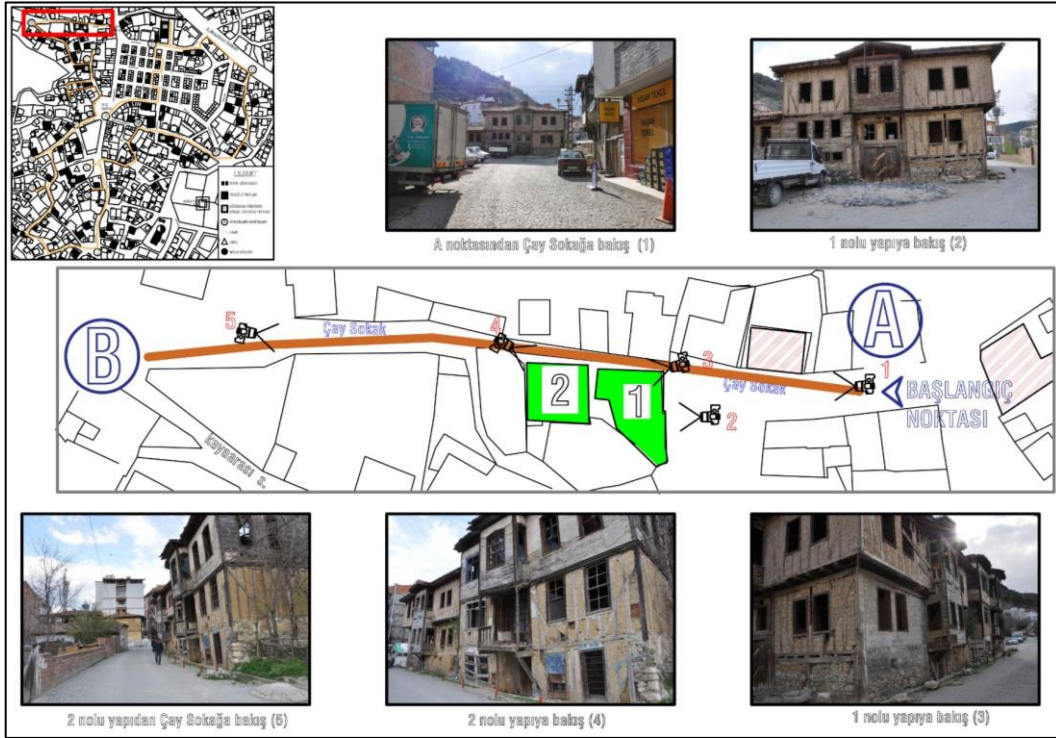
Rota Güzergâhları

A-B Güzergâhı (Şekil 5): Rota A noktasının bulunduğu, Çay Sokak'tan başlamaktadır. Sokağın başından itibaren geleneksel Boyabat evlerinden örneklere rastlanmaktadır. Çay Sokak'ta 1 ve 2 numaralı yapılar dikkat edilecek yapılar olarak belirlenmiştir. Her iki yapı Boyabat geleneksel konutların yapım tekniğinin görülebileceği yapılar olması nedeni ile seçilmiştir.

1 nolu yapının restorasyonuna başlanmış fakat sonlandırılmamıştır. Yapının dış kaplamasının soyulmuş olması neden ile yapı malzemeleri net olarak görülebilmektedir. Yapının ön cephesi

incelendiğinde, su basman seviyesinin moloz taş duvarlar üzerinde ahşap hatilla sonlandırıldığı, zemin katta ise ahşap çatki arası kerpiç dolgu ve ahşap çatki üzeri bağdadi çitanın bir arada olduğu karma sistemle yapıldığı ve 1. katta odaların ön cephe duvarlarında ahşap çatki arası tuğla dolgu ve çıkmanın bulunduğu kısımda da ahşap çatki üzeri bağdadi çitalı karma sistem yapıldığı görülmektedir. Yapının yan cephesinde ise yapı sisteminin orijinalinin uygun olmayan malzeme ile onarım yapılan duvar ile zemin ve 1. kattaki cumbayı görmek mümkündür. Yapı 2-2-2 pencere düzeninde (Şekil 3), giriş kapısı merkez aks üzerindedir. Giriş kapısının üzerinde cephenin dışına doğru çıkma yapan sofa üçgen alın bir çatı ile sonlandırılmıştır. Pencere dikdörtgen formludur. Geleneksel Boyabat evlerinin cephe tipolojisine uygun olan yapının kat silmesi, köşe silmesi sökülüştür.

2 nolu yapıda da 1 nolu yapıda olduğu gibi karma yapım tekniklerini bir arada görmek mümkündür. 2 nolu yapıda, 1 nolu yapıya ek olarak yapının cephe kaplama malzemesi olan saman katkılı çamur sıva üzeri kireç katkılı kaymak sıvayı görmek mümkündür. Yapıda taşıyıcı sistemde meydana gelen hasarlar da görülmektedir. 2 nolu yapıda zemin kattaki yıkılmak üzere olan ahşap balkon ve sütunlar üzerindeki çıkmaya geleneksel Boyabat evlerinde sık rastlanmamaktadır. 2-1-2 pencere düzeni (Şekil 3) mevcuttur. 1 ve 2 nolu yapının girişleri mevcut yol kotunun altında kalmıştır. Güzergâh üzerinde 1 ve 2 nolu yapı dışında bir tane daha tescilli yapı bulunmaktadır.

Şekil 5. A-B güzergâhı

B-C Güzergâhı (Şekil 6): Çay Sokağın sonundan B noktasından Boyabat'ın iyi korunmuş sokaklarından biri olan Kayaarası Sokağına geçilir. B-C güzergâhında yolun sağında ve solunda dikkat edilecek yapılar dışında tescilli konutlar da bulunmaktadır. B-C güzergâhında 3-4-5-6 nolu yapılara dikkat etmek gerekmektedir. Yapılar farklı cephe tipolojileri açısından seçilmiştir.

3 nolu yapı 2-1-2 dikdörtgen pencere düzeninde (Şekil 3) zemin+ iki katlıdır. Yapıya bahçeden giriş sağlanmaktadır. Orijinal kapısının yanına demir bir kapı daha yapılmış ve zemin kat pencere düzeni bozulmuştur. Restore edilen yapıda kat silmeleri, kapı pencere söveleri özgün değildir. Giriş üzerindeki tek katlı çıkma üzeri üçgen alınlıklı çatı ile sonlandırılmıştır.

4 nolu yapı topografyadan dolayı yol cephesinden bakılınca iki katlı, bahçe cephesinden bakıldığında üç katlıdır. Yapıya yoldan ve bahçeden giriş sağlanmaktadır. Yol cephesi giriş düzenlemesinde odalar zemin katta çıkma yapmıştır. 2-2-2 dikdörtgen pencere düzeninde olan yapıda sıva dökülmesinden dolayı yapı malzemesi de görülmektedir.

5 nolu yapı giriş katının yüksekliği, girişin yol kotundan yüksekte ve merkez aks dışında bulunması nedeni ile dikkate değerdir. Giriş katın yol cephesi topografyadan dolayı oldukça yüksektir. 2-2-2 dikdörtgen pencere düzenindeki yapının 2. Katındaki çıkmanın altı payandalar ile desteklenmiştir. Çıkmanın iki yanında pencereler bulunmaktadır. Dış cephedeki sıva dökülmesi nedeni yapı malzemesini de görmek mümkündür.

İki yolun kesişiminde, köşe parselde yer alan 6 nolu yapı iki yola cepheli ve iki cephesinde de sofa iki katta çıkma yapmıştır. Çıkma altı payandalar ile desteklenmiştir. Çıkmaların her iki yanında görüş açısını genişletmek amacı dikdörtgen pencereler yapılmıştır. Yapıya iki yol cephesinden de, niş içerisin yerleştirilmiş iki kanatlı ahşap kapı ile girilir. Pencere söveleri, köşe ve kat silmesi, giriş düzenlemesi ile Boyabat geleneksel konutlarında en sık rastlanan cephe tipine sahip yapılardan birisidir. 2-2-2 düzendeği pencereler basık kemerli dikdörtgen formundadır. Boyabat geleneksel konutlarında en özellikli ve göze çarpan cephe düzenini yol, sokak, bahçe cephelerinde görmek mümkündür. Çıkmalar, pencere söveleri, kat silmesi, köşe pervazı, süslemeler bu cephelerde dikkat çekicidir. Diğer cepheler ise dışa kapalı ve daha sadedir.

Şekil 6. B-C Güzergâhı

C-D Güzergâhı (Şekil 7): C noktasından D noktasına Ekiz Sokak'ta kısa mesafede geri dönüş yapıldığında 7 ve 8 nolu yapılar görülmektedir. Bu yapılar cephe özellikleri nedeni ile seçilmiştir.

7 nolu yapının Ekiz Sokağa bakan cephesi dikkate değerdir. Boyabat'taki evler arasında en özgün halini korunmuş cephelerden birine sahip olan yapının, ikinci kattaki çıkma, birinci kat-

taki çıkmadan daha öndendir ve üçgen alınlıklı çatı ile sonlandırılmıştır. Çıkmanın birinci katında dikdörtgen formlu söveli pencereler ikinci katta kemerli dikdörtgen forma dönüşmüştür. Tek kilit taşlı söveler, pencere kafesleri, kat silmesi ve köşe silmesi dikkat çekicidir. 2-2-2 pencere düzeninde olan yapıya giriş bahçeden yapılmaktadır. İki kanatlı ahşap giriş kapısı merkez aks dışındadır.

8 nolu yapı 2-2-2 pencere düzeninde, dikdörtgen pencereleri sövelidir. Çıkma altı payanda ile desteklenmiş üzeri üçgen alınlıklı çatı ile sonlandırılmıştır. Geleneksel Boyabat evlerini sık rastlanan cephe tipolojine sahip yapıda ön cephede bulunan boya ile yapılmış ibrik ve kandil motifi ile giriş kapısı süslemesi dikkat çekicidir. Yapının girişi mevcut yol kotunun altında kalmıştır.

D-E Güzergâhı (Şekil 8): Ekiz Sokak'tan ilerleyerek 9 nolu yapının bulunduğu Şeker Sokağa ulaşılmaktadır. Yol güzergâhı üzerinde tescilli bir adet yapı bulunmaktadır.

9 nolu yapı Boyabat'ta az rastlanan yığma sistemde yapılmış ve cephesi tuğla kaplamalı bir yapıdır, yapının zemin katına giriş yol kotu üstünden görkemli bir merdivenle sağlanmaktadır. Dikdörtgen planlı yapının cephesinde hareket bulunmamaktadır. Bodrum kata yol kotundan girilmektedir. Giriş kapısı ve pencerelerin üzeri kemerlidir. Giriş kapısı ve pencerelere tuğla malzeme ile söve ve kat silmesi yapılmıştır.

Şekil 7. C-D Güzergâhı

Şekil 8. D-E Güzergâhı

E-F Güzergâhı (Şekil 9): E noktasından, Kandilci Sokağı takip ederek Ekiz Sokağına ve devamında peynirciler çarşısı da denilen meydana ulaşılır. Bu noktada restorasyonu tamamlanmış iki adet tescilli yapı bulunmaktadır.

Geleneksel Boyabat evlerinin güzel örneklerinden biri olan 10 nolu yapı restorasyonu tamamlandıktan sonra Yaşayan Kültürel Miras Müzesi olarak hizmet vermektedir. Köşe parselde yer alan yapının iki cephesinde iki farklı tipoloji görmek mümkündür. Giriş cephesinde odalar iki katta çıkma yaparak sofayı geride bırakmıştır. Zübeyde Hanım Caddesine bakan cephede 2. kattaki çıkma, 1. kattaki çıkmadan daha öndendir ve yuvarlak formu, kat silmesi, köşe silmesi ile Geleneksel Boyabat evlerini güzel örneklerindedir. 2-2-2 pencere düzeninde olan yapıda

sofa pencerelerinin üzeri kemerli, diğer pencereler ise dikdörtgen formundadır. Plan tipolojisi açısından yapı görülmeye değerdir. Zemin + iki kattan oluşan yapıya giriş meydana bakan ön cepheden ve sağ yan cepheden yapılmaktadır. Ön girişteki taşlık mahallinin solundan bir oda ve mutfak mahalline, sağında bulunan kapı ise ikinci giriş taşlığına açılmaktadır. 2. giriş taşlığında 1. kata çıkan merdiven ve oda bulunmaktadır. Yapıda 1. ve 2. katta çıkan iki farklı merdiven bulunmaktadır. 1.ve ikinci kata 3'er oda ve ıslak hacimler bulunmaktadır. Odaların içerisinde dolap ve ocak bulunmaktadır. Haremlik selamlık girişleri iki farklı mekâna ulaştırırsa da mekânlar bir kapı ile birbirine bağlanmaktadır. Müze olarak kullanılması nedeni ile tuvaletler, mutfak günümüz şartlarına göre düzenlenmiştir. Yapıda elektrik ve su tesisatı yenilenmiştir. Güzergâh boyunca restorasyonu yapılmış yapılara rastlansa da müzenin içini de görme imkânı bulunması sebebi ile restorasyon uygulamaları hakkında fikir sahibi olmaya yardımcı olacaktır.

Zübeyde Hanım Caddesi'ne cephesi bulunan 11 nolu yapının da giriş cephesi oldukça dikkat çekici örneklerdendir. Giriş üzerindeki 1. ve 2. katta farklı düzlemlerde çıkma yapan yapı restore edilmiş ve mülkiyeti kamu kurumuna aittir. 1. katta sofa yuvarlak formda çıkma yapmıştır, 2. katta odalar ve sofa binanın tüm cephesinde çıkma yapmıştır. 2. kat sofa çıkması da yuvarlak formda ve 1. kattaki çıkmadan daha öndedir. 3-3-2 pencere düzlemindeki yapıda pencereler zemin ve 1. katta dikdörtgen formlu, 2. katta kemerli dikdörtgen formundadır. 11 ve 12 nolu yapılar konumları ve şekilleri itibari ile Boyabat'ın en ilgi çekici yapılarındadır. Bu iki yapının da bulunduğu Zübeyde Hanım Caddesi organik dokunun yansıdığı güzel sokaklardan biridir.

Şekil 9. E-F Güzergâhı

F-G Güzergâhı (Şekil 10): F noktasından Zübeyde Hanım Caddesi boyunca devam edildiğinde, geleneksel yapılar arasında sonradan inşa edilen apartmanların sokak dokusunun sürekliliğini sekteye uğrattığı gözlemlenmektedir. Caddede geleneksel konutların en sık rastlanan ve nispeten iyi korunmuş örneklerini görmek mümkündür. Cadde boyunca sağlı sollu tescilli yapı örnekleri bulunmaktadır. Caddenin başında dış cephesi tuğla kaplamalı yığma sistemle yapılmış dikdörtgen planlı yapı bulunmaktadır. Zemin +1 katlı yapının kemerli dikdörtgen pencereleri, taş kaplama ile yapılmış söveleri yapıya hareket kazandırmıştır. Cadde boyunca devam edildiğinde tek kat ve iki kat çıkmaları, 2-2-2 pencere düzeninde, dikdörtgen formlu söveli

pencereleri, cumbalarda kemerli dikdörtgen pencereleri, kat silmeleri, köşe pervazları ve süslemeleri ile geleneksel Boyabat evlerinin güzel örnekleri görülmektedir.

Şekil 10. F-G Güzergâhı

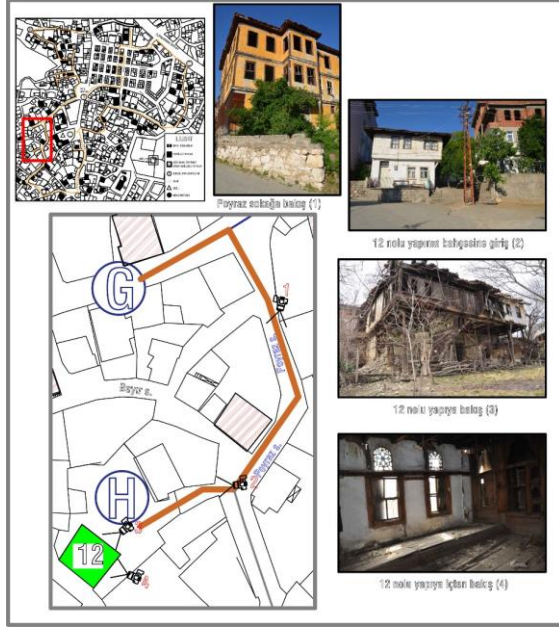
G-H Güzergâhı (Şekil 11): Zübeyde Hanım Caddesi'nden sola Poyraz Sokak yönüne dönüldüğünde, sokakta yeni yapılar arasında tek tük kalmış geleneksel yapılar göze çarpar. Güzergâh üzerinde iki kat cumbalı, 2-2-2 pencere düzeninde dikdörtgen formlu pencereleri ve bahçeden giriş sağlanan genelde Boyabat geleneksel konutlarında gördüğümüz beyaz renk dışında bir renge boyanmış tescilli yapı dikkat çekicidir.

H noktasına ulaştığımızda yoldan fark edilmesi neredeyse imkânsız olan ve bahçe içerisinde bulunan 12 nolu yapıya ulaşılır. Bu yapı Boyabat geleneksel konutları arasında önemli bir yere sahiptir. Kentin en eski tarihi evi olarak bilinen Latife Matuk Evi, kentteki tepe pencereye sahip, açık sofalı plan tipindeki tek örnektir. Geleneksel Boyabat evi plan tipi örneklerinden farklılık göstermektedir. Dikdörtgen formlu bir sofanın iki yanına yerleştirilen odaların arasında bir koridor bulunmaktadır. Bu koridor odaların arkasından devam ederek T şeklini almaktadır. Odaların içerisindeki dolaplar ve ocak oldukça güzel örneklerdendir. Yapı oldukça bakımsız durumdadır.

H-I Güzergâhı (Şekil 12): H noktasından Poyraz Sokak boyunca devam edildiğinde sokağın Keçeci Sokak ile kesişimi noktasında 13 nolu yapı bulunmaktadır. Bu yapı tescilli bir duvar çeşmesidir. Çevresi oval taş silme ile çevrili, silmelerin çevirdiği alan içinde kemerli niş oluşturulmuştur. Sivri kemerli niş içerisinde mimari ve bitkisel motiflerin yer aldığı ayna taşı bulunmaktadır. Sivri kemerli niş üzerinde bulunan mermer plaka üzerinde kitabe yer almaktadır. Çeşmenin musluğu kırık ve su akmamaktadır.

Çeşmeyi geçip sokak boyunca devam edildiğinde geleneksel konutun güzel örneklerinden 14 nolu yapı görülmektedir. Hem sokaktan hem de bahçeden girişi olan yapının yol ve bahçe cephesinde birer oda cephe yönünde çıkma yapmıştır. Sofa diğer oda ile aynı hizadadır. Bu yönü ile sofanın çıkma yaptığı tiplerden farklıdır. 2-1-2 pencere düzeninde olup pencereler dikdörtgen formlu ve sövelerdir. Yol cephesindeki ahşap giriş kapısı bir kavis içerisine yerleştirilmiştir. Çıkmaların altı payandalar ile desteklenmiştir.

Poyraz Sokak boyunca devam edildiğine 14 nolu yapının yanında tescilli bir yapı bulunmaktadır. Zemin+1 katlı yapıda, sağlı sollu iki oda çıkma yapmış, 2-1-2 pencere düzeninde ve giriş merkez aksın dışında bulunan örneklerdendir. Poyraz sokak ile Şih Sokağın kesiştiği noktada bulunan 15 nolu yapı Şeyh Cami ve çeşmesidir. Köşe parselde yer alan caminin önünde duvar sivri kemerli çeşmesinin musluğu kırık ve su akmamaktadır. Yol kotunun üstünden bahçeden girilen cami 19 yüzyılda yığma yapıım sistemi ile inşa edilmiştir. Yapı onarım geçirmiştir fakat ahşap minaresi özgündür.

Şekil 11. G-H Güzergâhı

Şekil 12. H-I Güzergâhı

I-J Güzergâhı (Şekil 13): Poyraz Sokağın solundan Şih Sokağ'a ve oradan da Bayram Caddesi'ne kadar geçilen güzergâhta geleneksel yapıların yerini modern yapılar almıştır. Geleneksel yapılara benzetilmeye çalışan betonarme yapılar, yüksek katlı apartmanlar, az katlı yapıların oluşturduğu birbirinden bağımsız cephe tipleri bulunmaktadır.

Şekil 13. I-J Güzergâhı

J-K Güzergâhı (Şekil 14): J noktasından başlanılan güzergâhta Bayram Caddesi'nin geleneksel sokak dokusu arada yapılmış yeni yapılarla sekteye uğramış olsa da nispeten iyi korunmuş örneklerdendir. Cadde üzerinde geleneksel konut tipolojini yansıtan örneklerle rastlanmaktadır. Güzergâh boyunca, sofanın çıkma yaptığı, 2-2-2 cephe düzeninde dikdörtgen formlu söveli pencereleri, cephe süslemeleri, kat silmesi ve köşe pervazları ile geleneksel Boyabat evlerinin özelliklerini yansıtan yapılar bulunmaktadır. 16 nolu yapı da bunlardan bir tanesi olup sofa üzerinde bulunan ahşap süsleme dikkat çekicidir.

Bayram Caddesi'nden sola sapıldığında görünen, cadde üzerinde hemen fark edilmeyen 17 nolu yapının cephesi oldukça güzeldir. Bahçeden giriş sağlanan yapının, giriş kapısı üzerinde sofa iki kata yuvarlak formda çıkma yapmıştır. 2-3-2 pencere düzeninde oda pencereleri dikdörtgen formlu, sofa pencereleri üzeri kemerli formdadır. Oda pencerelerin çift kilit taşı motifli söveli, çıkma pencerelerinde ise tek kilit taşı motifi bulunmaktadır. Yapıdaki silmeler ve ahşap işçiliği oldukça dikkat çekicidir.

K-L Güzergâhı (Şekil 15): Güzergâh üzerinde, L noktasındaki 18 nolu yapı Dumlupınar İlköğretim Okuludur. Erken Cumhuriyet dönemi yapısı olan yapı, geniş bir bahçe üzerinde yer alan okul ana mekânın iki farklı yönde uzanması ile Z şeklinde planlanmıştır. Su basman seviyesi yaklaşık 1,5 metredir ve zemin kata 14 basamaklı bir merdivenden sonra ulaşılmaktadır. Pencereleri dikdörtgen formludur. Halen eğitim öğretime devam edilmektedir.

Şekil 14. J-K Güzergâhı

Şekil 15. K-L Güzergâhı

L-M Güzergâhı (Şekil 16): Bayram Caddesi'nin sağından Ağan Sokağına girilir. Ağan Sokak'ta bulunan 19 nolu yapının bahçe ve yol cephesinde sofa çıkma yapmış ve altı payanda ile desteklenmiştir. Sol cephesinde sofanın altında bulunan giriş, cephe düzleminden içeri çekilmiştir. 5 basamaklı merdivenden çıkılarak girişe ulaşılır. 2-2 pencere düzlemi bulunan yapının yol cephesinde simetri yoktur. Dikdörtgen pencereler üçgen alınlıklı söve ile tamamlanmıştır.

Ağan Sokak'ta ilerlendiğinde köşe parselde konumlanmış olan 20 nolu yapı plan şekli ile Boyabat'ta pek rastlanmayan bir yapı tipidir. Oldukça sade cephesi bulunan yapıda herhangi bir çıkma bulunmamaktadır ve plan arsanın konumuna göre şekillenmiştir. Yapıya giriş yol kotundan sağlanmaktadır. Büyük dikdörtgen formlu pencereleri sövelidir. En dar köşede bulunan dikdörtgen formlu pencere üçgen alınlıklı söve ile sonlandırılmıştır.

Aynı sokakta 20 nolu yapının karşısında Kandilsiz Mescit bulunmaktadır. Restore edilen yapı betonarme teknikle yapılmıştır. Pencereleeri üstü kemerli dikdörtgen formudur ve mescidin yoldan iki girişi bulunmaktadır. Tek minareli olan yapı halen kullanılmaktadır.

Şekil 16. L-M Güzergâhı

M-N Güzergâhı (Şekil 17): Ağan Sokağın sonunda Hüseyin Dayıbaşı Caddesi'ne çıkılmaktadır. Cadde boyunca tescilli yapılar bulunmaktadır. Cadde üzerindeki 21 nolu yapı iki cephesi de yola bakan yapılarıdır. Zemin + 2 kattan oluşan yapının iki cephesinde de 2. katta hem odalar hem de sofa çıkma yapmıştır. 2. Katta bulunan pencerelerin orijinal formu değiştirilmiştir. Giriş yol kotu üstündedir. Yapıya hem cadde üzerindeki 5 basamaklı merdiven ile hem de yan cephedeki ara sokak merdivenlerinden çıkılarak girilir. Her iki cephesinin de net görüldüğü yapı iki cepheli perspektif sunmaktadır.

Yol boyunca iki katta sofanın çıkma yaptığı, tek katta hem oda hem de sofanın çıkma yaptığı, tek katta odaların çıkma yapıp sofanın geride kaldığı, 2-2-2, 2-1-1 pencere düzeninde, dikdörtgen formulu söveli pencereleri, köşe silmesi ve kat silmesi ile geleneksel Boyabat evi örneklerini yansıtan yapılara rastlanmaktadır.

Cadde üzerinde, Boyabat'ta sık rastlanmayan balkonlu 22 nolu yapı bulunmaktadır. Girişi yol kotu seviyesi üstünde olan yapının zemin katına 7 basamaklı bir merdiven ile çıkılmaktadır. Zemin+1 katlı yapının bodrum katı da bulunmaktadır. 1. katta sofa içeri çekilerek giriş üzerinde balkon oluşturulmuştur. Balkonun 2 adet ahşap dikme ile desteklenmiştir. Pencereleer dikdörtgen formda ve tek kilit taşı sövelidir. Kat silmesi, köşe silmesi giriş ve balkon düzenlemesi ile geleneksel konutların güzel örneklerindedir. Yapının restorasyonu tamamlanmış ve halen Ziraat Odası olarak kullanılmaktadır.

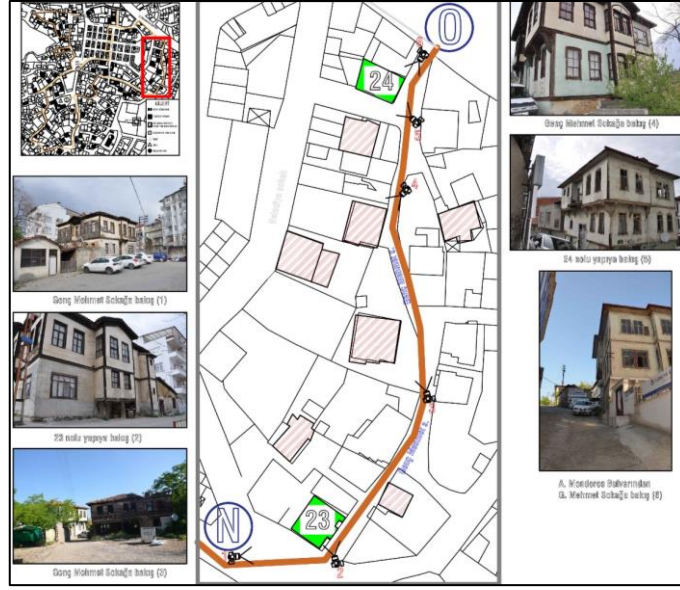

Şekil 17. M-N Güzergâhı

N-O Güzergâhı (Şekil 18): Hüseyin Dayıbaşı Caddesi'nin solundaki Genç Mehmet Sokağının başında köşe parselde 23 nolu yapı bulunmaktadır. Üç cephesinde de farklı özellik bulunan yapıya hem yoldan ve hem de bahçeden giriş yapılmaktadır. Zemin+1 katta oluşan yapıda, bahçe cephesinde sofa odaların geride kalmış ve 2-2-2 pencere düzeni oluşturulmuştur. Hüseyin Dayıbaşı Caddesi'ne bakan yol cephesinde 1. katta sofa çıkma yapmış ve 2-1-2 cephe düzenindedir. Genç Mehmet Sokağa bakan cephede ise, sofa zemin ve 1. katta çıkma yapmıştır. Dikdörtgen formlu pencereler sövelidir. Kat silmesi ve köşe silmesi bulunan yapı da çıkma altında payandalar bulunmaktadır. Yapı üç farklı cephe tipolojisini bir arada sunmaktadır.

Oldukça dar olan Genç Mehmet Sokak boyunca odaların çıkma yapıp sofanın geride kaldığı, sofanın çıkma yaptığı 2-2-2 pencere düzeninde, sofa çıkmasının üçgen alınlıkla sonlandığı, söveli, süslemeli geleneksel konut örneklerine rastlanmaktadır.

Sokağın sonunda köşe parselde bulunan 24 nolu yapıya hem bahçeden hem de yolda üzerinden giriş sağlanmaktadır. Zemin+2 katlıdır. Yol cephesinde 2. katta iki oda çıkma yaparak sofayı geride bırakmıştır. Sofanın bulunduğu yerde korkulukları ve döşemesinin bir kısmı yıkılmış olan balkonu görmek mümkündür. Oda çıkmalarının altındaki payandalar yapıya ayrı bir güzellik katmıştır. Bahçe cephesinde giriş üzerinde 1. ve 2. katta sofa çıkma yapmıştır. Çıkma altı ahşap direklerle desteklenmiş ve giriş vurgulanmıştır. 2-2-2 cephe düzeninde, dikdörtgen formlu tek kilit taş söveli pencereleri, kat ve köşe silmeleri bulunmaktadır.

Şekil 18. N-O Güzergâhı

O-P Güzergâhı (Şekil 19): Genç Mehmet Sokağın sonunda Adnan Menderes Bulvarı'na çıkılmaktadır. Geleneksel dokunun tamamen bozulduğu ve çarpık kentleşmenin hâkimiyetinin net olarak görüldüğü cadde, kent dokusunun sürekliliğinin önemine dikkat çekmesi açısından vurgu yapmaktadır. Adnan Menderes Bulvarı'ndan devam edip solda Cevdet Kerim Caddesi'ne geçildiğinde karşılaşılan üç yapıdan ikisi Boyabat'ın iç kesimlerinde pek görünmeyen bitişik nizamda yapılmış örneklerindedir. Üç yapının da zemin katı halen ticarethane olarak kullanılmakta ve özgünlüğü bozulmuştur. İlk yapının 1. ve 2. katında oda çıkma yapmıştır. Dikdörtgen formlu pencereler sövelidir.

25 nolu yapı ile bitişik nizamdaki yapının cephe tipi birbirine benzemektedir. İki yapıda da odalar 1. ve 2. katta, sofa ise 2. katta çıkma yapmıştır. 2-2-2 pencere düzeninde dikdörtgen formlu söveli pencereler, sofa da üstü kemerli forma dönüşmüştür. 25 nolu yapının girişi yol cephesinden girişi orijinal kapısından yapılmaktadır. Bitişigindeki kapının girişi orijinal değildir.

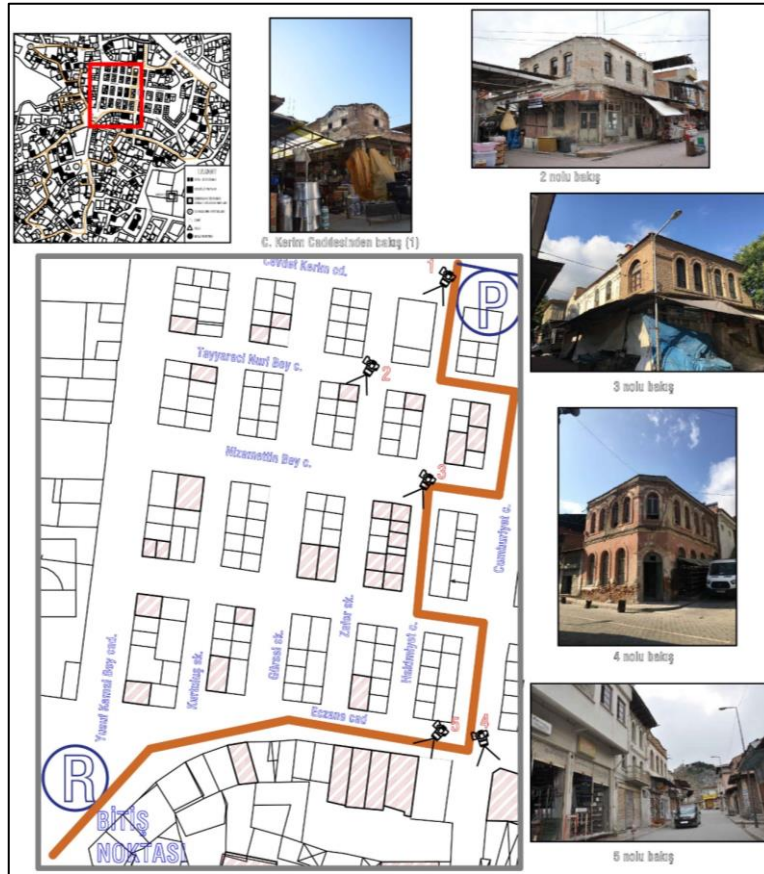
Güzergâh üzerinde anıt yapılardan biri olan 26 nolu Büyük Camii (Beyazıt Camii) bulunmaktadır. 1856 yılında yapılmış olan cami, dikdörtgen planlı ve yığma teknikle yapılmıştır. Tek minarelidir. Dikdörtgen formlu pencereleri bulunan camini 2017 yılında yine restore edilmiş ve ibadete açıktır.

Şekil 19. O-P Güzergâhı

Caminin yanında bulunan ve köşe parselde yer alan tescilli yapının iki yola da cephesi bulunmaktadır. Cevdet Kerim Caddesi'ne bakan cephesinde, sofa 2. katta çıkma yapmıştır ve 1-1-1 pencere düzenindedir. Ara sokağa bakan cephesinde ise iki oda çıkma yapmış ve 2-2-2 pencere düzenindedir. Dikdörtgen formlu pencereler sövelidir. Çıkmaların altı payandalar ile desteklenmiştir.

P-R Güzergâhı (Şekil 20): P noktasında R noktasına giden güzergâh tarihi orta çarşı üzerindedir. Güzergâh üzerinde, neredeyse her sokak / caddesi üzerinde az sayıda da kalmış olsa tescilli dükkânları görmek mümkündür. Genellikle bodrum katı bulunan dükkânlar, iki ya da tek katlıdır. Yığma tuğla ile yapılmış dükkânların zemin katlarında yığma tuğla taşıyıcılar arasında geniş açıklıklı pencereler bulunmaktadır. Üst katların cephesini yuvarlak kemerli pencereler değişik form ve boyutlarda tuğla sövelidirler. Sokak / cadde boyunca az sayıda da olsa ahşap dükkânlara rastlanmaktadır. Yerel yönetim çarşının turizme kazandırılması açısından çarşıdaki yapıların restorasyon projelerini hazırlatmış ve çalışmalara başlanmıştır. Tarihi orta çarşının ilk bölümünde başlanan restorasyon çalışmaları devam etmektedir.

Şekil 20. P-R Güzergâhı

Rota güzergâhı üzerinde dikkat edilecek yapılar ile birlikte, tescilli yapılara da değinilmiştir. Güzergâhlar üzerinde bulunan yoğunlukla konutlar olmak üzere anıt yapılar hakkında da bilgiler aktarılmıştır. Geleneksel konutların yerleşimlerinde kale manzarası önemli rol oynamaktadır. Neredeyse her sokaktan / caddeden kale manzarası görmek mümkündür (Şekil 21).

Şekil 21. Sokak/Cadde Kale manzarası

Kentin küçük bir kesitini oluşturan rota, kent merkezi bazında geliştirileceği gibi, merkez dışındaki anıtsal yapıları da içine alan daha büyük kesitte rotalara da evrilebilir. Oryantasyon amaçlı rotaya alternatif rota 2 ve rota 3 önerileri tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Alternatif rota önerisi

Rota	Kapsam	Gezilecek Yapılar	Süre
Rota 2 Yürüyerek gezilebilecek rota	Kentsel SİT alanları Gökdere Mahallesi Zincirlikuyu Mahallesi Cami-i Kebir Mahallesi Kumluk Mahallesi Yeni Mahalle Doğal SİT alanları	Tescilli Yapılar (Sivil mimari Örnekleri) Anıt Yapılar -Ak mescit Taş Camii -Beyazıt Camii -Dumlupınar İÖO -Kaya Camisi -Medrese -Türbe -Şeyh Cami ve Çeşmesi, -Kırkızlar Kayası -İnönü İlkokulu -Kız Meslek Lisesi -Askerlik Şubesi -Boyabat Kalesi, Doğal SİT alanları Kolaz Çayı ve Çevresi Kırkızlar Tepesi	Yürüyerek 1 gün
Rota 3 Araçla gezilebilecek rota	Doğal SİT alanları Anıt yapılar	Doğal SİT alanları -Bazalt Kayalıkları (Kurusaray Mevkii Merkezden 15 km) Anıt Yapılar -Kurusayar Cami (Merkezden 13 km) -Salar Kaya Mezarı-Salar Köyü Camii (Merkezden 15 km) -Büyük Kemer (Kurbanpeliti mevkii Merkezden 15 km) -Küçük Kemer -Kirazlıdere Su Kemer (Çorak Köyü -Merkezden 3 km) -Yenicamili Köyü Camii (Merkezden 10 km)	Araç ile 1 gün

Sonuç

Ülkemizde birçok üniversitenin meslek yüksekokullarında eğitime devam eden Mimari Restorasyon Programı öğrencilerinin günümüze kadar gelmiş kültürel mirasın aktarımını sağlamada üstlenecekleri aktif görevler düşünüldüğünde; tarihi - kültürel miras kavramını içselleştirmeleri, koruma kavramını benimsemelerinin önemi yadsınamaz. Bu çalışmada Mimari Restorasyon Programında eğitime başlayan öğrencilerin restorasyon kavramı da dahil eğitimleri boyunca duyacakları kavramları önceden bilmedikleri gerçeğinden yola çıkılarak, bu kavramların bir kısmını gezerek - görerek öğrenmeleri, gezerken algıda seçici davranmalarını sağlamak adına rehber olması için küçük ölçekte sistemli bir oryantasyon rotası önerilmiştir. Öğrencilerin rota boyunca değinilen geleneksel konut, tipoloji, anıt yapı, yapı sistemleri, sofa, çıkma, söve, pencere düzeni, süsleme öğeleri, restorasyon gibi kavramlar ile ilgili ön bellek oluşturması amaçlanmıştır.

Rota güzergâhı tescilli yapılarının yoğunlukla bulunduğu bir bölgeden seçilmiş ve Boyabat'ın geleneksel konutları ile rota üzerindeki anıt yapıları da içinde bulunduran bir kesit sunulmuştur. Bu küçük kesite, Boyabat geleneksel konut tipolojisi, yapı malzemeleri, anıt yapılar hakkında bilgi sahibi olacaktır. Ayrıca, rota üzerindeki yapıların bakımsızlık, terk, plansız yapılaşma gibi etkenlerin yapılar üzerindeki etkisi de görülebilecektir. Eski yapılar ile yeni yapıları bir arada görerek korumanın önemi görülebilecektir. Cephe olarak ilk bakışta birbirine benzeyen örnekler olsalar da cephedeki ayrıntılar her bir yapıyı diğerinden ayırmakta ve özel kılmaktadır. Bu özelliği öğrencilerin de algılayabilmesi önemlidir. O zaman her yapıya özel gözü ile bakılabilir. Öğrenciler kültürel miras konusunda ne kadar farkında ve bilinçli olursa miras kavramının kavrama ve korumanın önemini kavramada da kadar bilinçlenebilirler.

Boyabat ilçesi doğal ve kültürel değerleri bir arada bulundurmaktadır. Kente gelen öğrenciler ya da turistlerin ilçeyi kapsamlı şekilde gezebilecekleri bir sistem bulunmamaktadır. Bu sistemi sağlama yollarından biri de kültür rotaları oluşturmaktır. Kültür rotaları, yöresel değerlerin tanıtılmasında, somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunmasında, işlevsiz olan sivil mimari örneklerinin turizme kazandırılması gibi birçok konuda kente katkı sağlamaktadır. Öğrencilerin eğitiminde tamamlayıcı olarak da katkı sunacağı düşünülen oryantasyon amaçlı rotanın ileride öğrencilere yönelik hazırlanacak olan rota çalışmalarında altlık olması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Başoğlu, Bekir (1990), *Boyabat Yöresi Araştırmaları*, Boyabat: Boyabat Matbaası.

Boyabat İlçe Analizi, (2013), (Haz. Ahmet Gazi Zeyrek), Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı.

Eruzun, Zeyneb Ayla Kirenci (2018), *Boyabat ve Geleneksel Ev Mimarisi- Çay Mahallesi Örneği*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Schiller, P. L. ve Kenworthy, J. R. (2010), *An introduction to sustainable transportation : policy, planning and implementation*, Londra: Taylor & Francis Ltd.

Seçkin, N., Özakin, R. ve Erdem, A. (2003), "Sinop-Boyabat Kentsel Mimarlık Envanter Raporu 2002 Yılı Çalışması", *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 1, 90-128. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubaked/issue/57283/810198#article_cite adresinden erişildi.

Selimoğlu, Pınar (2016), *Geleneksel Boyabat Evleri*, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Sinop Tarihi ve Kültür Envanteri (2013), Sinop: T.C. Sinop Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 27 Aralık 2022).

UNESCO (1972), *Convention Concerning The Protection of The World Cultural and Natural Heritage*, Paris.

Yücel Batmaz, N. ve Biçici, G. (2021), “Türkiye’de Somut Kültürel Mirasın Korunması Üzerine Bir Alan Araştırması: Kırıkkale-Delice Örneği”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4/1, 97-110.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Zoroğlu, Umut, “Kompozit Yay ıtalalarına Kurul Kalesi’nden Yeni Bir Katkı”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/17, ss.29-44.
DOI: 10.31765/karen.1199895

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Dr.,
Altınordu-Ordu/TÜRKİYE
 zorogluumut@gmail.com

ORCID : 0000-0002-6524-7616

Anahtar Kelimeler: Kurul Kalesi, Hellenistik Dönem, VI. Mithradates, Kompozit Yay, Güçlendirme ıtalaları

Keywords: Kurul Fortress, Hellenistic Period, Mithradates VI, Composite Bow, Reinforcing Laths

KOMPOZİT YAY İTALARINA KURUL KALESİ’NDEN YENİ BİR KATKI*

Umut ZOROĞLU**

Öz: Kurul Kalesi kazılarında elde edilen bulgular Hellenistik Dönem’in askerî teknolojisiyle ilgili önemli bilgiler içermektedir. Bu bulgulardan biri, menzilli silahların önemli bir aşamasını temsil eden kompozit yaylara aittir. Kompozit yaylar ağaç, boynuz ve tendon gibi farklı organik malzemeler bir araya getirilerek imal edilmiş uzun menzilde oldukça etkili olan silahlardır. Daha eski bir tip olan yekpare yaylardan ayrılan yönleri de ham madde ve menzildeki bu gelişimlerdir. Kompozit yayın etkili menzil özellikleri savaş tarihinin en uzun süre kullanılan silahlarından biri olmasını sağlamıştır. Fakat organik malzemelerden yapılması nedeniyle bu yay tipinin günümüze bir bütün olarak ulaşması oldukça zordur. Kemik ve geyik boynuzu gibi dirençli ham maddelerden yapılmış güçlendirme ıtalaları, kompozit yayın kullanımını gösteren en önemli arkeolojik kanıtlardır. Bu çalışmada Kurul Kalesi’nde 2020 yılı kazılarında ele geçen kompozit yay ıtasının özellikleri, silahın tarihsel gelişimi göz önüne alınarak açıklanmaktadır. Ayrıca Kurul Kalesi verilerinden yola çıkarak kompozit yay ıtalalarının üretim tekniklerine de değinilmektedir.

A NEW CONTRIBUTION TO COMPOSITE BOW LATHS FROM KURUL FORTRESS

Abstract: The findings obtained from the Kurul Fortress excavations contain important information about the military technology of the Hellenistic Period. One of these findings belongs to composite bows, which represent an important stage of ranged weapons. Composite bows are weapons that are very effective at long range, manufactured by combining different organic materials such as wood, horn and sinew. It is these developments in raw material and range that distinguish them from an older type of self-bows. The effective range characteristics of the composite bow have made it one of the longest-used weapons in the history of warfare. However, due to the fact that it is made of organic materials, it is very difficult for this type of bow to reach today as a whole. Reinforcing laths made from durable raw materials such as bone and antler are the most important archaeological evidence of the use of composite bows. In this study, the characteristics of the composite bow lath, which was found in the excavations of Kurul Fortress in 2020, are explained by considering the historical development of the weapon. In addition, based on the data of Kurul Fortress, the manufacturing techniques of composite bow laths are also mentioned.

Geliş Tarihi / Received Date: 05.11.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14.03.2023

Giriş

Ordu ili Altınordu ilçesine bağlı Bayadı Mahallesi sınırları içindeki Kurul Kalesi, Karadeniz kıyısından 9 km içeride, Melet Irmağı'nın batısında yükselen Kurul Kayalıkları'nın zirvesinde inşa edilmiştir. Orta Jura ve Pliyosen devirleri arasında şekillenmiş olan kayalıklar¹ Yoro ve Boztepe'yle birlikte Ordu ilinin konumlandığı sahil kesiminin en temel sınırlayıcılarını oluşturmaktadır. Kurul Kayalıkları'nın güney ve doğu etekleri Melet Irmağı'nın oluşturduğu vadi tarafından kesilmektedir. Antik adı Melanthios² olan bu ırmak Ordu'nun en uzun akarsuyu olmasının yanında tarih boyunca ticari ve askerî geçişler için doğal bir yol güzergâhı da oluşturmuştur.³

Kurul Kayalıkları'nın zirvesi, kayalığın doğal yapısıyla uyumlu olacak şekilde genişlemeye müsait bir yerleşime imkân tanımaktadır. Kuzey-güney yönünde uzayan jeolojik yapıya göre inşa edilen mekânlar birbirine bitişik bir düzende sıralanmaktadır (Resim 1). Mekânların yerleşim dışına bakan duvarları kayalığın yayılımına bağlı bir şekilde bazı yerlerde kırılan bir hat hâlinde uzanarak aynı zamanda kaleyi çevreleyen savunma duvarını oluşturmaktadır. Bu ana savunma duvarı üzerinde belirli aralıklarla inşa edilmiş, dışa doğru çıkıntı yapmayan kuleler yer almaktadır. Bugüne kadar açığa çıkarılmış tek kapı ise Kurul Kayalıkları'nın ulaşımına en elverişli eğime sahip olan batı kesiminde konumlandırılmıştır.⁴

Kurul Kalesi'ndeki en erken yerleşim evresi, şimdiye kadar ele geçen sikke buluntularına göre MÖ 2. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir.⁵ Ancak kayalıkların zirve kesimi bu dönemde bir "açık hava kutsal alanı" niteliğine sahip olup henüz bir kale yerleşimi işlevini kazanmamıştır.⁶ Bu kutsal alanın tahkim edilerek kaleye dönüştürülmesinin Pontos kralı VI. Mithradates Eupator Dionysos'un hükümdarlık döneminde (MÖ 120-63) gerçekleştiği düşünülmektedir.⁷ Kurul Kalesi'nde yürütülen kazılarda ele geçen bronz sikkelerin çok büyük bir kısmını da VI. Mithradates dönemine tarihlenen örnekler oluşturmaktadır.⁸ Arkeolojik bulguların yanı sıra Strabon'un,⁹ "Pontos kralının hükümranlığı altına aldığı topraklarda 75 kale kurduğuna" yönelik ifadeleri de bu düşüncüyü desteklemektedir. Antik kaynaklarda bu tip tahkimatlı yerleşmeler için *phourion* adı kullanılmıştır.¹⁰ *Phourion*un, bünyesinde çeşitli kullanım amaçlarına yönelik yapıları barındıran ve aynı zamanda kale/garnizon gibi askerî özelliklere de sahip kompleks yerleşmeler için kullanılan bir terim olduğu bilinmektedir.¹¹

Strabon'un yukarıda geçen ifadelerinden yola çıkarak VI. Mithradates'in yerleşim stratejisinin temelini ulaşılması güç tepelerin zirvelerine inşa edilmiş tahkimatlı yerleşmelerin oluşturduğu sonucuna varılabilir.¹² Sarp kayalıklar üzerinde kurulmuş olan ve depolama ünitelerini de içeren bu kale/garnizonlar, VI. Mithradates'in en büyük düşmanı olan Roma'ya karşı izlediği askerî ve siyasi politikanın neticesinde, Pontos ülkesinin Roma istilalarına karşı korunmasına yönelik oluşturulmuş yerleşmelerdir. Kale tipindeki yerleşim stratejisiyle ülke güvenliği ve idaresi konularında kilit rol oynayacak korunaklı merkezlerin yaratılmak istendiğini söylemek mümkündür.¹³ Mithradates-Roma savaşları sırasında önemli görevler üstlenen bu kaleler,

¹ Terlemez ve Yılmaz, 1980: 179, 191, Şek. 1.

² Plin. *nat.* VI. 4. 11; Arr. *per. p. E.* XVI. 3; Kınacı, 2015: 194.

³ Şenyurt ve Akçay, 2016: 223; Şenyurt ve Akçay, 2017: 180; Ekinci, vd., 2015: 432-433.

⁴ Şenyurt ve Akçay, 2017: 188, Fig. 8; Şenyurt ve Durugönül, 2018: 308, Fig. 1-3.

⁵ Bu bronz sikkeler, MÖ 182-149 yılları arasında hüküm süren Bithynia kralı II. Prusias'ın dönemine aittir, Şenyurt ve Akçay, 2016: 229; Şenyurt ve Akçay, 2017: 185; Şenyurt ve Durugönül, 2018: 330.

⁶ Şenyurt ve Akçay, 2017: 180, 185, 193; Şenyurt ve Durugönül, 2018: 308, 330.

⁷ Şenyurt ve Akçay, 2016: 222-223, 238-239; Şenyurt ve Akçay, 2017: 180; Şenyurt ve Durugönül, 2018: 330.

⁸ Şenyurt ve Akçay, 2016: 235-238, Lev. 12.

⁹ Strab. XII. 3. 28.

¹⁰ Thuk. VII. 28. 1-2; Strab. XII. 3. 28; 38; 5. 2; Arr. *per. p. E.* XVI. 2; Nielsen, 2002: 50-51, 54; Hansen, 2004: 42.

¹¹ Nielsen, 2002: 50; Şenyurt ve Akçay, 2016: 239; Şenyurt ve Akçay, 2017: 181; Şenyurt ve Durugönül, 2018: 307.

¹² Højte, 2009: 103.

¹³ Højte, 2009: 103.

üçüncü savaşın (MÖ 74-63) sonuna kadar varlıklarını sürdürmüş, savaşın sonlarında ise Pompeius'un komuta ettiği Roma ordusu tarafından yıkılmışlardır.¹⁴ Bunlardan biri olan Kurul Kalesi de kazı çalışmalarından elde edilen arkeolojik kanıtlara göre¹⁵ MÖ 65/64 yıllarında kullanılmaz duruma getirilmiş ve bir daha yerleşim görmemiştir.

Ordu Müze Müdürlüğü başkanlığında, Prof. Dr. S. Yücel Şenyurt'un bilimsel sorumluluğu altındaki bir ekip tarafından yürütülen Kurul Kalesi kazıları 2022 yılıyla birlikte on üçüncü sezonunu tamamlamıştır. Kazı alanı İç Kale ve Kuzey Teras olarak tanımlanan iki ana birime ayrılmaktadır.¹⁶ 2019 yılından itibaren Kuzey Teras'ın en kuzey ucundaki İdari Yapılar Alanı olarak adlandırılan kesimde çalışmalara başlanmıştır. Kazı çalışmaları sırasında kaledeki yerleşimin sona ermesi ile ilgili olarak ulaşılan en önemli sonuç, yoğun çatı enkazı ve bu enkazın altında yayılım gösteren son mimari evreyle ilişkili şiddetli bir yangına ait izlerdir.¹⁷ 2016 yılında kalenin ana kapısına ait vestibül alanındaki *naiskosu* içinde açığa çıkarılan mermer Kybele heykeli de bu yangından fazlasıyla etkilenmiştir.¹⁸ Ayrıca ele geçen buluntuların büyük bir kısmı da çatı enkazı ve yangın izlerini içeren bu son mimari evreyle ilişkilidir.

Kazıların başladığı 2010 yılından beri en fazla ele geçen buluntu gruplarından birini savaş araç gereçleri oluşturmaktadır. Zengin bir çeşitliliğe sahip olan savaş araç gereçleri arasında 2020 kazı sezonunda ele geçen geyik boynuzundan yapılmış kompozit yay çıtası ayrıca önem taşımaktadır. Bu buluntu Anadolu okçuluk tarihinin MÖ 1. yüzyıl aşaması için önemli bir veri olduğu gibi Mithradates-Roma savaşları sırasında güçlendirilmiş kompozit yayların kullanıldığını kanıtlaması açısından da ayrıca önem taşımaktadır.

1. Kompozit Yayların Tarihsel Gelişimi ve Özellikleri

Ok ve yay insanlığın uzun geçmişi içinde kullandığı en eski silahlardan biridir. Tarihöncesi dönemlerde besin ihtiyacına yönelik olarak hayvanların avlanması amacıyla icat edilen bu menzilli silah tipi zaman içinde geliştirilerek savaşlarda da kullanılmaya başlanmış ve orduların en önemli silahları arasına girmiştir. Tarihsel süreç içinde ok ve yay yapımında çeşitli malzemeler kullanılmış ve özellikle yay tipleri açısından kültürden kültüre değişebilen farklı tekniklere sahip örnekler üretilmiştir. Bunlar arasında "kompozit (bileşik) yay" olarak bilinenler önemli bir grubu oluşturmaktadır (Resim 2-3).

Yaya bu adın verilmesinin nedeni ağaç, boynuz, tendon (ya da sinir) ve organik bir tutkal gibi farklı malzemelerin bir araya getirilmesinden oluşmasıdır.¹⁹ Bu yönüyle de yekpare yaylardan ayrılır. Bazı araştırmacılar bir yayın "kompozit" sınıfına sokulabilmesi için en az dört farklı malzemenin kullanılmış olması gerektiğini savunur.²⁰ Birden fazla malzeme kullanımının, kirişin gerilmesi ve bırakılması sırasında ortaya çıkan kuvveti tek bir parça üzerine yüklemek yerine birden fazla parçaya dağıtarak bir denge unsuru yaratmak için geliştirildiği düşünülmektedir.²¹ Ayrıca ağaç, boynuz ve tendon üçlüsünden oluşan yapının kirişin gerilmesi sırasında ortaya çıkan enerjiyi artırarak okun menzilini uzattığı ve hedef üzerinde daha derine saplanmasını sağladığına yönelik fikirler de bulunmaktadır.²²

¹⁴ Strab. XII. 3. 31; 38; Arslan, 2007: 483; Højte, 2009: 103.

¹⁵ Söz konusu arkeolojik kanıtlar, İç Kale'nin son mimari evresiyle ilişkili yangın tabakasında ele geçmiş olan Philon atölyesinde üretilmiş bir kalıp yapımı kâse ve VI. Mithradates dönemine tarihlendirilen bronz sikkelerdir. (Şenyurt ve Akçay, 2016: 233-234, Lev. 11; Şenyurt ve Yorulmaz, 2020: 306, 308, 313, Lev. 3: 13; Şenyurt ve Akçay, 2016: 235-238.

¹⁶ Şenyurt ve Akçay, 2016: 226.

¹⁷ Şenyurt ve Akçay, 2016: 230-231, 233; Şenyurt ve Akçay, 2017: 185, 189; Şenyurt ve Durugönül, 2018: 309, 332; Şenyurt ve Zoroğlu, 2018: 183, 185; Şenyurt, vd., 2017: 4, 6, 8.

¹⁸ Şenyurt ve Akçay, 2017: 189; Şenyurt ve Durugönül, 2018: 309, 332; Şenyurt, vd., 2017: 6.

¹⁹ Çoban, 2017: 11; Anık, 2019: 309-310; Karpowicz, 2006: 69; Özden, vd., 2009: 152; Tuzcuoğulları, 2020: 4665; Bir, vd., 2006: 58; Gündüz, vd., 2013: 547; De Waele, 2005: 154; Reisinger, 2010: 44, Fig. 2; Lóránt, 2014: 100; Bakas, 2016: 9.

²⁰ Çoban, 2017: 11, 17.

²¹ Çoban, 2017: 11.

²² Anık, 2019: 310, 312.

Kompozit yayın ilk kez ne zaman ve nerede ortaya çıktığıyla ilgili²³ çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Konuyla ilişkili yayınlardan birinde, kompozit yayın geçişinin Mezopotamya’da MÖ 3. binyıla ve hatta MÖ 4. binyılın ikinci yarısına kadar gidebileceği ile ilgili görüşler tartışılmakta, ancak bu yay tipinin etkin kullanımının MÖ 19/18. yüzyıllardan önce olamayacağı sonucuna ulaşılmaktadır.²⁴ Buna koşut olarak da Orta Tunç Çağı’nda Suriye’deki Mari (Tell Hariri) arşivlerinde geçen *tilpānum* kelimesinin kompozit yay olabileceği ileri sürülmektedir.²⁵ Ayrıca yayın Anadolu ve Suriye üzerinden MÖ 1750-1550 yılları arasında gelerek Kenan Ülkesi ve Yakın Doğu coğrafyası boyunca yayıldığı, daha sonra da Hiksoslar aracılığıyla Mısır’a tanıtıldığı belirtilmektedir.²⁶ Mısır’ın Yeni Krallık Dönemi mezarlarında ele geçen kompozit yayların yapımında kullanılan ağaç cinsleri arasında huş, dişbudak ve muhtemelen de kiraz gibi Mısır coğrafyasına yabancı ağaç türlerinin tespit edilmiş olması bu düşünceleri destekler niteliktedir.²⁷ Ancak kompozit yayın Mısır’da kullanılmaya başlamasının hazır ürün ithali yoluyla gerçekleşmediği, silahın ülkede benimsenmesinin ardından ham maddesini oluşturan ağaç türlerinin ithal edilmesi ve üretiminin yapılması şeklinde gerçekleştiği düşünülmektedir.²⁸

Yukarıda değinildiği gibi kompozit yayın Mısır’a kadar Anadolu ve Suriye üzerinden geldiği kabul edilirse bu sefer Anadolu ve Suriye’ye nereden geldiği sorusu akla gelmektedir. McLeod²⁹ bu sorunun yanıtı için “Avrasya’nın kalbi” ifadesini kullanarak Orta Asya’yı işaret etmiştir. Bu görüşle aynı doğrultuda olacak şekilde Emeneau³⁰, kompozit yayın ana vatanının Sibirya ve Orta Asya coğrafyası olduğunu, Akdeniz dünyasına yayıldıktan sonra daha doğuda İran, Hindistan, Çin ve Japonya’ya kadar ulaştığını belirtmiştir. Konuyla ilgili en eski çalışmalardan birinin sahibi olan Balfour³¹ bu görüşü bir adım daha ileri taşımış ve kompozit yayın ortaya çıkış yeri olarak Orta Asya’nın kuzeyini göstererek Asya’ya yakınlığın Eskimo yaylarını da etkilemiş olabileceğini ileri sürmüştür. Ayrıca Balfour³², General Pitt Rivers’in düşüncesinden de etkilenerek Orta Asya’nın kuzeyinin yekpare uzun yaylar yapmak için gerekli olan ağaç türleri açısından yetersiz olduğunu ve bu yüzden de farklı malzemelerin bir araya getirilerek yeni bir yay tipi üretilmiş olabileceği görüşündedir.

Kompozit yayın tarihsel sürecindeki bir diğer aşama kemik ve geyik boynuzundan yapılan çitallerla güçlendirilmesidir.³³ Bundaki amaç yay ve kirişin zamanla yıpranmasını yavaşlatabilmehtir. Güçlendirme genellikle kirişin oturtulduğu daha hassas olan uç kısımlarına yapılmıştır. Çünkü kirişin gerilmesi ve serbest bırakılması sırasında bu kısımlar hasar görebildiği³⁴ gibi kiriş de yıpranabilmektedir.³⁵ Kirişin yıpranmasını önlemek için uygulanan bir diğer yöntem ise oturtulduğu kertiklerin iç kısımlarını deriyle kaplamaktır.³⁶ Med tipi olarak da adlandırılan güçlendirilmiş kompozit yayların MÖ 1. binyılın ortalarında ortaya çıktıktan sonra Doğu ve Batı medeniyetlerine yayılarak MS 5. yüzyıla kadar kullanımda kaldığı ileri sürülmektedir.³⁷

²³ Bu konuda hakkında detaylı bir Türkçe çalışma olarak bk. Çoban, 2017: 9-25.

²⁴ Hamblin, 2006: 89-95. MÖ 4. veya 3. binyıla tarihlenen bir kompozit yay buluntusu şimdiye kadar ele geçmemiştir. Burada bahsedilen yaylar, av sahnelerine yer verilmiş olan tasvirli eserler üzerindeki yay resimleriyle ilişkilidir. Ancak elde somut bir kanıt olmadığı için bu sahnelerde görülen yayların “kompozit” olup olmadığıyla ilgili kesin bir yorum yapmak çok zordur. Bk. Çoban, 2017: 17-18, 22.

²⁵ Hamblin, 2006: 254.

²⁶ Hamblin, 2006: 95, 284. Ayrıca bk. McLeod, 1962: 13; McLeod, 1970: 35; Gabriel, 2003: 18.

²⁷ McLeod, 1962: 16-18, No. 1-2, 4, Figs. 3-5; McLeod, 1970: 36.

²⁸ Bu düşünce, Mısır’ın ağaç yönünden oldukça fakir olması nedeniyle tarih boyunca ithal ağaç kullanmak zorunda kalması ve yay zanaatkarlarıyla ilgili arkeolojik verilerden kaynaklanmaktadır. Bk. McLeod, 1970: 36-37.

²⁹ McLeod, 1962: 18.

³⁰ Emeneau, 1953: 78.

³¹ Balfour, 1890: 221, 242-243.

³² Balfour, 1890: 221.

³³ Lóránt, 2014: 99.

³⁴ Karpowicz, 2006: 72.

³⁵ Aksoy, 2017: 2504-2505.

³⁶ Aksoy, 2017: 2504-2505.

³⁷ De Waele, 2005: 156.

Bununla birlikte aynı tipin farklı bir versiyonu daha bilinmektedir. Kirişin oturtulduğu uç kısımlarına yerleştirilen çıtaların uzun, ince ve baş kısımlarının hafif öne eğik olmasıyla farklılaşan bu tipin “Parth yayı” olarak adlandırılması eğilimi vardır. Ayrıca aynı yay tipinin Parth İmparatorluk coğrafyası içinde güçlendirilmemiş İskit kompozit yaylarından esinlenilerek geliştirildiği düşünülmektedir.³⁸ Sadece uç kısımları güçlendirilmiş yaylarla ilgili en güzel örnek Suriye’de, Dura-Europos’un 40 km kadar güneydoğusundaki Baghouz nekropolünde ele geçmiş olan “Yrzi” yayıdır.³⁹ Yayın bulunduğu Yrzi mezarı, buradan ele geçen buluntuların nekropol alanının diğer kesimleri ve Dura-Europos’tan ele geçen buluntularla karşılaştırılması sonucunda MÖ 1. yüzyıl ile MS 3. yüzyıl arasına, Parth Dönemi’ne tarihlendirilmiştir.⁴⁰

Güçlendirme bazen kabza gibi diğer bölümlere de uygulanmıştır.⁴¹ Hem kirişin oturtulduğu uç kısımlarında hem de kabzada güçlendirme yapılmış olan yaylar çoğunlukla Hun (Hsiung-nu) yayı olarak kabul edilmektedir.⁴² Bu yay tipinin ortaya çıktığı zamanla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. De Waele⁴³, Hun kompozit yayının Orta Asya’da MÖ 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyıl arasında geliştirildiğini söylemiştir. Reisinger⁴⁴ ise Baykal Gölü civarından gelen en erken buluntularla bu yay tipinin MÖ 3-2. yüzyıllarda geliştiğini ileri sürmekle birlikte köken olarak Orta Asya’yı işaret etmiştir.

Uzun bir geçmişe ve sağlam bir temele sahip olan kompozit yay Avar, Moğol, Memlûk gibi birçok medeniyet tarafından kullanılmaya devam edilerek buna göre bir gelişim çizgisi göstermiştir. Kompozit yayın önemli bir askerî teşkilata sahip olan Selçuklu aşamasıyla ilgili elimizde somut bir yay buluntusu olmadığı için genellikle yazılı kaynaklar ve minyatür sanatı üzerinden yorum yapılmaya çalışılmıştır.⁴⁵ Bununla birlikte Türk yay geleneğinin geçmişi göz önüne alınarak kompozit yayın Selçuklular tarafından da kullanılmış olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak nasıl görüldüğü, hangi malzemelerden yapıldığı ve teknik özellikleri konusunda kesin bir yorum yapmak elbette çok zordur. Bu nedenle Osmanlı aşamasına geçmeden önceki ara gelişim safhası için Kırım-Tatar⁴⁶ veya Memlûk⁴⁷ kompozit yayları önerilmektedir.

Kompozit yayın son biçimsel ve teknik özelliklerine Osmanlı Dönemi’nde kavuştuğunu söylemek mümkündür. Osmanlı kompozit yayları atalarından daha kısa olarak tasarlanarak oka aktarılan enerji artırılmış ve hem ağır hem de hafif okları oldukça uzak mesafelere atabilme özelliği kazandırılmıştır.⁴⁸ Aynı zamanda bu tip yayların çoğunluğunda olduğu gibi kurulu olmadıkları zaman ters yöne doğru kıvrılan ve buna göre şekil alan refleks yaylardır.⁴⁹ Bu durum yay kurulduktan sonra oku atarken daha büyük bir enerji sağlar.⁵⁰

Kompozit yayların üretiminde dörtte üç oranında hayvansal malzeme (boynuz, tendon ve organik tutkal) kullanılmıştır.⁵¹ Farklı malzemeleri bir araya getirmenin en olumsuz yanının yayın yağmurda ıslandığı zaman kullanılamaz duruma gelmesi olarak gösterilmektedir.⁵² Yapış-

³⁸ De Waele, 2005: 156.

³⁹ Brown, 1937: 1-9, Figs. 1/2, 2/2, Pls. I-III; James, 2004: 191-192, Fig. 115; De Waele, 2005: 156, 159 dn. 22, Figs. 3-4.

⁴⁰ Brown, 1937: 1; James, 2004: 191; De Waele, 2005: 159, dn. 22.

⁴¹ De Waele, 2005: 156; Reisinger, 2010: 42, Fig. 2; Lóránt, 2014: 99.

⁴² De Waele, 2005: 156; Reisinger, 2010: 42.

⁴³ De Waele, 2005: 156.

⁴⁴ Reisinger, 2010: 42.

⁴⁵ Metin, 2014: 146-149.

⁴⁶ Aksoy, 2017: 2503-2504.

⁴⁷ Anık, 2019: 312-313.

⁴⁸ Aksoy, 2017: 2501.

⁴⁹ Bir, vd., 2006: 57; Aksoy, 2017: 2504; Anık, 2019: 310; Tuzcuoğulları, 2020: 4665.

⁵⁰ Anık, 2019: 310, 312.

⁵¹ Anık, 2019: 307.

⁵² Anık, 2019: 312.

tırma işi için gerekli olan malzeme tatlı su balıklarının (özellikle mersin balığı) damak mukozası ve hava kesesinden elde edilmiştir.⁵³ Balık tutkalı denilen bu malzemeden başka özellikle Osmanlı yaylarının yapımında Gelibolu'nun bir köyünden ismini alan ve tendonun uç kısımlarının kesilerek kaynatılmasından elde edilen Çağa (Çega) tutkalının da kullanıldığı bilinmektedir.⁵⁴ Türkler için kompozit yayın yapımında kullanılan malzemeler insan bedeniyle ilişkili bir anlama sahiptir: Ağaç insan iskeletini, boynuz insan etini, tendon insan sinirlerini (ya da damarlarını) ve tutkal da insan kanını temsil eder.⁵⁵ Osmanlı terminolojisinde kompozit yayın ana bölümleri kabza, sal, kasan ve baş olarak adlandırılırken⁵⁶ İngilizce terminolojide bu bölümlerin adları genel olarak "grip/handle" (kabza), "limb/arm" (kanat/kol) ve "ear/tip" (kulak/uç) kelimelerinden oluşmaktadır⁵⁷ (Resim 3). Ayrıca Osmanlı kompozit yayının baş kısmındaki kirişin oturtulduğu kertiğe "tonç kertiği" denir⁵⁸ (Resim 4). Güçlendirme çıtalarının en çok uygulandığı kısım da baş (ear/tip) kısmıdır.

2. Kurul Kalesi Kompozit Yay Çıtası

Yay çıtası (Kazı Env. No. KK20-CB127/59), Kurul Kalesi 2020 yılı çalışmaları sırasında İdari Yapılar Alanı'nın 2 no.lu mekânında (İYA-M2) ele geçmiştir (Resim 1, 5-6). Burası dar, uzun ve dikdörtgen planlı bir mekân olup beş basamaklı bir merdivenle ana savunma duvarının iç kısmındaki küçük bir alana bağlanmaktadır. Bu basamakların hemen yakınında ve tabana yakın bir seviyede çok sayıda küçük buluntu ve iki adet üç kanatlı demir ok ucuyla beraber bir adet de geyik boynuzundan yay çıtası bulunmuştur. Bu buluntu kompozit yaylara uygulanan güçlendirme çıtalarından biridir ve kirişin kertiğe oturtulduğu baş kısmına aittir.

Alt kısmı kırık olan çıtanın korunan uzunluğu 7 cm, kertiğin bulunduğu tepe kısmının genişliği 1,9 cm, en dar olan alt kısmının genişliği 1,1 cm ve kalınlığı 0,25 cm'dir. Çıtanın tepesi dışbükey bir kavisle şekillendirilmiştir. Ön yüzde kertiğin bulunduğu kenar hafif bir dışbükey kavis yaparak aşağı doğru inmekte ve sonra geriye doğru kıvrım yapmaktadır (Resim 5: A, 6: A). Bu kenarda kertiğin hemen altından aşağı doğru inen 0,36 cm genişliğinde bir törpüleme hattı yer almaktadır. Burada eğden kaynaklı düzeltme izleri rahatlıkla görülebilmektedir. Kertiğin çapı 0,53 cm'dir. Kirişin oturtulduğu bu kertikleri tipolojik olarak U-şekilli (ya da dikdörtgen) ve yuvarlak olmak üzere başlıca iki ana gruba ayırmak mümkündür.⁵⁹ Kurul Kalesi örneği yuvarlak kertiklidir. Çıtanın diğer kenarı ise içbükey bir kavisle sonlanmaktadır. Bu kenarda herhangi bir törpüleme işlemi uygulanmamıştır. Bombeli ön yüzün aksine arka yüz düzdür (Resim 5: B, 6: B). Bu yüzde kertiğin bulunduğu tepe kısmının ortalarında törpülenmeden bırakılmış süngerimsi gözenekli doku görülebilmektedir. Diğer kısımların tamamında ise eğeleme işleminden kaynaklanan çizikler göze çarpmaktadır. Çıtaların arka yüzünün yapıştırma işlemi sırasında tutkalı daha iyi çekmesi için bu şekilde düzenlendiği veya hiç düzenlenmeden gözenekli bir şekilde bırakıldığı bilinmektedir.⁶⁰

Tarih boyunca kompozit yaylara ait güçlendirme çıtalarının ham maddesini kemik ve geyik boynuzu oluşturmuştur. Bu iki malzemeden yapılmış buluntuları birbirinden ayırmak oldukça zordur. Çünkü yaprak gibi dökülmeyen bir keratin dokusuyla kaplanmış olan sığır, koyun, keçi ve antilop cinsi hayvanların boynuzlarından farklı olarak geyik boynuzları çatallı ve tamamen kemikten oluşan çıkıntılardır.⁶¹ Kemik ve geyik boynuzu arasındaki temel farkı, kemiğin iç

⁵³ Aksoy, 2017: 2517; Anık, 2019: 317; Tuzcuoğulları, 2020: 4666; Özden, vd., 2009: 160; Karpowicz, 2006: 69.

⁵⁴ Anık, 2019: 317; Özden, vd., 2009: 159-160; Bir, vd., 2006: 58.

⁵⁵ Anık, 2019: 310; Metin, 2014: 148; Özden, vd., 2009, 152.

⁵⁶ Çoban, 2017: 11; Aksoy, 2017: 2504; Bir, vd., 2006: 58, Şek. 23; Karpowicz, 2006: 70 dn. 5.

⁵⁷ Biro, 2013: 10; Lóránt, 2014: 100; Brown, 1937: 5; McLeod, 1970: 4; De Waele, 2005: 155; Mikhailov ve Kainov, 2011: 229.

⁵⁸ Anık, 2019: 313-314; Aksoy, 2017: 2504; Özden, vd., 2009: 152, 165-166; Bir, vd., 2006: 58, Şek. 23; Tuzcuoğulları, 2020: 4666.

⁵⁹ Lóránt, 2014: 99.

⁶⁰ Lóránt, 2014: 99, 102; De Waele, 2005: 155.

⁶¹ MacGregor, 2015: 9, 11, 20.

yüzeyindeki süngersi dokunun tüm yüzeye yayılan çok sayıda gözenekten oluşması ve bu gözeneklerin geyik boynuzundakilere oranla daha iri ve derin olması şeklinde açıklamak mümkündür.⁶² Kompozit yay çıtası yapımında özellikle geyik boynuzunun tercih edilmesine neden olarak dayanıklılık ve esneklik özellikleri gösterilmektedir.⁶³

Geyik boynuzundan çita yapımı birkaç aşama içermektedir. Öncelikle (hazırlık) çatallı boynuzdan testere yardımıyla silindirik yongalar kesilir ve daha sonra bu yongalar dikey olarak kesilerek levhalara ayrılır. Ardından (üretim) eğeleme yöntemiyle yüzeyin pürüzleri giderilir ve uygun yarım daire bir kesit alana kadar keskiyle işlendikten sonra yüzeyi törpülenerek düzeltilir. Son olarak (tamamlama) ise kenarlar törpülenerek inceltir ve yüzeyi tekrar düzeltilerek kullanım amacına göre hazır hâle getirilir.⁶⁴ Çita kenarına kertik açılması da bu son aşamada gerçekleştirilir.⁶⁵ (Resim 7: A-C) Kirişin oturtulduğu baş kısmına yapıştırılacak olan kertikli çitalar, bu kısmın her iki tarafına birer tane gelecek şekilde çift olarak kullanılmıştır.⁶⁶

Kompozit yayın güçlendirilmesi için son derece önemli olan bu ham maddelerin elde edilmesi ve saklanması da aynı derecede önem taşımaktadır. Kurul Kalesi 2021 yılı çalışmalarında İdari Yapılar Alanı 9 no.lu mekânın (İYA-M9) taban seviyesinde çatallarından biri ve alt kısmı kırılmış olan bir geyik boynuzu (Kazı Env. No. KK21-CC130/43) ele geçmiştir (Resim 8). İYA-M9 ve yay çıtasının ele geçtiği İYA-M2, aralarında iki mekân daha bulunmasına rağmen ara geçişlerle birbirine bağlanan bir mimari bütünlüğün parçalarıdır. Geyik boynuzunun Kurul Kalesi'ndeki varlığı, yay çıtası yapmak için gerekli olan ham maddenin tedarik edilerek⁶⁷ hazırda bekletildiğini, bir diğer deyişle "üretim" zincirinin başlangıcını işaret etmektedir. İYA-M2'de yay çıtasıyla birlikte ele geçen buluntular arasında küçük bir keskinin (Kazı Env. No. KK20-CB127/57) de olması üretim düşüncesini destekler niteliktedir (Resim 9). Ucu keskinleştirilmiş olan keskinin formu "eğe" tipi aletlere benzemektedir. Buluntunun küçük boyutları, kemik ve geyik boynuzu gibi hassas çalışılması gereken ince işçilikli zanaatlarla son derece uyumludur. Kurul Kalesi'nde şimdiye kadar bu ve bunun gibi işlerde kullanılabilecek çok sayıda zanaatkâr aleti ele geçmiştir.

Kemik ve geyik boynuzundan yapılmış kompozit yay güçlendirme çitaları Avrupa ve Asya'daki birçok arkeolojik kazı alanından ele geçmiştir. Roma ordusunun *auxilarii*⁶⁸ olarak adlandırılan yardımcı birlikleri arasındaki okçu (*sagittarii*)⁶⁹ birimlerinin başta Suriye olmak üzere Doğu Akdeniz ülkelerinden getirilen okçulardan oluştuğu bilinmektedir.⁷⁰ Bu coğrafyanın uzunca süreden beri güçlendirilmiş kompozit yayı bilen ve kullanan ülkelerden oluşması aynı yay tipinin Roma ordusu içinde de yayılmasını sağlamıştır. Bu nedenle Avrupa'daki lejyon kampları ve Roma ile ilişkili diğer yerleşmelerden ele geçen silah buluntuları arasında kompozit yay çitaları da yer almaktadır. İngiltere'de Vindolanda, Waddon Hill ve Londra, İskoçya'da Bar Hill, Galler'de Caerleon, Almanya'da Oberaden, Dangstetten, Rißtissen, Stockstadt, Mainz ve Hedderndorf, Avusturya'da Carnuntum, Hollanda'da Velsen, Slovakya'da Iža⁷¹, Romanya'da Micia,

⁶² MacGregor, 2015: 9-10, Fig. 9a-b.

⁶³ Lóránt, 2014: 102.

⁶⁴ Lóránt, 2014: 102, Pl. IV.

⁶⁵ Lóránt, 2014: Pl. IV/C.

⁶⁶ Brown, 1937: 2; De Waele, 2005: 155; Bishop ve Coulston, 2006: 164.

⁶⁷ Geyik familyasının (*Cervidae*) iki üyesi karacalar (*Capreolus capreolus* L., 1758) ve kızıl geyiklerin (*Cervus elaphus* L., 1758) Türkiye'deki yayılım alanları arasında Karadeniz Bölgesi'nin ormanlık kesimleri de bulunmaktadır (Beşkardeş, vd., 2008: 17; Soyumert, 2010: 4-5). Bu iki geyik türüne ait boynuzların morfolojik özellikleri için ayrıca bk. MacGregor, 2015: 14, Fig. 13a, c.

⁶⁸ Lyd. mag. I. 46. 4.

⁶⁹ Lyd. mag. I. 46. 4; Goldsworthy, 2003: 137.

⁷⁰ Delrue, 2007: 244.

⁷¹ İngiltere, İskoçya, Galler, Almanya, Avusturya, Hollanda ve Slovakya'daki adı geçen buluntu yerlerinden ele geçmiş olan kompozit yay çitaları için bk. Bishop ve Coulston, 2006: 88, 134, 164, Figs. 46: 1-4, 81: 1, 3, 105: 1, 4.

Tibiscum, Porolissum⁷² ve Călugăreni/Mikháza⁷³ ve İspanya'da Astorga⁷⁴ bu yerleşmelere örnek olmakla birlikte yay çıtalarının uzun, kısa, perçinli ve düz çok sayıda tipi ele geçmiştir.

Yay çıtalarının Yakın Doğu coğrafyasındaki yayılımına bakıldığında önemli buluntu yerlerinden biri Suriye'deki Dura-Europos'tur.⁷⁵ Ancak yay çıtalarının nasıl kullanıldığıyla ilgili en iyi fikri yine Suriye'deki Baghouz nekropolünde ele geçen Yrzi yayı vermektedir.⁷⁶ Daha güneye inildiğinde Judaeen Çölü'ndeki Herodium⁷⁷ ve İsrail'deki Masada⁷⁸ yay çıtası buluntuları veren diğer önemli merkezlerdir. Asya kıtasının güneybatı kesimine inildiğinde Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki ed-Dur'da yay çıtalarının hayvan kaburga kemiklerinden yapılmış örnekleriyle karşılaşılmaktadır.⁷⁹ Orta Asya'da Moğolistan'ın batısındaki Gobi-Altay bölgesinde yer alan Shombuuziin-belchir mezarlığı Hun kompozit yay çıtaları için öne çıkan buluntu yeridir.⁸⁰ Karadeniz'in kuzeyinde ise Geç Sarmat kültürüne atfedilen arkeolojik buluntular arasında yay çıtalarına da rastlanmaktadır.⁸¹ Avrupa ve Asya kıtaları dışında kompozit yay güçlendirme çıtalarının Afrika kıtasına kadar yayıldığı Mısır'daki Belmesa buluntularından anlaşılmaktadır.⁸²

Kompozit yay çıtaları Orta Çağ'da da kullanılmaya devam etmiştir. Rusya ve Ukrayna coğrafyasındaki bazı kurganlarda ele geçen aralarında çıtaların da olduğu kompozit yay parçaları Rus bilim insanları tarafından Macarlar ve Peçenekler ile ilişkilendirilmiştir.⁸³ Göçebe topluluklarla ilişkili benzer yay çıtaları Macaristan'daki mezarlardan da bilinmektedir.⁸⁴

Sonuç

Kompozit yay gibi tamamen organik malzemelerden yapılmış arkeolojik buluntuların günümüze ulaşan iyi korunmuş örnekleri nadirdir. Zaman ve iklim bu çok parçalı silaha ilişkin kanıtların elimize geçmesindeki en büyük engeldir. Buna karşın kompozit yayın güçlendirilmesinde kullanılan kemik ve geyik boynuzundan yapılmış çıtalar, bu ham maddelerin daha fazla dirence sahip olması nedeniyle günümüze kadar ulaşabilmektedir. Bu nedenle kazılarda kompozit yayla ilgili en fazla ele geçen buluntuları güçlendirme çıtaları oluşturmaktadır. Çıtaların kullanım amacı, yayın fazla aşınan kısımlarını takviye ederek kullanım ömrünü artırmaktır. Aşınmalar çoğunlukla kirişin bağlandığı kertikli yay başlarında yoğunlaşmaktadır. Bu kısımlar, kirişin gerilip bırakılması hareketlerinden dolayı kırılmalara ve yıpranmalara oldukça açıktır. Çıtaların her iki yay başına birer çift gelecek şekilde toplam dört adet uygulanmasıyla sert ve dayanıklı bir yapı sağlanmıştır. Başın yan kısımlarına yapıştırılan bu çıtalar kazılarda ele geçtiği zaman, buluntunun bir kenarına açılmış kiriş kertiğinden kolaylıkla tanımlanabilmektedir.

Kurul Kalesi'nin 2020 yılı çalışmaları sırasında ele geçen geyik boynuzundan yapılmış çita, güçlendirilmiş kompozit yaylarla ilgili en güncel verilerden birini oluşturmaktadır. Bu buluntu güçlendirilmiş kompozit yayların MÖ 1. yüzyılın ilk yarısında Karadeniz Bölgesi'nde de kullanıldığını gösteren önemli bir kanıttır. Bu dönem Mithradates-Roma savaşlarının tüm şiddetiyle

⁷² Romanya'daki Micia, Tibiscum ve Porolissum'dan ele geçmiş olan kompozit yay çıtaları için bk. Lóránt, 2014: 100-109, Pls. IV/14, V-VII, X/4, 7, 10, 14, 16, 18, 21, 24, 28; Pánczél ve Lukácsi, 2019: 418. Micia için ayrıca bk. Bishop ve Coulston, 2006: 134.

⁷³ Pánczél ve Lukácsi, 2019: 419-420, Cat. 1, Pl. 1/1.

⁷⁴ Aurrecochea, 2006: 172-173, Fig. 2: 1.

⁷⁵ James, 2004: 191, 199, Fig. 120: 648-649.

⁷⁶ Brown, 1937: 2, 5-6, Pls. I-II, IIIa, f.

⁷⁷ Stiebel, 2015: 435, Fig. III. 12. 2.

⁷⁸ Stiebel ve Magness, 2007: 26, Pl. 27: 1-3.

⁷⁹ De Waele, 2005: 154-158, Figs. 5-6: N 81&N 112, N 108-109.

⁸⁰ Miller, vd., 2009, 12, Fig. 14a, c; Reisinger, 2010: 45-51, Figs. 13-14, 17-18.

⁸¹ Moshkova, 1995: 156, Fig. 18b.

⁸² Bishop ve Coulston, 2006: 164.

⁸³ Mikhailov ve Kainov, 2011: 229-236, Figs. 2: 1, 6, 3: 2-3.

⁸⁴ Biro, 2013: 10, 18, 25-30, Figs. 2a, 9, 12-14.

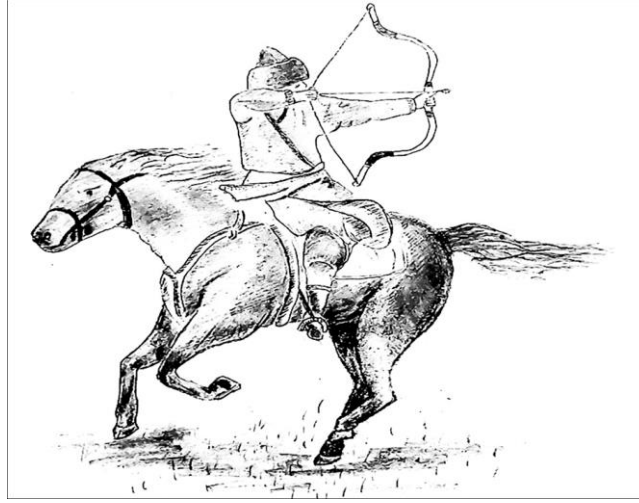
devam ettiği bir sürece denk gelmektedir. Roma ordusunun yardımcı birlikleri Yakın Doğu kökenli okçularla takviye edildiği için kompozit yayın bu ordu tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Roma askerî kamplarında yürütülen kazılarda ele geçen çok sayıda güçlendirme çıtası bu durumu kanıtlamaktadır. Bununla birlikte kompozit yayın Anadolu uygarlıkları tarafından çok daha erken bir süreçte tanınmış olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü Anadolu, kompozit yayın doğudan batıya ve kuzeyden güneye aktarımında bir köprü oluşturduğu gibi silahın güçlendirilmiş tipinin geliştiği yerlerden biri olarak görülen Antik Yakın Doğu coğrafyasının da bir parçası konumundadır. Muhtemelen VI. Mithradates'in ordusunun baş silahlarından birini güçlendirilmiş kompozit yay oluşturuyordu ve bu silah kalelerin savunmasında son derece önemliydi.

Bu durumun bir diğer göstergesi Kurul Kalesi'nin 2021 yılı çalışmalarında ele geçen işlenmiş geyik boynuzudur. Yay çıtası ve geyik boynuzu birbirine çok yakın iki mekânın taban seviyelerinde ele geçmiştir. Boynuzun neden burada olduğunun yanıtı da yay çıtası gibi önemli parçaların yapımı için gerekli olan ham maddenin temini ve işlenmek üzere hazırda bekletilmesiyle ilişkili olmalıdır. Kompozit yay yapımı oldukça zorlu, ustalık gerektiren bir zanaattır. Kurul Kalesi'nde ele geçen geyik boynuzu, bu zorlu işte ustalaşmış zanaatkârların kaledeki varlığına da işaret etmektedir. Yay çıtasıyla birlikte ele geçen ince işlerde kullanmaya son derece elverişli küçük keski de bu fikri kuvvetlendirmektedir. Kompozit yaylar dünya genelinde çok geniş bir alana yayılarak ateşli silahlar icat edilene kadar savaşlarda kullanılmıştır. Zira yayın refleks yapısı, okların çok daha uzak mesafelere ve çok daha güçlü bir şekilde fırlatılmasına olanak vermektedir. Kurul Kalesi kompozit yay çıtası, bu eski ama önemli silah tipiyle ilgili verilerin elde edildiği coğrafyalara Karadeniz kıyılarının da eklenmesini sağlamıştır.

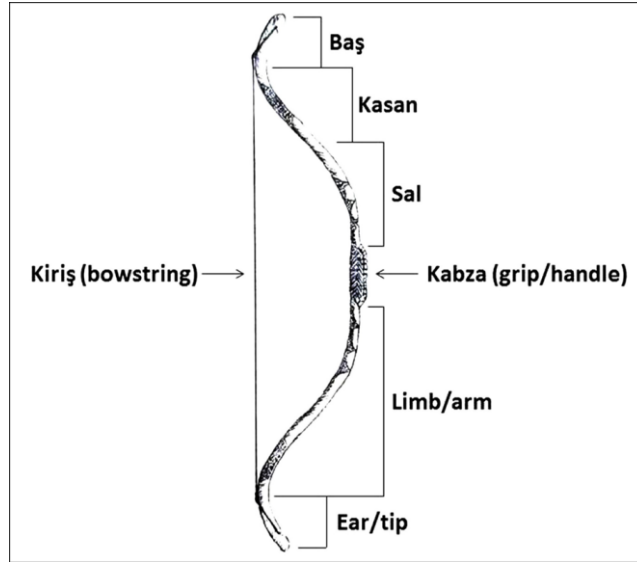
EKLER

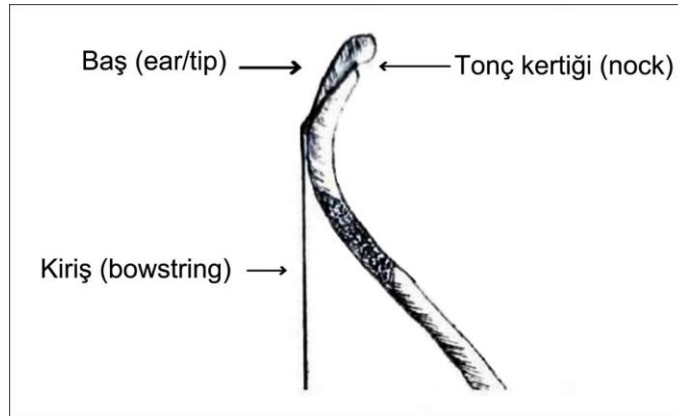
Resim 1. Kurul Kalesi kazı sektörleri ve kompozit yay çıtasının ele geçtiği alan

Resim 2. Atı üzerinde geriye dönerek kompozit yayla ok atan bir süvari

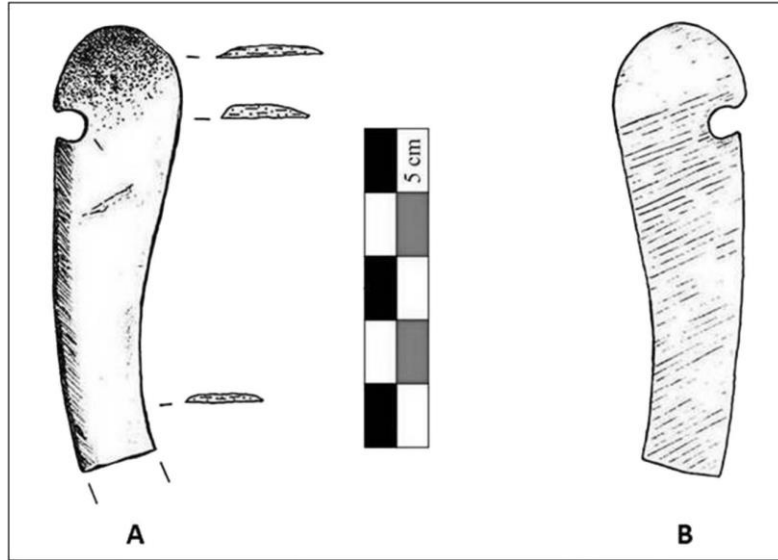
Resim 3. Kompozit yayın bölümleri

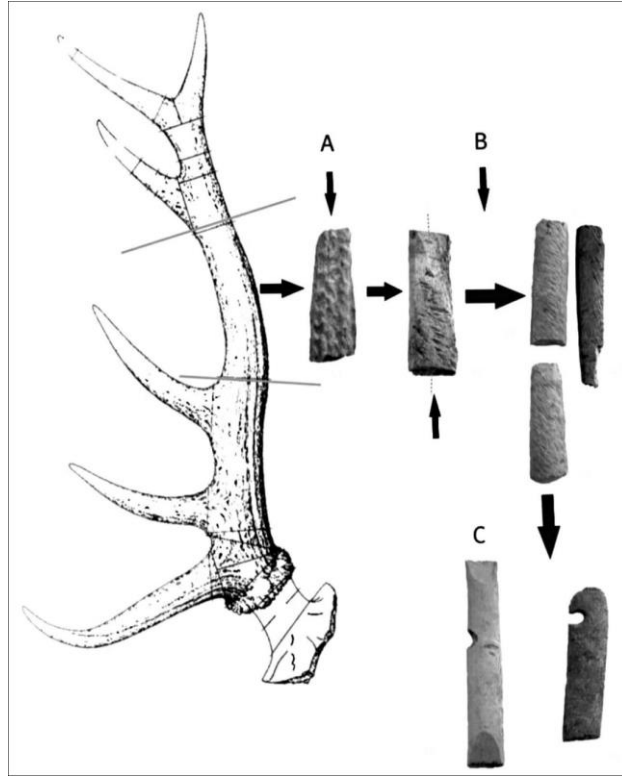
Resim 4. Kompozit yayda kirişin yerleştirildiği bölümler

Resim 5. Kurul Kalesi kompozit yay çitası. **A:** Ön yüz - **B:** Arka yüz

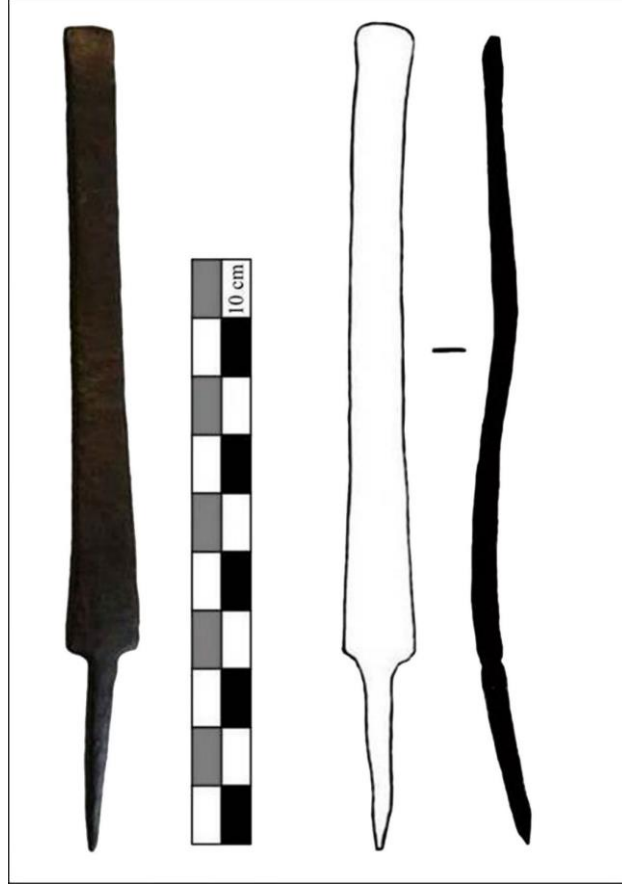
Resim 6. Kurul Kalesi kompozit yay çitasının çizimi. **A:** Ön yüz - **B:** Arka yüz

Resim 7. Geyik boynuzundan elde edilen kompozit yay çıtalarının üretim aşamaları. **A:** Hazırlık - **B:** Üretim - **C:** Tamamlama (Lóránt 2014, 102, Pl. IV'ten ölçeksiz olarak düzenlenmiştir)

Resim 8. Kurul Kalesi İYA-M9'da ele geçen işlenmemiş geyik boynuzu

Resim 9. Kurul Kalesi kompozit yay çıtasıyla birlikte ele geçen demir keski

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Arr. per. p. E. (=Arrianos, *Periplus ponti Euxini*)

Arrianos (2005), *Arrianus'un Karadeniz Seyahati (Arriani Periplus Ponti Euxini)*, (Çev. Murat Arslan), İstanbul: Odin Yayıncılık.

Lyd. mag. (=Lydos, *De magistratibus*)

Ioannes Lydos (2013), *Romaluların Devleti'nin Makamları Hakkında*, 1. Cilt, (Çev. Fatih Onur), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Plin. nat. (=Plinius maior, *Naturalis historia*)

Pliny (1938-1962), *Natural History*, 10 vols., (Trans. Harris Rackham, William H. S. Jones and David E. Eichholz), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Strab. (=Strabon)

Strabon (1917-1932), *The Geography of Strabo*, 8 vols., (Trans. Horace L. Jones), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Thuk. (=Thukydides)

Thukydides (1919-1923), *History of the Peloponnesian War*, 4 vols., (Trans. Charles F. Smith), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Modern Kaynaklar

Aksoy, Y. Metin (2017), "Türk Yay ve Yapımı", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, (Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, İbrahim Şirin ve Ali Yeşildal), Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2501-2522.

Anık, Ş. Seçkin (2019), "Osmanlı Kompozit Yaylarının İmâli ve Âmilleri/Crafting and Crafters of the Ottoman Composite Bows", *Nişangâh-ı İstanbul/Istanbul through a Bow's Sight*, (Ed. Ahmet Uçar), İstanbul: Gürsoy Grup Kültür Yayınları, 305-347.

Arslan, Murat (2007), *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul: Odin Yayıncılık.

Aurrecoechea, Joaquín (2006), "Roman Military Equipment in Spain", *The Roman Army in Hispania: An Archaeological Guide*, (Eds. Ángel Morillo and Joaquín Aurrecoechea), León: University of León, 167-179.

Bakas, Spyros (2016), "Composite Bows in Minoan and Mycenaean Warfare", *Symposium Egejskie. Proceedings of "The 2nd Students' Conference in Aegean Archaeology: Methods-Researches-Perspectives"*, (Eds. Pietro Militello and Katarzyna Żebrowska), Institute of Archaeology, University of Warsaw, Poland, April 25th, 2014, Catania: Università degli Studi di Catania, 9-15.

Balfour, Henry (1890), "On the Structure and Affinities of the Composite Bow", *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, XIX, 220-250.

Beşkardeş, Vedat – Keten, Akif – Arslangündoğdu, Zeynel (2008), "Karacaların (*Capreolus capreolus* L, 1758) Türkiye'nin Yaban Hayatı Açısından Önemi", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 58/2, 15-22.

Bir, Atilla – Kaçar, Mustafa – Acar, Şinasi (2006), "Türk Menzil Okçuluğu, Yay ve Okları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VIII/1, 39-67.

Biro, Adam (2013), "Methodological Considerations on the Archaeology of Rigid, Reflex, Composite Bows of Eurasia in the Pre-Mongol Period", *Acta Militaria Mediaevalia*, IX, 7-38.

Bishop, Mike ve Coulston, Jonathan C. N. (2006), *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome*, Second Edition, Oxford: Oxbow Books.

Brown, Frank E. (1937), "A Recently Discovered Compound Bow", *Annales de l'Institut Kondakov (Seminarium Kondakovianum)*, IX, Praha: Institut Kondakov, 1-10.

Çoban, R. Efe (2017), "Bileşik Yayın Ortaya Çıkışı Üzerine Notlar", *İtil Suwı Aka Turur: EÜ TDAE Türk Tarihi Anabilim Dalı 25. Yıl Armağanı*, (Ed. Umut Üren ve Didem Çatalkılıç), İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 9-25.

De Waele, An (2005), "Composite bows at ed-Dur (Umm al-Qaiwain, U.A.E.)", *Arabian Archaeology and Epigraphy*, 16/2, 154-160.

Delrue, Parsival (2007), "Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain)", *Arabian Archaeology and Epigraphy*, 18/2, 239-250.

Ekinci, Deniz-Karabayır, Sait ve Doğaner, Suna (2015), "Jeomorfolojik Özelliklerin Askeri Strateji ve Harp Sanatı Üzerindeki Etkileri", (Ed. Muhammet Bahadır, Ali Uzun ve H. İbrahim Zeybek), *IV. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu (15-17 Ekim 2015, Samsun) Bildiriler Kitabı*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, 418-440.

- Emeneau, Murray B. (1953), "The Composite Bow in India", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 97/1, 77-87.
- Gabriel, Richard A. (2003), *The Military History of Ancient Israel*, Westport, CT: Praeger Publishers.
- Goldsworthy, Adrian (2003), *The Complete Roman Army*, London: Thames and Hudson.
- Gündüz, Gökhan-Yaman, Barbaros-Özden, Seray ve Dönmez, S. Cem (2013), "Anatomy of Wooden Core of Ottoman Composite Archery Bows", *Sains Malaysiana*, 42/5, 547-552.
- Hamblin, William J. (2006), *Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC: Holy Warriors at the Dawn of History*, London and New York: Routledge.
- Hansen, Mogens H. (2004), "Introduction", *An Inventory of Archaic and Classical Poleis: An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation*, (Eds. Mogens H. Hansen and Thomas H. Nielsen), Oxford: Oxford University Press, 1-153.
- Højte, Jakob M. (2009), "The Administrative Organisation of the Pontic Kingdom", *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, (Ed. Jakob M. Højte), Aarhus: Aarhus University Press, 95-107.
- James, Simon (2004), *Excavations at Dura-Europos 1928-1937 Final Report VII: The Arms and Armour and other Military Equipment*, London: The British Museum Press.
- Karpowicz, Adam (2006), "Türk Yaylarının Başarımı", (Çev. Atilla Bir), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VIII/1, 69-79.
- Kınacı, Mesut (2015), "Antikçağda Pontos Bölgesi'nin Tarihsel Coğrafyası", *Cedrus: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, III, 181-229.
- Lóránt, Vass (2014), "Contribution to the Knowledge of Bone and Antler Bow Lath Production from Roman Dacia", *Archäologische Beiträge: Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*, (Ed. Sorin Cociş), Cluj-Napoca: Mega Verlag, 99-120.
- MacGregor, Arthur (2015), *Bone, Antler, Ivory and Horn: The Technology of Skeletal Materials Since the Roman Period*, London and New York: Routledge.
- McLeod, Wallace E. (1962), "Egyptian Composite Bows in New York", *American Journal of Archaeology*, 66/1, 13-19.
- _____ (1970), *Composite Bows from the Tomb of Tut 'ankhamūn*, Oxford: Griffith Institute.
- Metin, Tülay (2014), "Selçuklularda Okçuluğa Genel Bir Bakış", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XVII, 131-153.
- Mikhailov, Kirill A. ve Kainov, Sergei Yu. (2011), "Finds of Structural Details of Composite Bows from Ancient Rus", *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 62, 229-245.
- Miller, Bryan K. - Bayarsaikhan, Jamsranjav - Konovalov, Prokopy B. - Egiimaa, Tseveendorj - Logan, Judy - Machicek, Michelle (2009), "Xiongnu Constituents of the Mongol-American Khovd Archaeology Project, 2008", *The Silk Road*, 7, 8-20.
- Moshkova, Marina G. (1995), "Late Sarmatian Culture", *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*, (Eds. Jeannine Davis-Kimball, Vladimir A. Bashilov and Leonid T. Yablonsky), Berkeley, CA: Zinat Press, 149-160.
- Nielsen, Thomas H. (2002), "Phrourion. A Note on the Term in Classical Sources and in Diodorus Siculus", *Even More Studies in the Ancient Greek Polis*, (Ed. Thomas H. Nielsen), Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 49-64.

Özden, Seray-Gündüz, Gökhan ve Onat, S. Murat (2009), "Türkler'de Yay Yapımı ve Ağaç Kullanımı", *Düzce Üniversitesi Ormanlık Dergisi*, 5/1, 150-169.

Pánczél, Szilamér-Péter ve Lukácsi, Csongor (2019), "Evidence Concerning the Use and Production of Composite Bows in Călugăreni/Mikháza", *Visy 75 Artificem Commendat Opus: Studia in honorem Zsolt Visy*, (Eds. Gergő I. Farkas, Réka Neményi and Máté Szabó), Pécs: Kont-raszt Plusz Kft., 412-426.

Reisinger, Michaela R. (2010), "New Evidence about Composite Bows and Their Arrows in Inner Asia", *The Silk Road*, 8, 42-62.

Soyumert, Anıl (2010), *Kuzeybatı Anadolu Ormanlarında Fotokapan Yöntemiyle Büyük Memeli Türlerinin Tespiti ve Ekolojik Özelliklerinin Belirlenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Stiebel, Guy D. (2015), "Military Equipment from the Area of the Mausoleum and the Theater at Herodium", *Herodium Final Reports of the 1972-2010 Excavations Directed by Ehud Netzer, Vol. I: Herod's Tomb Precinct*, (Eds. Roi Porat, Rachel Chachy and Yakov Kalman), Jerusalem: Israel Exploration Society, 432-453.

Stiebel, Guy D. ve Magness, Jodi (2007), "The Military Equipment from Masada", *Masada VIII: The Yigael Yadin Excavations 1963-1965 Final Reports*, (Eds. Joseph Aviram, Gideon Foerster, Ehud Netzer and Guy D. Stiebel), Jerusalem: Israel Exploration Society, 1-94.

Şenyurt, S. Yücel ve Akçay, Atakan (2016), "Kurul Kalesi (Ordu) VI. Mithradates Dönemi Yerleşimi Üzerine Ön Değerlendirmeler", *Seleucia*, VI, 221-248.

_____ (2017), "The Kurul Fortress and the Cult of Kybele as a City Protector", *Colloquium Anatolicum*, 16, 179-198.

Şenyurt, S. Yücel ve Durugönül, Serra (2018), "Kurul (Ordu) Kalesi'nde Bir Kybele Heykeli", *Olba*, XXVI, 305-344.

Şenyurt, S. Yücel ve Zoroğlu, Umut (2018), "Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Metal Silahları Üzerine Bir Ön Değerlendirme", *Cedrus: Akdeniz Uygurlukları Araştırma Dergisi*, VI, 181-196.

Şenyurt, S. Yücel ve Yorulmaz, Leyla (2020), "Kurul Kalesi Kazılarında Ele Geçen Kalıp Yapımı Kabartmalı Kâseler", *Seleucia*, X, 297-327.

Şenyurt, S. Yücel-Akçay, Atakan-Bulut, A. Emirhan-Zoroğlu, Umut ve Akgönül, S. Okan (2017), "Ordu Kurul Kalesi", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, 43, 2-10.

Terlemez, İsmail ve Yılmaz, Ali (1980), "Ünye-Ordu-Koyulhisar-Reşadiye Arasında Kalan Yörenin Stratigrafisi", *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 23/2, 179-191.

Tuzcuoğulları, Ö. Tarkan (2020), "Türk Okçuluğu ve Geleneksel Yayların Aerodinamik Yapısı Üzerine Bir Araştırma", *International Social Sciences Studies Journal*, 6/72, 4663-4667.

Dilek, Buket Akdemir, “Gürcistan Sinemasında Sovyet ve Sovyet Sonrası Dönemde Kadının Temsili”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/17, ss.45-64.
DOI: 10.31765/karen.1194944

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Dr. Öğr. Üyesi,
İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim
Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema
Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE
 bktakdemir@gmail.com

ORCID : 0000-0001-7809-2935

Anahtar Kelimeler: Gürcistan Sineması, Kadın, Temsil, Feminizm, Sovyetler Birliği

Keywords: Georgian Cinema, Woman, Representation, Feminism, Soviet Union

GÜRCİSTAN SİNEMASINDA SOVYET VE SOVYET SONRASI DÖNEMDE KADININ TEMSİLİ*

Buket Akdemir DİLEK**

Öz: Feminist kuram bağlamında kadın temsiline incelendiği çalışmada; kavramsal çerçeveyi ve dönemin ideolojik ve sosyolojik yapısını anlamak için öncelikle Gürcistan tarihi anlatılmış devamında Gürcistan sineması üzerine bilgi verilmiştir. Çalışmayı anlaşılır hale getirmek adına Sovyetler Birliği dönemi ve Sovyet Sonrası Dönemi Gürcistan filmleri örneklem olarak seçilmiştir. Seçilen ve örnekleme dâhil edilen filmler feminist kuram çerçevesinde betimsel analiz yöntemine bağlı kalınarak incelenmiş olup zaman zaman ele alınan filmlerde toplumsal dinamikler açısından ideolojik incelemeye de yer verilmiştir. İncelenen eserlerde feminist kuram çerçevesinde kadın temsiline nasıl olduğunu ortaya çıkartmak için betimsel analize gidilmiştir. Örnekleme dâhil edilen beş Gürcü filmde feminist kuram çerçevesinde betimsel analiz yöntemi ile kadın karakterlerin beyaz perdede temsil edilişi irdelenmiştir. Tarihsel olarak iki farklı dönem çekilen filmlerde ataerkil bakış incelenerek ataerkil Gürcü toplumunda kadın temsili film analizleri ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda Gürcistan sinemasında kadın temsiline siyasal ve toplumsal olaylar paralelinde değişikliğe uğradığı tespit edilmiştir.

REPRESENTATION OF WOMEN IN THE GEORGIAN DURING AND AFTER SOVIET PERIOD

Abstract: In the study examining the representation of women in the context of feminist ideology; In order to understand the conceptual framework and the ideological and sociological structure of the period, first of all, Georgian history is explained and then information on Georgian cinema is given. In order to make the study understandable, Georgian films from the Soviet Union period and the Post-Soviet period were chosen as samples. The films selected and included in the sample were examined within the framework of feminist theory, adhering to the descriptive analysis method, and ideological analysis in terms of social dynamics was also included in the films discussed from time to time. In the analyzed works, descriptive analysis was used to reveal how women are represented within the framework of feminist theory. In the five Georgian films included in the sample, the representation of female characters on the screen was examined with the descriptive analysis method within the framework of feminist theory. By ex-

Geliş Tarihi / Received Date: 26.10.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 07.03.2023

aming the patriarchal view in the films that were shot in two different periods historically, the representation of women in the patriarchal Georgian society was tried to be determined by film

analysis. It has been determined that the representation of women in Georgian cinema has undergone changes in parallel with political and social events.

Giriş

Feminist kuram; toplumdaki cinsiyetçi yaklaşımlara karşı çıkmaktadır. Bu ideolojik yaklaşım ilerleyen dönemlerde/ gelecekte cinsiyetçi söylemlerden ve yaklaşımlardan temizlenmiş toplumu hedeflemektedir. Feminist kuram; toplumsal hayatta kadınların maruz bırakıldıkları ataerkil her türlü baskıyı, korkuyu bir sorun olarak değerlendirmekte ve buna eleştiri getirmektedir.¹ Feminist kuram her türlü cinsiyetçi söyleme karşı çıkarak kadın ve erkeğin toplumsal hayatta eşit konumda olmalarını savunmaktadır.² Tarihsel süreçte feminizm üç dalgaya ayrılmaktadır. I. Feminist Dalga Hareketi kadınların oy hakkı mücadelesi ile ilişkili olup kadın erkek eşitliği üzerine düşünce yapısını oluşturmuştur.³ II. Feminist Dalga Hareketi cinsiyetler aracılığıyla kadınların toplumsal hayatta ezilmesine neden olduğu düşüncesinin üzerinde durmuştur.⁴ Ayrıca cinsellik ve doğurganlık kavramı üzerinde sıkça tartışmıştır. III. Feminist Dalga Hareketi; 1990'lı yıllarda ortaya çıkmış II. Feminist Dalga Hareketinin pratiklerine ve yaşanan yanlış anlaşılmalara karşı eleştirel bakış getirmiştir. Bu yanlış anlaşılma feminist hareketin yalnızca üst orta sınıf beyaz kadınları içerdiği düşüncesinin hâkim hale gelmesidir.⁵ Budgeon'a göre III. Feminist Dalga Hareketi kadınların kendi aralarında yaşanan iktidar ilişkileri ile ilgilendiğini belirtmekle birlikte kadının ataerkil sistemde erkekle olan mücadelesinin dışında kadının ataerkil sistemde rakibinin kadın olması nedeniyle bu ilişki ile ilgilenmektedir.⁶ Gelişen teknolojilerin paralelinde birçok değişme ve gelişme olduğu gibi feminist literatüründe de gelişme yaşanmıştır. Feminist hareket içinde konuşulan, IV. Dalga olarak adlandırılan hareketten burada "hala eleştirilerin odağında olsa da" kısaca bahsetmek gerekmektedir. IV. Feminist Dalga Hareketi diğer adı ile Dijital Feminizm; gelişen teknolojiler ile paralel olarak internet teknoloji ve dijital platformları- sosyal ağları kullanarak kadınların gerçekleştirdiği mücadeleleri daha görünür hale getirmeyi amaçlamaktadır. Kadınların kamusal alanda varlık göstermesinin eşitlik çerçevesinde olması gerektiğini savunmakta ve hala devam eden ataerkil kamusal alanda kadının varlığını meşrulaştırmayı amaçlamaktadır.⁷ Feminist film eleştirisinin temellerini anlamlandırmak için feminist kuramdan bahsetmek gerekmektedir. Feminist kuram kendi içinde farklı başlıklar altında değerlendirilmektedir. Tarihsel süreçte feminist düşünce üzerine birçok yeni fikir geliştirilmiştir. Geliştirilen fikirlerin temelini kadının sorunlu ve taraflı temsili oluşturmaktadır. Feminist kuram, taraflı ve sorunlu temsil şekline karşı alınacak önlemler üzerine durmaktadır. Feminist kuram farklı perspektiflerden ve ideolojilerden beslenerek kadın, kadın temsili ve patriarkal sistem yani ataerkil sistem üzerine düşünülmektedir.

1950'li yıllarda gelişen iletişim teknolojileri ile televizyon insanların evine girmeye başlamıştır. Televizyonun toplumsal yapıya dâhil olması sosyal araştırmaların temsil kavramı üzerinde daha sık durmasına neden olmuştur. Dönemin yükselen feminist hareketleri ile temsil çeşitleri arasına feminizmin girmiştir. Özellikle sinema alanında feminist film eleştirileri ve çözümleri yükselişe geçmiştir. Dönem olarak II. Feminist Dalga Hareketinin olduğu tarihte film endüstrisinde sıkça feminist film eleştirisi ve kadın temsili sesleri yükselmeye başlamıştır.⁸

¹ Kabadayı, 2014: 89-92.

² Michel, 1995: 6.

³ Tür & Koyuncu, 2010:5.

⁴ Kılıç Z., 1998: 359.

⁵ Taş, 2016: 171.

⁶ Budgeon, 2011: 249.

⁷ Tekvar, 2017: 537.

⁸ Ryan & Keller, 2016: 200.

Feminist kuram çerçevesinde betimsel analiz yöntemi ile yapılan film eleştirisi 60'lı yıllardaki feminist hareketin sinemadaki karşılığıdır. Başlangıçta politik temeller üzerinden ilerleyen bu eleştiri daha sonra yoğun olarak göstergebilimsel ve psikanalitik yaklaşımdan etkilenmiştir. Feminist film eleştirisinin çıkış noktası ataerkil bakış açısının filmlerde analiz edilmesi üzerinedir. Bu film eleştiri yöntemi filmlerde ataerkil bakışın üretim şekli, kadına yönelik cinsiyetçi bakış ve tutumun kaynağı üzerine durmaktadır. Ayrıca; filmlerde ataerkil düzenin nasıl üretildiği ve devam ettirildiğini incelerken kadının filmlerde nasıl temsil edildiğini incelemektedir. Feminist film eleştirisi yöntemi ile incelen filmlerde amaçlanan feminist tavra uygun şekilde kadın temsinin gerçekleştirilmesidir.⁹ Kadının filmlerde temsil edilmesini bir sorun olarak merkezine alan feminist film eleştirisi kısaca ataerkil bağlamında filmlerdeki kadın temsiliyi incelemektedir.

Feminist kuram, kadının onurunun korunması söylemini savunmaktadır. Ataerkil sistemde pornografi erkeği özne durumunda bırakırken kadını nesne konumuna geçirmektedir. Kadının nesneleştirilmesini, cinsel bir meta haline dönüşmesini sağlamaktadır.¹⁰ Feminist kuramın ortak paydada bulunduğu nokta kadınların sinemada temsil şekillerinin erkek temsil şekli ile eşitlenmesidir.¹¹ Erkek egemen sinemada kadınlar kendilerine has bir anlamlandırma içinde değil erkek bakış açısı ile temsil edilmekte olduğunu, perdeye yansıyan bu kadın imgesi gerçek hayattaki kadın imgesinden farklı olarak erkeğin bilinçaltındaki düşüncelerle üretilmiş olduğunu kabul etmiştir. Kadının cinsel kimliğinden ziyade toplumsal kimliği üzerine tartışmaktadır. Ataerkil sistem içinde kadın karakterlerin toplumsal cinsiyetlerinin oluşumunu incelemektedir.¹² Bu amaçla filmlerde kadının ataerkil sistemde toplumsal cinsiyetinin varlığını ne şekilde sürdürdüğü ve kadına yüklenen toplumsal cinsiyetçi roller incelenmektedir. Ataerkil sistemde kadının maruz bırakıldığı toplumsal cinsiyetçi rolleri görünür kılarak kadın temsiliyi nasıl yapılması gerektiğini açıklamaya çalışmaktadır.

Feminist kuramın öncü araştırmacıları arasında Laura Mulvey gelmektedir. Mulvey "Görsel Haz ve Anlatı Sinema" adlı makalesinde feminist kuram çerçevesinde film analizinin çerçevesini çizmektedir. Sinemada kadın karakterlerin temsili izleyicilerin bakışını sorun haline getirmektedir. Kadın karakterlerin filmde temsil şekilleri sonucunda kadınlar özne olmaktan ziyade nesne konumunda yer almaktadır. Kadın karakterler erkeğin bakışında ve düşüncesinden türetilmektedir. Bu temsil şekli doğrudan ataerkil sistemden kaynaklanan eril bakış ile alakalıdır.¹³ Kadın temsiline başvuran iletişim araçlarının arasında sinema başı çekmektedir. Sinema anlatı tarzı olarak klasik anlatı sineması ve modern anlatı sineması olarak ikiye ayrılmaktadır. Klasik anlatı sineması bugün Hollywood tipi anlatı olarak da adlandırılmaktadır. Hollywood tipi anlatı yapısına sahip olan filmler bugün ataerkil sistemin topluma dayattığı cinsiyet rollerine başvuran en önemli araçlar arasındadır. Linda Williams'ın belirttiği üzere; klasik anlatı sinemasında kadın temsili erkek karakter üzerinden yapılmaktadır. Kadınlar bu anlatı yapısında erkeğin omzunda gözlerini kapatmakta ve erkeğin arzulu bakışları için nesne olarak konumlandırılmaktadır.¹⁴ Klasik anlatı sinemasın temel taşı olan Hollywood'da kadın temsili ideal eş, anne veya erotik baştan çıkarıcı kadındır. İdeal kadının karşılığı fedakâr eş, destekleyici arkadaş, annedir. Erotik kadın ise erkeği baştan çıkarıcı ve onu felakete sürükleyen kişi olarak temsil edilmektedir.¹⁵ Kadınların özel alan olan evlere kapatıldığı temsil şekli yalnızca klasik anlatı sinemasında kullanılan bir temsil değildir. Modern anlatı olarak işaretlenen sanat si-

⁹ Özden, 2004: 191, 193.

¹⁰ Serter, 1998: 122, 123.

¹¹ Donovan, 1997: 23.

¹² Özden, 2004: 194, 195.

¹³ Mulvey, 1997: 42.

¹⁴ Williams, 1992: 164-167.

¹⁵ Öztürk, 2000: 71.

nemasında da kadının özel alana hapsedildiği, erkek bakışının nesnesi olduğu temsil şekillerine rastlanmaktadır.¹⁶ Ataerkil sistem içerisinde kendini var etme mücadelesine giren kadınlar sinemada da bu mücadeleye girmektedir. Patriarkal sistemde üretilen filmlerdeki kadın temsilleri üzerine duran feminist bakış sinema filmlerindeki problemleri kadın temsilleri ile ilgilendirir. Ataerkil sistemde üretilen filmlerin büyük çoğunluğunda kadın karakterler gerçek hayattan uzak erkek arzu ve fantezisine hizmet eder şekilde temsil edilmektedir. Kadınların gerçek hayatta olduğu gibi temsil edilmesi problemi, kadınların patriarkal sistemde var olma problemleri üzerine duran feminist kuram çerçevesinde filmleri bu yönüyle incelemektedir.

Özetle; ilk dönem feminist kuram çerçevesinde film eleştirmenleri Hollywood filmlerinde kadınların stereotipleşmiş görünümünü incelemiştir 1980'li yıllarda ise alan genişletiş psikanalitik incelemelere başvurulmuştur. Filmlerde yer alan kadın karakterlerin nasıl temsil edildiği ve erkek söyleminin nasıl devam ettiği incelenmiştir. Ayrıca, kadının sinemada gerçek hali ile neden temsil edilmediği sorusunun cevabı aranmıştır.

“Gürcistan Sinemasında Sovyet ve Sovyet Sonrası Dönemde Kadının Temsili” isimli bu çalışma değişen siyasi ideolojik dönemlere göre kadın temsili incelenmiştir. Sovyet Dönemi ve Sovyet sonrası dönem olarak ayrılan bu dönemlerdeki kadın temsili daha iyi anlamak adına coğrafyanın tarihsel geçmişi ve sinemanın gelişimine bakılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

“Gürcistan Sinemasında Sovyet ve Sovyet Sonrası Dönemde Kadının Temsili” isimli bu çalışmada; çalışmayı daha anlaşılır kılmak ve analiz bölümündeki çıkarımları doğru yapabilmek adına Gürcistan tarihi ve sineması sosyal ve siyasal olarak incelenmiş olarak örneklemin evreni hakkında bilgi verilmiştir.

1.1. Düünden Bugüne Gürcistan Tarihi ve Gürcistan Sineması

Güney Kafkasya bölgesinde bulunan Gürcistan bünyesinde Gürcüler, Ermeniler, Ruslar, Abhazlar, Osetler, Azeriler, Acarlar ve küçük etnik gruplar barındırmaktadır. Jeopolitik konum olarak bir köprü görevi üstlenen Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı Dünya'ya bağlamakla birlikte Rusya'nın Akdeniz, Ortadoğu ve Afrika'ya bağlamasını sağlamaktadır.¹⁷ Tam adı Gürcistan Cumhuriyeti olan ülkenin başkenti Tiflis'tir. Yaklaşık 5,5 milyon nüfusa sahip olan ülkenin komşuları Türkiye, Azerbaycan, Rusya, Ermenistan'dır. Eski adı Sakartvelo” olan Gürcistan'da kendilerini Kartveli diye isimlendiren Gürcü halkı uzun süredir bu bölgede yaşamaktadırlar. Ülke; Kartlar, Megrel/Çanlar (Lazlar), Svanlar olarak üç boydan oluşmaktadır.¹⁸ Birçok farklı kimliği bünyesinde barındıran Gürcü coğrafyası kültür mozağine sahiptir.

Dünyadaki en eski Hıristiyan topluluklarından biri olan Hıristiyanlık Batı Gürcistan'da MS. 1. yüzyılda yayılmaya başlamıştır. İlerleyen süreçte Kapadokyalı Azize Nino'nun faaliyetleri aracılığıyla Hıristiyanlık dini kitleler tarafından benimsenmeye başlanmıştır. 4. yüzyılın ilk yarısında tahtta oturan Kral Mirian çok tanrılı inancı bırakarak Hıristiyanlığı resmi din olarak ilan etmiştir.¹⁹ Günümüzde ise ülkenin %65'i Gürcü Ortodoks, %10'nu Rus Ortodoks, %11'i Müslüman, %8'i Grogeryen Ermen, geri kalanlar ise diğer dini inançlara sahiptir.²⁰ Kozmopolit yapıya sahip olan Gürcistan'da Gürcüler ve Ruslar Ortodoks, Acaralılar Sünni Müslüman, Azeriler Şii Müslüman, Osetler Doğu Ortodoks, Abhazlar Ortodoks ve bir kısmı Sünni Müslüman, Ermeniler ise Apostolik dinine mensuptur.²¹ Günümüzde Gürcü toplumunun çoğunluğu Ortodoks

¹⁶ Öztürk, 2000: 19, 20.

¹⁷ Yenigün ve Bolat, 2016: 457.

¹⁸ Çiloğlu, 1993: 12.

¹⁹ Kılıç, S., 2006: 68, 69.

²⁰ Oral, 2011: 8.

²¹ Yenigün ve Bolat, 2016: 457.

dinine mensup olsa da ülkenin resmi bir dini yoktur.²² İdari olarak dokuz bölge, Abhazya ve Acara ile iki özerk cumhuriyet, Osetya ile bir özerk bölgeden oluşmaktadır. Dini, kültürel ve etnik olarak birçok rengi içinde barındıran bu coğrafya kendi içinde bir mozaik oluşturmaktadır. Kültürel yapı içerisinde birçok mozaığın yer alması üretilen kültür ürünleri ve sanat eserlerinde farklı temsil ve değerlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Hareketli bir coğrafya içinde yer alan Gürcistan, geçmişinde birçok istilaya uğramış bağımsızlığı için sürekli mücadele vermiş bir ülkedir. Tarihsel süreçte ilk olarak Güney Kafkasya bölgesinde Gürcü Krallıklar şeklinde örgütlenmiştir.²³ Ülke sırasıyla Arap, Bizans, Selçuklu ve Moğol istilasına uğramıştır.²⁴ 1783 yılında imzalan Georgiyevsk Anlaşması ile Gürcistan'ın toprak bütünlüğü Rusların elinde geçmiştir. 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sonucunda Gürcistan'a ait Poti ve Batum'un Ruslar tarafından alınması ile ülke tamamen Rus himayesine girmiştir.²⁵ Çarlık Rusya'nın 1700'lü yıllarda başlayan sıcak yerlere yani Güney'e inme politikası Gürcistan'ı himayesi altına alması ile başlamıştır. Gürcistan Kafkasya'da Çarlık Rusya'nın bir karakolu haline gelmiştir.²⁶ Gürcistan, uzun yıllar Çarlık Rusya'nın himayesinde kalmıştır fakat bu dönemde kültürel olarak Rusya ile bir etkileşim sağlayamamıştır. 1917'de gerçekleşen Bolşevik İhtilali ile Çarlık Rusya yıkılmış, Gürci, Azeri ve Ermenilerin bir araya gelmeleri ile Transkafkasya Federal Cumhuriyeti kurulmuştur.²⁷ Altı ay sonra federasyon hükümetinin dağılması ile Gürcistan bağımsızlığını ilan etmiş ve ülke Almanya'nın himayesine girmiştir.²⁸ Şubat 1921'de Kızıl Ordu yani Sovyet Rusya'nın Tiflis'e girmesi ile Gürcistan, Sovyet Birliğinin bir parçası olmuştur.²⁹ Sovyetler Birliği hâkimiyetinde Gürcistan kimi zaman bağımsızlık için ayaklanma çıkarsa da başarıya ulaşamamıştır.³⁰ 25 Şubat 1989'da Tiflis kentinde Sovyetler Birliğinin 1921'deki işgalini protesto etmek amacıyla 15000 kişinin katıldığı gösteriler gerçekleşmiştir ve milliyetçilik hareketleri hız kazanmaya başlamıştır.³¹ İlerleyen süreçte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağılma sürecine girmiştir ve 9 Nisan 1991'de Gürcistan tam bağımsızlığını kazanmıştır.³² Uzun dönem siyasi karışıklıklar ve bağımsızlık mücadelesi ile uğraşan Gürcistan bağımsızlığını birçok ülkeye göre oldukça geç almıştır. Yakın tarihte bağımsızlığına ulaşan ülkenin tarih boyunca birçok ülke tarafından işgale uğraması, siyasi çalkantılar yaşaması sanat anlayışını doğrudan etkilemiştir. Ülkede yaşanan ideolojik ve siyasi değişimler toplumun kültürel yapısını doğrudan etkileyerek sanat eserlerinde de kendini göstermiştir. Ülkede var olan mevcut kozmopolit yapı ve hareketli siyasi ve sosyal dönüşüm ülkenin birçok sanat dalına yansımıştır. Geçmişten günümüze kültür aktarım araçlarının başında gelen sinema bu kozmopolit ve ideolojik yapıdan doğrudan etkilenmiştir.

Yönetilme biçiminin değişmesi ile kültürel olarak bir toplumun sineması da değişmektedir. Sovyetler Birliği'nin boyunduruğu altında başlayıp gelişen bir sinema olan Gürcistan sinemasını anlatı yapısında olan değişmeler dikkate alınarak devrim dönemi ve devrim sonrası şeklinde ikiye ayırmak faydalı olacaktır.

Lumier Kardeşlerin 28 Aralık 1895 yılında Paris'te yaptıkları ilk sinema gösterimi büyük ses getirmiştir.³³ Paris'teki gösterimden kısa bir süre sonra Lumier Kardeşler bu yeni buluşlarını tanıtmak için dünyanın çeşitli yerlerinde gösterim yapmaya başlamıştır. 5 Mayıs 1896'da Sen

²² Çiloğlu, 1993: 25.

²³ Oral, 2011: 8.

²⁴ Gül, 2009: 75.

²⁵ Yeniğün ve Bolat, 2016: 460.

²⁶ Oral, 2011: 23.

²⁷ Çiloğlu, 1993: 64.

²⁸ Yeniğün ve Bolat, 2016: 460.

²⁹ Coskun Topal, 2015: 760.

³⁰ Çiloğlu, 1993: 66.

³¹ Armağanoğlu, 2003: 558, 559.

³² Coskun Topal, 2015: 760.

³³ Abisel, 2010: 32.

Petersburg'da film gösterimi yapmışlardır.³⁴ Bir yıl sonra 1896 yılının Kasım ayında Gürcistan'ın Tiflis kentinde ilk sinematograf gösterimi gerçekleşmiştir.³⁵ Bu dönemde filmler ilk olarak Rusya'ya daha sonra Gürcistan'a getirilmiştir. 1897 yılının başlarında Tiflis kentinde yapılan özel salonlarda birbirine bağlı olamayan videolar gösterilmiştir. Gürcistan'da film çalışmaları ile ilk ilgilenenler; John Morris olarak anılan fotoğrafçı David Digmelov ve kardeşi Aleksandere Digmelovdur. Digmelov kardeşler 1904 yılında Tiflis'te ve Gürcistan'ın farklı kentlerinde sinema salonları kurmuştur. Bu salonlarda yurt dışından gelen filmlerin ve yurt içinde çekilmiş filmlerin gösterimi yapılmıştır.³⁶ Gürcistan sineması içinde yer alan devrim öncesi Rus sinemacıları sinemasal üslup açısından 1913 öncesi ve sonrası olarak iki farklı döneme ayrılmıştır. 1913 yılı öncesinde yabancı yapımcılar sinema alanında üretim yapabiliyorken 1913 yılından itibaren her türlü yabancı yapım ve yapımçılık faaliyetleri kısıtlanmıştır. Bu nedenle Pathe gibi bölgenin yabancıları olan büyük şirketler yerli yapımcılara destek vermiştir.³⁷ Yerli yapımcılara verilen bu destek ile Rus tarzı film stili ön plana çıkmaya başlamıştır. Film üretimine olan bu tarz bir müdahale filmdeki anlatı yapısını doğrudan etkilemiştir.

Gürcistan'ın zengin film tarihi 1900 yılların ilk dönemlerine dayanmaktadır. Vasili Amaşukeli, Aleksandr Digmelov ve S. Esadze gibi kişiler kameralarını alarak 1908- 1916 yılları arasında çeşitli konularda film çekmiştir. Gürcistan sinema tarihinde Vasili Amaşukeli'nin *çektiği* Akaki Tseretlis Mogza-uroba Ratcha-Letchkhumchi (Akaki Tseretlis'in Ratcha, Letchkhumchi Yolculuğu, 1912) ilk uzun metrajlı (1200m) belgesel olarak kabul edilmiştir. Film, ünlü şair Akaki Tseretlis'in 80. yaş günü şerefine çekilmiştir. 1912 yılında Amaşukeli'lin çektiği bu belgesel, 1965 yılında Fransız eleştirmen George Sadoul'un Tiflis ziyareti sırasında keşfedilmiş ve dünyanın ilk uzun metrajlı belgeseli ilan edilmiştir.³⁸ İlk kurmaca film Kristine ise 1916 yılında Aleksandre Tsutsunava tarafından çekilmiştir.³⁹ Film Egnate Ninoşvili'nin aynı adlı öyküsünden uyarlanmıştır.⁴⁰ Sessiz dönemde çekilen en güçlü Gürcü filmleri; kamera, dokunulabilir performanslar ve yaratıcı düzenlemeler ile gerçekleşmiştir. Ekim 1917 tarihinde Ekim Devriminin (Bolşevik Devrimi/ Rus Devrimi) gerçekleşmesi ile bir dönem sona erip yeni bir dönem başlamaktadır. Tarihsel ve ideolojik olarak yaşanan bu siyasi devrim sinema anlatısını da doğrudan etkilemiştir. Çarlık Rusya'nın II. Dünya Savaşını kaybetmesi ülkeyi ekonomik ve toplumsal açıdan olumsuz etkilemiştir. Ülkenin genelinde halim olan bu ağır atmosfer halkın tahammül gücünü azaltmıştır. 1917 yılında ortaya çıkan kıtlık sorunu haklı sokaklara inmesine neden olmuştur. Kıtlık sorunu ile grevler baş göstermiştir. Halkın gösterdiği tepkilere ordu kayıtsız kalmamış grev yapan işçilerin yanında yer almaya başlamıştır. Çarlık Rusya'nın sözü artık kitleler tarafından dinlenmemeye başlanmış ve daha çok Sosyalist İşçi Partisi bu dönemde ağırlık kazanmıştır. Her yerde İşçi konseyi anlamına gelen Sovyetler kurulmaya başlamıştır. Lenin'in sürgün süresini tamamlayıp ülkeye geri gelmesi ile Komünist Parti tekrardan aktifleşmiş ve 28 Şubat'ta parlamentonun da desteğini alarak ülkenin yönetimini devralmıştır. 24-25 Ekim 1917 gecesi Bolşevik destekçileri hükümet birimleri ve binalarına el koymuştur. 25 Ekim'de resmi olarak Çarlık Rusya yıkılmış yerine yeni Bolşevik Hükümetinin ve sisteminin kurulmasına karar verilmiştir.⁴¹ Ekim devrimi ile birlikte ülke yeni bir siyasal iklime girmiştir.

Gerçekleştirilen Bolşevik Devrimi Gürcistan'ın sinema anlayışını doğrudan etkilemiştir. Gürcistan'daki sinemanın gelişim yılları SSCB dönemini kapsamaktadır.⁴² Sovyet desteği ile 1921

³⁴ Dolidze, 1979: 5-13, akt. Yılmaz, 2008: 35.

³⁵ Teksoy, 2005: 759.

³⁶ Gogodze, 1950, akt. Yılmaz, 2008: 36.

³⁷ Tsivian, 2008: 195,1 96.

³⁸ Colin, 1998: 158.

³⁹ Teksoy, 2005: 759.

⁴⁰ Dolidze, 1979: 228-241, akt. Yılmaz, 2008: 41

⁴¹ Çimen, 2017: 44, 45.

⁴² Teksoy, 2005: 759.

yılında Gürcistan'ın Tiflis kentinde ilk film stüdyosu kurulmuştur. Aynı yıl G.Gogitidze, "Goskino Grouzia" adlı film stüdyosunun yapımcısı ve yönetmeni olmuştur.⁴³ G. Gogitidze Sovyet hükümetinin sinemaya müdahalesinden önceki döneme kadar film üretiminin öncü ismi olmuştur. Yönetmen, hükümetin film üretimine doğrudan müdahalede bulunduğu dönemde bir süre bağımsız film yapımcısı olarak kalmıştır. Gogitidze, çağdaş Kafkasya ve Gürcü film endüstrisinin kurucu babası olarak anılmaktadır.⁴⁴ Gürcistan sinemasının dikkat çeken özelliklerinden biri bu yıllarda sinema ile ilgilenen kişilerin kan, evlilik ya da arkadaşlık bağları ile birbirlerine bağlı olmalarıdır. Yönetmeninden müzisyenine hatta oyuncusuna kadar sinema ile ilgilenen kişiler birbirleri ile yakın ilişki halinde olmuştur.⁴⁵ "Grouzia Film Studios" çatısı altında yetişen yönetmenler ise bireysel seslerini geliştirmiştir. Bu film stüdyosu dönemin birçok yaratıcı yapımcı ve yönetmenini yetiştirmiştir.⁴⁶ Yeni bir siyasi/ekonomik yönetim ile yönetilmeye başlanan Gürcistan'ın sinema anlatı yapısında da değişiklik kaçınılmaz olmuştur. Gürcistan sineması SSCB'nin etkisinde yeni bir anlatı tarzı geliştirmeye başlamıştır.

1920'li yıllar Gürcistan sineması için önem teşkil eden yıllar olmuştur. Özellikle bu dönemde Gürcü klasik eser uyarlamaları Gürcü olmayan Perestiani, VladimerBarski, Amo-Bek Nazarovi gibi yönetmenler tarafından çekilmiştir.⁴⁷ Komünist rejim; kitlesel ve sosyal kontrolü sağlamak, tarihi pekiştirmek için sinema dâhil bütün medya araçlarını aktif şekilde kullanmıştır. Dönemin lideri Lenin tüm sanatlar içinde en önemli olanını sinema olarak belirtmiş sinema sanatının gelişimine önem vermiştir. Özellikle sinemayı belgesel ve propaganda amaçlı kullanarak komünist rejimin olumlu yanlarını göstermeye çalışmıştır. SSCB Lenin aracılığıyla Gürcistan sinema anlatısına önemli etkilerde bulunmuştur. Yönetim değişikliği ile sinema anlayışının değiştiğinin göstergesi bu dönemde üretilen eserlerde açıkça görülmektedir. Sovyet Döneminde Gürcistan'da film çekme hakkı sadece "Sakhkinmretsvi" olarak bilinen Gürcistan Devlet Film Stüdyosuna verilmiştir. Diğer bütün filmler (devlet, özel kuruluşlar ve bağımsız yönetmenler) Sakhkinmretsvi'nin denetiminden geçmek zorunda bırakılmıştır. Bu tekelci bakış açısı ile devlet sinema üretim ve sergilemesinde denetim sağlamış ve tek bir ideolojik bakış açısını anlatan film üretebilmiştir. Yerel Film Enstitüleri yaptıkları filmleri ve belgeselleri tekrardan gözden geçirerek repertuarı yeniden canlandırma görevini üstlenmiştir. 1928 yılında Gürcistan'da üretilen filmler Sovyetler Birliğinde üretilen filmlerin %12'sini karşılamıştır.⁴⁸ Stalin'in Tiflisli olması sinemanın burada gelişme sağlamasında önemli itici kuvvetlerden biri olmuştur.⁴⁹ 1932 yılında Gürcistan sineması için önemli bir gelişme olan ilk sesli film Şakir, Leo Esakia tarafından çekilmiştir.⁵⁰ Filmde sosyal sınıf çatışması anlatılmıştır. Tiflis iktidardan daha uzak bir coğrafyada kaldığı için film üretiminde kısmi olarak diğer bölgelere göre daha az baskı hissedilmiştir. Bölgede, politik değeri yüksek film üretmeye başlanmıştır. Ayrıca 1930lu yıllarda Gürcistan sinemasında çizgi film çalışmaları başlamış ve 1930 yılında ilk Gürcü çizgi filmi olan "Beşik Uzakta" L.Muciri tarafından çekilmiştir. 1939'da ise Gürcistan'ın ilk renkli çizgi filmi "Çiora" çekilmiştir.⁵¹ Her ne kadar diğer Sovyet ülkelere göre Gürcistan daha özgür film üretim ortamına sahip olsa da Stalin'in yürüttüğü sinema politikası sektörde gölge olarak hissedilmektedir. Bilindiği üzere bu dönemde Stalin piyasaya çıkan bütün filmleri izlemekte ve kendi ideolojik süzgecinden geçirerek filmlerin gösteriminin uygun olup olmadığına karar vermektedir. Bu noktada uygulanan sansür haliyle dönemin muhalif tarafında duran yönetmenleri, yapımcıları olumsuz etkileyip yoğun bir sansür altında kalmalarına neden olmaktadır.

⁴³ Feigelson, 2017: 313.

⁴⁴ White ve Dzandzava, 2015: 154, 155.

⁴⁵ Scarr, 1989: 63.

⁴⁶ University of California, 2014: 14.

⁴⁷ Yılmaz, 2008: 43.

⁴⁸ University of California, 2014: 19, 20.

⁴⁹ Teksoy, 2005: 759, 760.

⁵⁰ Teksoy, 2005: 760.

⁵¹ Yılmaz, 2008: 57, 58.

II. Dünya Savaşı sonrası 1950, 1960 ve 1970li yıllara gelindiğinde “Grouzia Film Studios” sosyal, eleştirel bakışlı yönetmenler yetiştirmeye başlamıştır. Stüdyo çatısı altında egemen güce karşı siyasi muhalefetin yanında duran yönetmenler yetiştirilmiştir. Bu yönetmenler; Tengiz Abuladze, Rezo Chkheidze, Otar Iosseliani, Eldar and Giorgi Shengelaia ve erkek egemen bir sinemada kadın olarak Lana Gogoberidze’dir.⁵² Bu yeni isimler Gürcistan sinemasına yeni bir soluk getirmiştir.

Gürcüce film yapımının evriminde önemli dönüm noktası; ilk nesilden ikinci nesle geleneksel geçiş olarak adlandırılan dönem 1950lerin ortasıdır. 1950’li yıllarda ortaya çıkan büyük sinematografik canlanma, ikinci nesil Gürcü yönetmenlerin önde gelen temsilcilerinden biri kariyerinin başlangıcı olan bir film ile bu dönemi müjdelemiştir. Lana Gogoberije, Temmuz 1987’de Fransa’nın La Rochelle kentinde düzenlenen yuvarlak masa toplantısında şunları söylemiştir; “Yeni Gürcistan sineması 1956’da Magdana’nın Küçük Eşeği Tengiz Aulaje (ve Revaz Cxeije) tarafından doğdu”.⁵³ İsmi geçen film ile birlikte Yeni Gürcistan sineması yeni yüzü ile film üretimine başlamıştır.

1960lara gelindiğinde Gürcistan sineması İtalyan Yeni Gerçekçilik ve Fransız Yeni Dalgasının etkisinde kalmıştır. Lana Gogoberidze’nin Peristsvaleba (1968), Otar Iosseliani’nin Nisan (1961) ve Frunze Dovlatian filmleri bu dönemin ilk örnekleridir. 1970lere gelindiğinde Sovyetler Birliği sinemasında artış gerçekleşmiş ve en çok film üreten ülkeler arasında Gürcistan kendine yer bulmuştur. Konu itibari ile kendi yarattıkları gerçeklik içerisinde toplumsal sorunların olmadığı filmlere yönelim olmuştur.⁵⁴ Bu dönem temelinde lirik sinema mitolojisi ve masal sorunlarını incelenmiş, film içerisindeki Gürcüler yarı deli temsil edilmiştir.⁵⁵ Sinema ve toplum arasında mesafenin açık olduğu bu dönemde yönetmenler felsefi ve entelektüel konulara imza atmıştır. Otar Iosseliani’nin “Pastoral” (1976), Tengiz Abuladze’nin “Sevgilime Bir Kolye” (1971) ve “Dilek Ağacı” (1972) ve daha birçoğu bu dönemin en güzel örnekleridir.

1972 yılında Tiflis’te kurulan S. Rustavelli Tiyatro Enstitüsünde sinema bölümü açılmış ve dördüncü kuşak Gürcistanlı yönetmenler burada yetişmiştir.⁵⁶ 1980li yıllarda yönetmenler bu zamana kadar değinilmemiş konulara değinmeye başlanmıştır. 80’li yıllarda film üretimi yapan yönetmenler biçim ve içerik olarak Batı sinemasından izler taşıyan ürünler vermiştir. 1990’lar ile gelişen siyasi bunalımlar sanatta sıkıntıları doğurmuştur. Sovyetler Birliği’nin dağılması ve devamında gelen ekonomik bunalımlarla ile Gürcistan sineması zor zamanlar geçirmeye başlamıştır. Acele Bilgi (Elder Sengelaya, 1993), Orfeus’un Ölümü (Georgi Şengelaya, 1996), Kelebek Avı (Otar İoselliani, 1992) vb. filmler ekonomik zor koşullara rağmen 1990’larda Gürcistan sinemasında üretilen önemli filmler arasında yer almaktadır.⁵⁷ 21. yüzyıl ile Gürcistan sineması kendini biraz toparlamıştır. Uluslararası yarışmalarda bazı filmler ödüller olsa da ülke sineması izleyip incelendiğinde sinemaya ciddi anlamda devlet destek olmadığı gözlemlenmektedir. Yeni bağımsızlığına kavuşan bir ülke için ekonomik zorluklarla birlikte sanat yapmak zorlu ve meşakkatlidir.

2. Analiz: Gürcistan Sinemasında Kadın Temsilinin İncelenmesi

Topluluklar yaşadığı coğrafyalardan doğrudan etkilenecek farklı kültürler oluşturmaktadır. Her ülke, her bölge kendine özgü kültürel özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Sinema önemli kültür ürünlerinden biri olarak birey ve toplumdan bağımsız düşünülemez. Bu nedenle

⁵² University of California, 2014: 14.

⁵³ Scarr, 1989: 67.

⁵⁴ Yılmaz, 2008: 68-71.

⁵⁵ Feigelson, 2017: 317.

⁵⁶ Feigelson, 2017: 318.

⁵⁷ Yılmaz, 2008: 72-75.

tıpkı kültürde olduğu gibi ülkeden, bölgeden yönetim şekillerinden etkilenecek mevcut atmosferine göre çeşitli temsil şekillerine başvurmaktadır. Her coğrafyanın, ideolojinin temsil şekli farklılık göstermektedir.

2.1. Araştırmanın Metodolojisi, Evreni ve Örneklemi

Sinemada kadın temsilleri döneme, yönetmene göre farklılık göstermektedir. Sharon Smith, kadının sinemada cinsel temsilinin yavaş başlayıp hızlı geliştiğini belirtmektedir.⁵⁸ Temel olarak üç tür kadın temsili vardır; geleneksel filmlerde kadın temsili, sanat filmlerinde kadın temsili ve feminist filmlerde kadın temsili. Geleneksel filmlerde kadın temsili tipik Hollywood filmlerinde görülen kadının temsil edilmiş şeklidir. Klasik Hollywood filmleri kadınları “kontrol etmek” için geleneksel bir biçimi tercih ederek ataerkil bir anlatıya başvurmuşlardır. Tecimsel film eleştirisinin kameranın kadını kurban konumuna indirdiğini, kameranın kadını bakış nesnesi yapmaya hizmet eden bir araç olduğunu belirtmektedir. Hollywood filmlerindeki ideal kadın eş, anne, iyi bir arkadaş, evinin, yuvasının sonsuz güvenliğini sağlayan kişidir. İkinci tip kadın temsili ise erotik kadın olan yani büyüleyici, tehlikeli, kahramanı kandırıp yoldan çıkararak kadındır. Sanat filmlerinde ve Feminist filmlerde ise kadın temsilinin değişikliğe uğradığı görülmektedir. “Sanat sinemasındaki yönetmenler de filmlerde kadınlara karşı ataerkil ideolojinin nasıl kurulduğunu ve buna karşı ne yapabileceklerini araştırır... Feminist bilinç taşıyan sanatçılar ne kadınları cinsellikleriyle özdeşleştirerek sunar ne feminist mücadele ile dalga geçer, ne de var olan ataerkil düzeni ‘çaktırmadan’ sürdürmeye eğilimlidir”.⁵⁹ Farklı anlatı kalıpları içerisinde kadın temsili her zaman feminist kuramın merkezinde yer almaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde Gürcistan Sinemasının Sovyet Dönemi ve Sovyet Sonrası dönemlerine ait olan filmler üzerinden kadın temsili incelemesi yapılmıştır. İncelenecek filmler; Sovyet Dönemi’ne ait; Letyat Zhuravli (The Cranes Are Flying- Leylekler Uçarken, 1957), Natveris khe (The Wishing Tree-Dilek Ağacı, 1976) ve Sovyet Sonrası Dönem’e ait Since Otar Left (Otar Gitiğinden Beri, 2003), The Search (Arayış, 2014), Chemi Bednieri Ojakh (Benim Mutlu Ailem, 2017), dir. Filmler, feminist kuram çerçevesinde betimsel analiz yöntemi ile analiz edilecektir. Çalışmanın örnekleme olarak bu filmlerin tercih edilmesinin nedeni, filmlerin çekildiği dönemin atmosferini ve hâkim ideolojik bakışın hissediliyor olması ve karşıt kadın temsillerine yer vermesidir. İsmi geçen filmlerde kadın temsilinin nasıl olduğu dönemin siyasi atmosferi ile paralel değerlendirilmiştir.

2.2. Leylekler Uçarken Filmi

Mihail Kalatazov’un yönetmenliğinde 1957 yılında çekilen Letyat Zhuravli (The Cranes Are Flying- Leylekler Uçarken) filminin öyküsü Viktor Rozov’a aittir. Başrollünde Tatiana Samoilove (Veronika), Aleksey Batalov (Boris), Vasili Merkuvyev (Fyodor) ve Aleksandr Shrorin (Mark) yer almaktadır. Sovyetler Birliği döneminde çekilen bu film melodram yapısı içinde savaşı konu etmektedir. Birbirlerine âşık iki genç olan Veronika ve Boris II. Dünya Savaşı’nın başlaması ile birbirlerinden ayrılmak zorunda kalır. Askere gönüllü yazılan Boris, Veronika’nın doğum gününden bir gün önce cepheye gönderilir. İki âşık genç birbirlerine veda etme fırsatı dahi bulamazlar. Boris’ten uzun süre haber alamayan Veronika, Boris’in kuzeni Fyodor’un tecavüzüne uğrar ve sevmediği halde onunla evlenmek zorunda kalır. Hikâye Veronika’nın bu ortamda ayakta durma mücadelesini anlatır. Leylekler Uçarken filmi romantik bir film atmosferinde başlasa da baştan sonra ideolojik amaçlı çekilmiş bir filmidir. Bir şehrin üzerine bombaların yağması, savaşın ruhunun yansıtılması ve filmin sonunda yoldaşlığa başrolün dahil olması ile tipik Sovyet propagandası yapan bir filmidir. Bu filmde dikkat edilmesi gereken kadının filmde nasıl temsil edildiğidir. Propaganda filmleri genellikle erkek karakterler üzerinden işlenirken Leylekler Uçarken filminde kadın karakter üzerinden işlenmiştir. İlk başlarla savaşta olma durumunu fazla umursamayan genç Veronika ilerleyen dönemde sevdiği adamın

⁵⁸ Smith, 1994: 21, 22.

⁵⁹ Öztürk, 2000: 71-79.

kayı ile bir yoldaş olmuştur. Sovyet ideolojisi için hareket eden bir kadın konumuna gelmiştir. Tipik melodram tarzı ile başlayan filmde kadın ilk olarak sevdiği erkekle sokaklarda rahatlıkta öpüşmekte, ailesi ile romantik ilişkisini rahatlıkla paylaşarak ilişkisi hakkında konuşmaktadır. Veronika başkarakter olarak hem sevdiği erkek hem de sevgilisinin kuzeni tarafında arzulanmaktadır. Hatta Veronika cinsel olarak filmde o kadar arzulanır ki bu arzulanma devamında tecavüzü getirir. Kadının isteği dışında cinsel ilişkiye zorlanması daha sonra tecavüzcüsü ile evlenmek zorunda kalması gerçek hayatta var olan bir durumdur. Fakat beyaz perde de bu şekilde yansıtılması savaş yüzünden tükenmiş bir hayatı kadın karakterin tecavüzü ve istenmeyen evliliği üzerinden yansıtılması eril bakış açısının bir eseridir. Ataerkil söylemde ve fantezisinde kadın tecavüze uğrar ve yeri geldiğinde tecavüzcüsü ile evlendirilmesi normaldir. Filmde tercih edilen bu kadın temsili oldukça cinsiyetçidir. Veronika haricinde filmde gördüğümüz kadınlar ataerkil sistemde kadına yüklenen kutsal görev olan ev kadınlığı görevini üstlenmektedir. Film süresince Veronika harici kadınlar ya yemek ya da ütü yapmaktadır. Kadınların toplumsal hayatta ulaşabilecekleri en yüksek rütbe savaşa yardımcı olmak amacı ile hemşire olmaktadır. Feminist kuramın merkezine aldığı bu yönde yapılan film eleştirilerinin odaklandığı konular olan toplumdaki eşitsizlik, kadına yönelik cinsiyetçi yaklaşım ve bunun sebebi olan ataerkil sistem ve bu sistemin ve kadın temsiline inşâ edilmiş⁶⁰ bu sahnelerle gözler önüne serilmektedir. Veronika her ne kadar tecavüz sonrası evlendirilen mağdur bir kadın olsa da filmde bu hikâyeye avantajlı gösterilmiştir. Ataerkil sistemde evli bir kadın bekâra göre ayrıcalıklıdır. Bunu filmde travmatik bir evliliği olmasına rağmen Veronika'nın kurduğu cümlede görmek mümkündür. Veronika evli sıfatına dayanarak bekâr bir kadına “beni evli olduğum için kıskanıyorsun” cümlesini kullanmaktadır. Ataerkil bakış açısı ve eril söylemin hâkim olduğu bu filmde evlilik kıskanılacak bir şeydir ve bir kadın sırf evli olduğu için kıskanılabilir. Bu sahne ile ataerkil toplumda kadın için evinin hanımı olması kutsanmıştır.

Kadınların sinemada temsilini politik ve estetik analizin konusu haline getiren feminist kuram⁶¹ bağlamında betimsel analizinin yapıldığı *Leylekler Uçarken* filmi Sovyet ideolojisini yaymak için çekilmiş bir filmidir ve filmde sıklıkla Sovyetleri övücü söylemlere yer verilmiştir. Filmde Sovyet ideolojisi; savaşın acımasızlığı bir kadın karakterin düzgün giden hayatının savaşın başlaması ile altüst olması hikâyesi ile verilir. Başrol karakterinin başına gelen felaketler ile zamanla değişen karakteri ve en sonunda yoluna bir “yoldaş” olarak devam etmesi tipik Sovyet ideolojisinin göstergesidir. Her ne kadar filmde kadın karakter üzerinden bir hikâyeye anlatılmaya çalışılsa da ataerkil sistem ve eril söylemler ile film işlenmiştir.

2.3. Dilek Ağacı Filmi

1976 yılında Tengiz Abuladze tarafından çekilmiş olan *Natveris khe* (The Wishing Tree-Dilek Ağacı) filmi Georgi Leonidze'nin “*Natvrıs Khe*” isimli eserinden uyarlamıştır.⁶² Filmin başrolleri; Lika Kavjaradze, Soso Jachvliani, Sofiko Chiaureli yer almaktadır. Sovyetler Döneminde çekilen ve Sovyet Devrimi öncesinde geçen filmde Gürcistan'ın bir köyüne gelen Marita üzerinden hikâyeye örülmüştür. Filmde, annesini kaybeden ve köye babası ile gelen Marita'nın âşık olması, zorla başka biriyle evlendirilmesinin hikâyesi anlatılır. Marita'nın hikâyesinin yanında filmin mekânı olan köyde gerçeklik ile hayal âlemi arasında sıkışmış kişilerin iyi, kötü, karanlık, aydınlık arasındaki mücadelesi anlatılmaktadır. Film kısaca üç karakter üzerinden Marita'nın öyküsünü anlatır. Marita güzelliği ile herkesi etkiler fakat o atı ile yeni geldiği köyde Gedia isimli bir genç ile aşk yaşar. Köye yerleştikten sonra köyün büyüğü olarak geçen Tsitsikore Marita'yı zengin biri olan Şete ile evlendirmeyi uygun görür. Marita Şeti ile evlense de Gedia'yı sevmekten hiç vazgeçmez bir gün Gedia ile buluştuklarında köyden biri onları görür ve ihbar eder. Marita eşini aldatmakla suçlanır. Beyaz at ile geldiği köyde eşeğin üstünde ters bindirilir, çamura bulaşmış bir şekilde çekilerek infaz edilmeye götürülür ve filmin sonunda

⁶⁰ Özden, 2004: 193.

⁶¹ Timisi, 2011: 158.

⁶² Yılmaz, 2008: 113.

ölür. Marita'nın âşık olduğu Gedia'da Marita'nın peşinden koşarken yıldırım çarpması sonucu ölür. Filmin son sekansında neredeyse köyün tamamı Marita'nın ölmesini isterken filmin yan karakterleri arasında yer alan köyde hayallerinin peşinde koşan yarı deli denilebilecek karakterler onun yaşaması için mücadele eder.

Feminist kuram kadınların nasıl temsil edildiğini nicel yöntemlerle sınıflandırmaktadır. Bu kurama bağlı kalarak yapılan betimsel analiz temsil, temsil ediliş şekli, hatalı temsil gibi kavramları merkezine alarak toplumsal cinsiyet normlarının nasıl kurulduğunu incelemektedir.⁶³ Kısaca özeti yapılan Dilek Ağacı filmi kadın temsili açısından da çeşitliliği gözler önüne sermektedir. Filmin başkarakteri Marita'nın hikâyesi üzerinden işlenen filmde Marita güzelliği ile dikkat çekmektedir. Kadın karakter filmde ilk görüldüğü andan itibaren herkesi etkilemektedir. Burada Marita'ya atfedilen bu güzellik cinsellikten ziyade masumluktur. Filmin devamında Marita'nın dünyaya bakışı, hayalleri vs. masumiyet sıfatı güçlendirilmektedir. Filmde genellikle kadınlar yaşlı, orta yaşlı, kapalı veya çarşafly şekilde görülmektedir. Sadece Marita, Pupala ve film boyunca dişiliği ile öne çıkan kadın olan Nargiza farklı renklerde ve tarzda giyinmektedir. Hatta Nargiza film boyunca erkekleri tahrik ederek bunu normalleştirmektedir. Özellikle Nargiza'nın sahnelerinde kameranın kadının göğüslerine doğru odaklanması ve belirli yerlerde kadının bedenini parçalanması eril bakış açısının bir göstergesidir. Ataerkil sistemin ürettiği klasik filmlerdeki kadının erkek bakışının nesnesi olma durumu ve bu durumu yinelenmek için başvurulan meme, bacak, ağız kalçalara yakın çekimler yapılarak kadın bedeninin parçalanması⁶⁴ bu sahneler ile yinelenmektedir. Filmde Nargiza'nın karakteri ataerkil sistemde üretilen geleneksel sinema anlayışının tercih ettiği kadın temsiline ortak olmuştur. Film, kadın bedenini parçalamış ve kadını cinsel obje olarak göstermiştir. Parçalanmış kadın bedeni ile kadının nesneleştirilmesi sadece Nargiza ile verilmemiştir. Filmde farklı kadın karakterlerin bacaklarına doğru yapılan zoom kamera hareketi ile kadın bedeni parçalanmıştır. Başka bir sahnede savaşa giden üç asker Marita'nın güzelliğinden etkilenmekte ve onu öpmek istemektedir. Bir başka sahnede Marita'ya görücü gelen kadınlar “yüzü ve memeleri güzelmiş” cümlesini kurarak Marita'nın bedenini parçalara ayırmakta ve kadın olarak eril bakış açısına hizmet etmektedirler. Feminist kuramın dikkatini çektiği imgelemenin kendisinin cinsiyetçi doğasına ve kadınların maskülinist görünüşlerinin yapılandırılmasında gözetlemeye dayalı, fetişizmi çağrıştıran rollerin kullanılmasını⁶⁵, filmde belirtilen sahnelerle ile sergilenmektedir.

Marita'nın “ben bir hiçmişim gibi bana sormadan verdiler beni” cümlesi filmde kadının toplumsal hayattaki konumunu, ne kadar ses çıkarmak istese dahi çaresizce susturulduğunu gözler önüne sermektedir. Hikâye süresince devam ettirilen bu eril bakışı Pupala'nın itirazları yıkmaya çalışmaktadır. Karakter ısrarla genç kızın satıldığını söyleyerek var olan sistemin yanlışlığını vurgulamaktadır. Bu vurgulama ve gerçek film boyunca deli olarak işaretlenen bir karakter tarafından yapılmaktadır.

Dilek Ağacı filminde kadın, ağırlıklı olarak ataerkil bakış açısı ile eril söylemi destekler bir şekilde temsil edilmiştir. Fakat filmde yer alan gerçek dünyayı reddedip hayal dünyasında yaşayan karakterler ataerkil sistemi, eril bakışı yıkmaya çalışmaktadır. Bu tür mücadeleye gerçek dünyada “deli” sıfatı ile etiketlediğimiz karakterlerin girmesi gerçek dünyada ataerkil sistemden kaçışa ancak delilerin inanabileceğini böyle bir şeyin mümkün olmadığı okumasını ve yorumunu yaptırmaktadır.

2.4. Otar Gittiğinden Beri Filmi

Julie Bertuccelli tarafından yönetilen Depuis Qu'otar Est Parti, Since Otar Left (Otar Gittiğinden Beri) filmi 2003 yılında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra çekilmiştir. Filmin başrolünde;

⁶³ Timisi, 2011: 162.

⁶⁴ Saygılıgil, 2013: 143.

⁶⁵ Stam, 2014: 182.

Dinara Drukarova (Ada), Esther Gorintin (Eka) ve Nino Khomasuridze (Marinna) yer alır. Kadın yönetmen tarafından çekilen bu film üç kadının hikâyesi üzerine odaklanmaktadır. Filmde; kızı Marina ve torunu Ada ile Gürcistan'da yaşayan Eka'nın hikâyesi anlatılır. Eka'yı hayata bağlayan en önemli şey Fransa'ya göçmen olarak giden oğlu Otar'dan gelen telefon ve mektuplardır. Bir gün Otar'ın öldüğü haberini Marina'ya gelir. Annesi Eka'ya Otar'ın öldüğü bilgisini vermez, Otar'ın ağzından annesine mektuplar yazmaya başlar. İlerleyen süreçte oğlunu çok özleyen Eka evdeki bütün kitaplarını satarak Marina, Ada ve kendine Fransa'ya gitmek için uçak bileti alır. İlk başta Marina karşı gelse de ailecek Fransa'ya giderler. Fransa'da Eka tek başına oğlunu aramaya gider ve oğlunun öldüğünü öğrenir. Otele geri döndüğünde öğrendiği bilgiyi saklar ve kızı ve torununa Otar'ın ABD'ye gittiğini söyler. Eka daha sonra Gürcistan'a dönmek istediğini belirtir. Havalimanına geldiklerinde Ada her zaman hayalini kurduğu ülke olan Fransa'da kalmaya kararı verir. Ailesine uzaktan veda eder ve film biter.

Anneanne, anne ve torunun hikâyesinin anlatıldığı Otar Gittiğinden Beri üç kadın karakterler üzerinden üç kuşağın hikâyesini anlatmaktadır. İnsan hayatının üç farklı dönemi olan "gençlik, olgunluk ve yaşlılık" çağı kadın karakterlerin temsili ile filmde gösterilmektedir. Üç farklı jenerasyonun hayata bakışı, yaşadıkları olaylara karşı tutumları, hayata tutunma çabaları karakterler tarafından sergilenmiştir. Sovyetlerin yeni dağıldığı ve Gürcistan'ın bağımsızlığını yeni kazandığı dönemin anlatıldığı filmde siyasi görüşler jenerasyona göre değişiklik göstermektedir. Anneanne Stalin'i sürekli övmektedir. Eski sistem olsaydı şu anki olumsuzlukların hiçbirinin olmayacağını "Muhteşem Stalin" sözleri ile belirginleştirmekte, komünist görüşe övgü dizmektedir. Anne Marina ise dünyaya karşı öfkeli. Hayatındaki bütün olumsuzluklar önceki devlet sistemi yüzünden olmuştur görüşünü savunmaktadır. Ada ise daha sessiz olduğu hayat görüşünü filmin sonunda Fransa'da kalma kararı ile göstermektedir. Film kadın temsili yanında ağır bir şekilde komünist eleştiride yapmaktadır.

Otar Gittiğinden Beri filmi incelendiğinde kadın temsili açısından oldukça başarılı bir film olduğu açıkça görülmektedir. Her ne kadar filmin ismi bir erkek karakterin gittikten sonra ailesi üzerinde yarattığı etki şeklinde okunup yorumlansa da bu filmin geneline yansıyan bir durum değildir. Feminist kuram çerçevesinde ortaya çıkan feminist film eleştirisinin fallus merkezli erkek dilini reddeden tavrı⁶⁶ filmin her aşamasındadır. Film öncelikle üç kadını merkezine alarak kadınların yaşadığı hayatı gözler önüne seren bir hikâye anlatmaktadır. Filmde aynı durum ve olaylara üç farklı jenerasyondan kadının verdiği tepkiler anlatılmaktadır. Kadınların toplumsal hayattaki üç farklı dönemi gösterilmiştir. Filmde yer alan üç kadın ataerkil sistemdeki toplumsal hayatta güçlü bireyler olarak temsil edilmiştir. Toplumun genel normlarından farklı olarak üç kadın herhangi bir erkek olmadan (başlarında) hayat ile mücadele etmekte, tek başlarına ataerkil sistem içerisinde var olmaktadır. Bu hayat mücadelesi sırasında bir erkeğin yokluğundan dolayı hayatlarında ne bir eksiklik vardır ne de bir felaket. Sadece aileden uzakta çalışmak zorunda olan bir erkek evladın anne tarafından özlemi filmde yer almaktadır.

Film süresince toplumsal hayatın çalışma ayağında erkekten çok kadın karakterler gösterilmektedir. Başroldeki kadın karakterler işlerini halletmek için gittiği her yerde kadınlar tarafından karşılanmaktadır. Kadının toplumsal hayatta ve iş hayatında her konumda olabileceğinin mesajı bu sahneler üzerinden aktarılmaktadır.

Filmde kadın karakterlerin yanında kimi zaman erkek karakterler gösterilmektedir. Duygusal ilişkilerden ziyade kadının cinsel olarak ihtiyacını karşılamak için bu karakterler hikâyeye dâhil edilmiştir. Feminist film eleştirisini özellikle mesele haline getirdiği kadının beyaz perdede kadın olarak sunulması gerektiği⁶⁷ bu sahneler ile desteklenmektedir. Özellikle Marina bir anne olarak filmde cinsel ihtiyaçlarından sıyrılmış şekilde gösterilmemektedir. Marina,

⁶⁶ Saygılıgil, 2013: 145.

⁶⁷ Özden, 2004: 194.

Tenguzi adlı erkekle bir süredir ilişki yaşamaktadır. Özellikle bu ilişki erkeği hayatının merkezine almak yerine zaman zaman duygularının paylaşıldığı, sıklıkla cinsel ihtiyaçlarının giderildiği şeklinde gösterilmektedir. Filmde Marina klasik Hollywood melodram yapısındaki kutsal olan ve ailesi için her şeyinden vazgeçmiş bir anne olarak temsil edilmek yerine gerçek hayattaki kadın kimliği ve ihtiyaçları ile temsil edilmiştir.

Bir kadın yönetmenin elinden çıkan Otar Gittiğinden Beri filmi feminist kuram çerçevesinde betimsel analiz yapılarak değerlendirildiğinde oldukça başarılı kadın temsiline yapıldığı tespit edilmektedir. Filmde kadınlar herhangi bir erkeğe ihtiyaç duymadan toplumsal hayatta var olabilmekte ve karşılaştıkları sorunlarla mücadele edebilmektedir. Kadınlar tek başına ayakta durabildikleri gibi entelektüel açıdan da oldukça birikimlidirler. Kadın karakterler filmin tamamında belirli kalıplara sokulmadan herhangi bir toplumsal sınırlandırmaya maruz kalmadan özgürce hareket etmektedir. (Kadının cinselliğini özgürce yaşaması, yaşlı kadının herkesten bağımsız şekilde Fransa'ya gitmek için uçak bileti alması, genç kızın kendi özgür iradesi ile Gürcistan'a dönmek istememesi ve Fransa'da kalması vs.). Film, baştan sona kadın temsiline oldukça başarılı olduğu ataeril sistemin getirisi olan eril söylem ve temsilden uzak çekilmiştir.

2.5. Arayış Filmi

Michel Hazanavicius yönetmenliğinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 2014 yılında çekilen *The Search* (Arayış) filmi bir savaş filmidir. Başrolünde Beronica Bejo (Carol), Annete Bening, Abdul Khalim Mahmutsiev (Hadji), Zukhra Duishvili (Raissa) ve Maksim Emelyanov (Kolia) yer almaktadır. Filmde, savaşın içinde bir çocuğun ve bir kadının farklı şekillerde vermiş olduğu mücadele anlatılmaktadır. Filmin bir kısmında, 1999 yılında İkinci Çeçen Savaşı çerçevesinde annesi ve babası öldürülmüş ablası kayıp ve bebek olan kardeşini korumak zorunda olan küçük Hadji ve bir süre Rus askerler tarafından alıkonan ve gözü önünde babası, annesi öldürülen ve kardeşlerini aramaya çalışan Raissa hikâyesi anlatılmaktadır. Diğer kısmında Rusya'da Avrupa Birliği İnsan Hakları bölümünün başkanı olan Rusların Çeçenleri katlettiğini Birleşmiş Milletlere ispatlamak için deliller toplayan Carol'un hikâyesi anlatılmıştır. Ayrıca, uyuşturucu kullandığı için askere gönderilen ve askerde acımasız bir Rus askerine dönüşen Kolia'nın hikâyesi yer almaktadır. Hadji savaş şartları nedeniyle kardeşini bir Çeçen ailenin yanına bırakıp yoluna devam etmek zorunda kalır. Film süresince çoğu zaman aç olarak kent merkezinde yaşayan Hadji'nin yolu tesadüf eseri Carol'la kesişir. Carol Hadji'yi evine alıp onunla ilgilenmeye başlar. Carol, Çeçen kadınlarla görüşerek katliamla ilgili kanıtlar toplar. Bu sırada Raissa Rus askerlerce serbest bırakılır ve kardeşlerini aramak için yola düşer. İlk olarak bir Çeçen aileye bırakılan kardeşini bulur. Sonra merkeze kardeşini bulmaya gider. Kolia ise askerde acımasızlıklarla yüzleşerek insani tarafını bir yana bırakmış şekilde cepheye gönderilir. Zaman ilerledikçe Carol ve Hadji arasında bir iletişim gelişir. Her ne kadar Hadji yaşadığı dehşet karşısında dünyada susmayı tercih etse de yavaş yavaş Carol'a açılır ve Carol Hadji'yi evlat edinmeye karar verir. Evlat edinme işlemleri için yardım kuruluşuna geldiğinde oranın başkanı olan Helen Hadji'yi tanır ve daha önce kuruma sığınan ve hikâyesini bildiği kişi olan Raissa'ı kardeşi ile buluşturur. Filmin sonu ise Kolia'nın filmde yer alan bütün karakterlerin hikâyesini kesiştiren kişi olması bilgisi ile biter. Kolia'nın savaş esnasında hayatlarına müdahale ettiği ve yok ettiği kişiler Hadji ve ailesidir.

Arayış savaş filmi olarak oldukça başarılı bir filmidir. Film, savaşın bütün gerçeklerini herhangi bir duygu sömürüsüne gidilmeden oldukça yalın şekilde anlatmıştır. Savaşın tarafsız anlatıldığı bu film kadın temsili açısından da oldukça başarılıdır. Feminist kuram çerçevesinde betimsel analiz yöntemi ile filmi incelediğimizde kadının toplumsal hayatta güçlü şekilde temsil edildiği gözlemlenmektedir. Önemli bir kurumun başında bir kadın bulunmaktadır ve Çeçen halkı için bireysel bir mücadeleye girmiştir. Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında erkekler kamusal alanda yürütülen iş spor yönetim ya da yükümlülüklerle sahiptir. Kadınlar ise ev işi

ve annelik gibi yükümlüklere sahiptir.⁶⁸ Filmde Carol karakteri aracılığıyla bir kadın karakterin erilliğin merkezi noktalarından biri olan savaşta kadın olarak güçlü bir şekilde durmasının hikâyesi anlatılmaktadır. Bu ayakta duruş ve girilen mücadele tek kadın karakter ile sınırlı değildir. Filmde önemli kadın karakterlerden biri olan Helen'in mücadelesi ile ataerkil sistem içinde kadının güçlü temsili tekrar yinelenmektedir. Başrol karakterlerinden biri olan Raissa, toplumsal normlarda erkeğe yüklenen aileyi bir arada tutma çabasını bir kadın karakter olarak sergilemektedir. Savaşın ortasında hiçbir şeyi umursamadan kimi zaman korkarak kimi zaman cesaretle kardeşi için yola koyulmaktadır. Bunu da tek başına yapmamaktadır. Bebek kardeşini bir yük olarak görmeden kucağına alır ve diğer kardeşi Hadji'yi aramak için yollara düşer. Raissa'nın bu tutum ve davranışı sinemasal açıdan oldukça güçlüdür. Toplumsal cinsiyet eleştirisi yapan feminist kuramın dikkat çekiği noktaların başında gelen ataerkil sistemin dayattığı cinsiyet rolleri bu filmde yıkılmaktadır. Ataerkil sistemde erkekler ve kadınların toplum tarafından saygınlık görebilmesi için eril erkek ve feminen kadın çerçevesine girmesi gerekmektedir. Erkek güçlü ve bağımsız temsil edilirken kadın güçsüz ve bağımlı konumda olmalıdır.⁶⁹ Arayış filmi merkezine aldığı bu kadın karakterler ile bu toplumsal cinsiyet rollerini yıkarak feminist kuramın amaçladığı ataerkil sistemde kadının yerini sorgulamakta ve sorgulamaktadır. Kadın hangi durumda olursa olsun her türlü güçlüğün üstesinden gelebilir imajı oldukça başarılı şekilde Raissa karakteri üzerinden verilmiştir. Film süresince Carol karakteri üzerinden katliamın etkileri savaş mağduru kadın karakterler ile yapılan röportajlar ile anlatılmaktadır. Daha çok erkeklere atfedilen savaş ve askerlik kavramı kadınlar tarafından onların bakış açısı ile gösterilmektedir. Carol savaş ortamında tek başına kimseye muhtaç olmadan ayakta durabilen bir kadındır. Gücünü sadece kendi için değil katledilen Çeçen halkını korumak için kullanmaya çalışmaktadır. Carol'un umursamaz bir şekilde toplanan Birleşmiş Milletler topluluğuna yaptığı konuşmada tek başına nasıl bir mücadele içinde olduğu açıkça gösterilmektedir. Toplantı sekansında Carol'dan başka kimse katliamı çok fazla ciddiye almaz, hatta bu durumu katliam olarak görmez ama Carol bu görüşü yıkmak için tek başına mücadeleye girer.

Arayış filmi her ne kadar Hadji karakteri üzerinden bir olay örgüsü kursa da kadın bakış açısı ve kadın mücadelesini konu almaktadır. Filmde sergilenen bu kadın mücadelesi kişilerin kendileri için yaptığı bir mücadele değildir. Kadın karakterler başkalarını korumak adına birçok kişiyle hatta dünya ile mücadele etmektedir. Kadınlar filmde güçlü ve aktif mücadeleye giren bireyler olarak temsil edilmektedir. Bu tarz temsil şekilleri paralelinde film kadın temsili ve feminist kuram bağlamında oldukça başarılı bir film örneğidir.

2.6. Benim Mutlu Ailem Filmi

İncelenecek son film olan Chemi Bednieri Ojakhı (My Happy Family, Benim Mutlu Ailem) 2017 yılında Nana Ekvimishvili, Simon Grob tarafından yazılıp yönetilmiştir. Sovyetler Birliği dağılmasından sonra bir kadın bir erkek tarafından yönetmen tarafından çekilmiş olan filmin başrolünde; Ia Shugliashvili (Manana), Tsisia Qumshvili (Nino), Giorgi Khurtsilava (Vakho) yer alır. Filmin konusu ise şu şekildedir; Ataerkil Gürcü toplumunun ele alındığı filmde 25 yıldır evli edebiyat öğretmeni Manana'nın kocası, çocukları, damadı, anne ve babası ile yaşadığı evden 52. doğum gününde ayrılmasını anlatılır. Manana evden ayrılır ve kendine yeni bir ev tutar. Tek başına yaşama kararı alan ve bunu eyleme döken Manana'nın ailesi ve toplum tarafından nasıl karşılandığı ve bir kadının ataerkil sistemde toplumsal hayatta bireysel olma mücadelesi anlatılır.

Film konusu itibari ile feminist film kuramın problem edindiği konu ile ilgilenmektedir. Feminist kuram farklı anlayışlar içerisinde kadın ve erkeğin kategorileşmesini ve kavramsallaşması

⁶⁸ Watkins & Rodriguez, 1996: 5.

⁶⁹ Ryan & Lenos, 2012: 231.

üzerinde durmaktadır. Çalışma alanını toplumsal cinsiyet ve daha çok kadınların temsili üzerine yapmaktadır.⁷⁰ Filmde, ataerkil bir toplumda bir kadının hayat mücadelesi gerçekçi bir şekilde anlatılmıştır. Manana üç jenerasyon ile yaşadığı üç odalı evinde kalabalıkta yalnızlık çekmektedir. Hayatını monoton bir şekilde idame ettirmekte ve annesi, kocası ve çocukları ile iletişim kurmaktan kaçınmaktadır. Karakter evinde yaşarken hayatından vazgeçmiş ve mutsuz bir tavır takınmaktadır. Mutsuzluğunu görünür kılmak adına karakter evinde ailesi ile geçirdiği süre boyunca hiç gülmemektedir. Bu üzgün hayatın içinde 52. doğum gününü kutlamak istemez ve bunu ailesine net bir şekilde söyler. Fakat Manana'nın isteklerini ailesi önemsemez ve bir grup aile dostunu davet ederek doğum günü kutlaması yapar. Manana, bir insanın en özel günlerinden biri olan doğum günü için karar verme yetkisine dahi sahip değildir. Manana'nın kocasının doğum günü kutlamayı uygun görmesi aile için yeterlidir. Bu olay üzerine Manana ertesi gün evden ayrılmak istediğini belirtir. Bir öğrencisi ile yaptığı konuşmadan etkilenerek kısa sürede evden ayrılır ve tek başına yeni bir hayat kurar. Yalnız bir kadının hiçbir neden yokken eşini ailesini bırakması aile ve toplum tarafından problemlili karşılanır. Özellikle Manana'nın annesi ailesini terk etmekle Manana'yı suçlar ve abisinin gelmesini ister. Manana ataerkil sistemde 52 yaşına gelmiş olsa dahi tek başına karar almamalıdır. Anne bir erkeğin onayı olmadan böyle bir kararın uygun olmadığını kurduğu diyaloglar ile açıkça göstermektedir. Manana ise bu duruma o benim avukatım değil diyerek karşı çıkmaktadır. Manana filmin ilerleyen sahnelerinde aile evinden taşınır tek başına yaşamaya başlar. Bir gün abisi onu ziyarete gelir ve yaptığı yanlış olduğunu öğütler vererek anlatır. Manana kendisine akıl verilmesini istemeyince abisi kadının hayatında biri olduğu imasında bulunur. Bir kadın eş ve anne ise evi terk etmesinin tek bir nedeni vardır; bu nedende yasak aştı göndermesinde bulunur. Kadına ataerkil düzende sadece istediği için böyle bir karar verme özgürlüğüne sahip değildir. Bu kararı veriyorsa işin arkasında bir ahlaksızlık vardır. İlerleyen dönemde Manana apar topar eve çağrılır. Eve geldiğinde aile büyükleri olan halalar, amcalar vs. kişilerin evde olduğu görülür. Bu kişiler Manana'nın evden ayrılma kararını sorgular. Hayat Manana'nın değilmiş gibi ona akıl ve öğüt verirler. Manana'ya bir kadın için uygun olmayan bir davranışta bulunduğu, ailesini küçük düşürdüğü söylenir. Manana karakterinin üstüne giderler ve kocasına dönmesi için zorlarlar. Özellikle Manana'ya bir kadının eşinin olmasının çok önemli olduğunun söylenmesi ve eş olamayan bir kadının eksik olduğu fikrinin aile bireyleri arasında dillendirilmesi ataerkil düzende kadının erkeğe muhtaç olduğu düşüncesinin hâkim olduğu şeklinde okunabilmektedir. Ayrıca filmde verilen bu diyalog ile toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında boşanma eylemi sorgulanmaktadır. Ataerkil toplum yapısında kadınlar toplumsal hayatta ikincil konumdadırlar. Akrabasının iyi bir işi ve eğitimi vardır fakat eş olmadığı için hayatında büyük bir eksik olduğunu söylemektedir. Bu sahne ile ataerkil bir toplumda kadın konum itibarıyla nerede olursa olsun bir erkeğin hâkimiyeti altında değilse hiçbir şeyin önemi olmadığı vurgusu yapılmaktadır. Manana'nın abisi ilerleyen günlerde Manana'nın evine ziyarete gelir. Orada oturan bir arkadaşına kardeşinin yalnız yaşadığını ve onu kontrol etmesini, göz kulak olmasını söyler. Manana ayrı bir eve çıksa da hala farkında olmadan gözetim altındadır. Manana ailesi ile yaşadığı evde misafir gibi tedirginken, yalnız çıktığı evde mutludur. Yeni evinde huzurlu olsa da farkında olmadan gözetlenmektedir ve kontrol altında tutulmaktadır. Manana bu durumun her ne kadar farkında olmasa da ailesinin izin verdiği ölçüde özgürlüğünü yaşamaktadır. Ailesi ile yaşadığı evde sessiz ve mutsuz olan Manana kendi evinde keyifle şarap içer, uzun zamandır çalmadığı gitarını çalmaya başlar. Bir gün pazarda üniversiteden arkadaşı ile karşılaşır ve arkadaş toplantısına birlikte giderler. Orada eşinden ayrı yaşadığını söyleyince arkadaşları Manana'ya eşinin daha önce onu aldattığını ve başka bir kadından çocuğu olduğunu söyler. Manana eş sıfatından vazgeçtiği zaman gerçekle yüzleşmiştir. Daha önce iyi bir eş olarak anlatılan kocası aslında başka bir hayat yaşamıştır ve bundan birçok insanın haberi vardır. Manana evli olduğu için bunun bir önemi yoktur çünkü aile her şeyden önce gelmektedir. Ancak aile birliği dağıldığında bu gerçek ortaya çıkartılmıştır. Manana bu gerçekle yüzleşince tek

⁷⁰ Steeves, 1994: 105-108.

başına mutlu olduğu dünyada da sessizleşmeye başlar ve kocasının diğer ailesini bir yabancı gibi görmeye gider. İlerleyen sahnelerde Manana tekrardan eve çağrılır fakat bu sefer kapıda kalır. Çünkü evin anahtarı değişmiştir. Manana evin bir bireyi olmadığı için her ne kadar ailesi olsa da kapının arkasında bırakılmıştır. Ataerkil sistemin ve sistemin ürünü olarak çekilen filmlerde erkekler tarafından kadınlar sistemin uygun gördüğü rollerini pekiştirecek şekilde temsil edilmektedir. Kadınlar, fedakâr anne, namuslu eş gibi ideal imajlar içerisine yerleştirilmektedir.⁷¹ Manana sisteme karşı geldiği için kapı dışarı edilmiştir. Bu sahnelerde Manana'nın eşi ne olursa olsun onu beklediğini söyler. Daha sonra Manana'nın kocası Manana'nın evine gelir evi düzenlemek için yardım eder. Bu sırada Manana'nın abisinin konuştuğu arkadaşlar eve gelir ve eşi tehdit eder. Bu sahne açıkça toplum tarafından yalnız bir kadının nasıl gözetim altına alındığını, bir hapisane gibi sürekli birilerinin denetiminde hayatını sürdürdüğü açıkça gösterilmektedir. Nino Manana'nın eşi olduğunu söylediğinde gerginlik ortadan kalkmaktadır. Bu durumu şaşkınlık ile karşılayan Manana tekrardan sessizliğe bürünerek isyan eder ve film son bulur. Manana'nın film sonunda karşılaştığı bu durum ataerkil sistem içerisinde erkeğin cinsiyetinden kaynaklı kültürel idealinin⁷² toplum tarafından da güvence altına alındığı görülmektedir.

Analizi yapılan bu filmde, açıkça ataerkil düzende bir kadının tek başına hayatını sürdürmesinin imkânsızlığı gösterilmiştir. Ataerkil sistemde böyle bir eylemin uygunsuz olduğu gösterilirken eril bakış açısının eleştirisi yapılmaktadır. Başroldeki Manana karakteri; inançlarına ve geleneklerine sıkıca bağlı aile yapısını reddeden bir karakterdir. Filmin derininde Manana; bu tip kapalı sosyal formların kadına zorunlu koştuğu manzarayı kati surette kabul etmeyen, kaygılarını bir kenara atıp çaresizlikle ağlamak yerine harekete geçmek isteyen bir kadın karakter imajı çizilmiştir. Anne, eş, evlat statülerini reddeden Manana toplum ile mücadeleye girmektedir. Manana'nın tekil hayata geçişi ve geçişinden sonraki süreci cümleler kullanmadan, tüm inişler ve çıkışlar ile fiziksel bir dil yaratarak verilemeye çalışılmıştır. Duvarına asamadığı rafı, telini almayı ertelediği gitarı, kutulardan çıkmayan fotoğrafları sadece bir semboldür. Tek başına ayakta durmak isteyen bir kadın ne olursa olsun ataerkil düzene isyan etse bile sistemin izin verdiği ölçüde yelpazesini genişletebilmektedir. Filmin sonu bu fikrin doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. Feminist kuram açısından oldukça zengin bir içeriğe sahip olan Benim Mutlu Ailen doğrudan Gürcistan toplumunda ataerkil düzene bir isyan metnidir.

İncelediğimiz ve analiz ettiğimiz beş farklı Gürcü filmi kadın temsilleri açısından farklı bakış açılarını gözler önüne sermiştir. Sovyetler döneminde üretilen filmler arasında olan Leylekler Uçarken, Dilek Ağacı filmleri ataerkil sistemin ve eril bakışın kaçınılmazlığı üzerinde durmaktadır. Bu bakışa karşılık değişen yönetim şekli ile yani Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından cinsiyetçi kadın temsillerinin kırılmaya çalışıldığı Otar Gittiğinden Beri, Arayış ve Benim Mutlu Ailem film örnekleri aracılığı ile görülmektedir. Değişen yönetim şekli ile kadına bakış ve kadın temsili gözle görülür şekilde değişikliğe uğramakla birlikte geçmişte olan cinsiyetçi ataerkil sistem eleştirisi yapılmaktadır.

Sonuç

Gürcistan sineması gerek Sovyetler Döneminde gerekse Sovyetler Dönemi sonrasında yani bağımsızlığını kazandığı dönemde yoğun şekilde film üretmiştir. Ülke sinemasında filmler anlatı aracı olarak, ideolojik bir aygıt şeklinde kullanılmaktadır. Özellikle Sovyetler Dönemi'nde Gürcistan'ın SSCB'nin bir parçası iken sineması ağırlıklı olarak ideolojik amaçlı kullanılmıştır. Komünist ideolojiyi yaymak, benimsetmek ve topluma "yoldaş" bilincini empoze etmek amacı ile ideolojik filmler çekilmiştir. Bu tarz ideolojik filmleri Sovyetler Birliğinin altında olan bütün ülkelerde görmek mümkündür. Ancak Gürcistan Sineması, Sovyetler Birliği'nin merkezine uzak mesafede olduğu için sinema alanında diğer ülkelere göre nispeten daha özgür olabilmiştir. Her ne kadar ülkede sıklıkla ideolojik filmler çekilse de özel sinemasal dilin olduğu, Gürcü

⁷¹ Saygılıgil, 2013: 144.

⁷² Ryan & Lenos, 2012: 240.

toplumunun anlatıldığı filmlerin çekilmesi mümkün olmuştur. Sovyetler Birliği dağılması ve Gürcistan'ın bağımsızlığını elde etmesi ile ülke sineması bir dönem duraklamıştır. Kısa sürede tekrardan kendini toparlamış kendi öznel sinema dilini yaratmayı başarmıştır.

“Gürcistan Sinemasında Sovyet ve Sovyet Sonrası Dönemde Kadının Temsili” isimli bu makalede incelenen Gürcistan sineması ve Gürcistan sinemasında kadın temsili Gürcistan'ın siyasi tarihine göre değişiklik gösterdiği analizler sonucunda tespit edilmiştir. Feminist kuram çerçevesinde betimsel analiz yöntemi ile analiz edilen filmler yöntemin üzerinde durduğu kadın temsiliyi incelemiştir. Feminist kuram çerçevesinde yapılan film eleştirisi merkezine kadının gerçek hayattaki gibi neden temsil edilmediği, erkek söyleminin film süresince ne şekilde devam ettiği ve kadınların bu söylem içerisindeki konumları ve temsillerini incelemektedir. Beauvoir'ın belirttiği üzere insanlık tarihinin ilk yıllarından itibaren ataerkil yapı mevcuttur. Erkeğin biyolojik yapısının sağladığı avantajlar erkeklere kendilerini üstün temsil etme imkânına neden olmuştur. Ataerkil toplum yapısı buna imkân sağlamıştır. Patriarkal sistemde kadının konumlandırılması ve ne şekilde temsil edildiğini inceleyen filmlerde dönemin yönetim şekline göre değişiklik olduğu tespit edilmiştir. Örneğin Sovyetler Birliği döneminde çekilmiş Leylekler Uçarken filminde kadın karakter ataerkil düzenin içinde patriarkal sistemin istediği şekilde sunulmuştur. Daha ileriki dönemlerde çekilmiş olan Dilek Ağacı filmi her ne kadar içinde ataerkil düzeni yıkmak isteyen karakterler barındırıyor olsa da bu karakterlerin hayal âleminde yaşaması deli sıfatı ile nitelendirilmesi izleyiciye ataerkil sistemin yıkılamayacağını, yıkılabileceğini düşünenlerin ancak deli olabileceğini söylenmektedir. Feminist kuram çerçevesinde film eleştirisinin üzerinde durduğu filmlerin derin katmanlı yapısı hayal ve gerçek arasında tasvir edilen mekân aracılığı ile verilmiştir. Ayrıca Mulvey'in üzerinde durduğu feminist film eleştirisinde kadın temsili inşasının bir yandan psikanalitik perspektiften yorumla hali başrolde yer alan kadın karakterler üzerinden gösterilmiştir. Sovyet döneminde çekilmiş olan filmlerde feminist kuram bağlamında kadın temsillerinin incelenmesi sonucunda kadın karakterlerin filmlerde aynı özellikleri taşıdığı tespit edilmiştir. Bu filmler daha çok eril bakış açısının savunmakla birlikte, kadın temsillerini ataerkil toplum düzenine uygun şekilde sergilemektedir. Sovyetler Birliği dağılıp Gürcistan bağımsız bir devlet olduktan sonra çekilen filmlerde kadın temsillerinin dikkat çekici bir şekilde değiştiği tespit edilmiştir. İlk analiz edilen film Otar Gittiğinden Beri Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Gürcistan'ın ve Gürcistan halkının toplumsal hayatını üç kadın karakter üzerinden anlatmıştır. İnsan yaşamadaki üç döneminin (genç, yetişkin, yaşlı) aynı anda üç farklı kadın karakter ile anlatıldığı ve kadınların üzerine kurgulanmış bir filmidir. Filmde en küçük ataerkil toplum ve eril bakışa rastlanmamaktadır. Arayış filmi feminist film eleştiri yöntemi ile analiz edildiğinde kadın temsili oldukça başarılı olduğu gözlemlenmiştir. İki farklı kadın karakterin erkeğe atfedilen mekânların başında gelen savaş/ çatışma ortamında nasıl dik durdukları, başkaları için nasıl mücadele ettikleri gösterilmiştir. Film boyunca kadın karakterlerin yıkılan bir ülkede herkese, her şeye karşı ayakta durulabileceği ve bunu kadın kimliği ile yapılabileceğine yönelik göstergeler ile desteklenerek izleyiciye verilmiştir. Feminist kuram bağlamında eleştirilen şeylerden biri ataerkil sistemde üretilen filmlerde kadınlar yalnızca erkekler ile ilişkilendirilerek hikâyeye dâhil edilmeleridir. Filmlerdeki kadın karakterler evlenene kadar babasının hâkimiyetinde evlendikten kocasının hâkimiyetinde olmalıdır. İncelenen son film olan Benim Mutlu Ailem örneğinde başrolün karşılaştığı tutum ve davranışlar buna örnektir ve film bu eril bakış ve ataerkil sistem eleştirisi yapmaktadır. Ataerkil Gürcistan toplumunun eleştirisini sade bir dille gerçekleştirmektedir. Feminist kuram bağlamında oldukça başarılı olan bu film, başroldeki kadın karakter üzerinden ataerkil düzenin nasıl olduğu ortaya konulmaktadır. Filmin genelinde hâkim olan ataerkil sistemin kadına yüklediği ideal imajlar eleştirilmektedir. Toplumun onu görmek istediği şekilde hareket etmeyi reddeden başrol karakter feminist kuram bağlamında ataerkil sistemin dayattığı imajdan sıyrılarak gerçek hayattaki kadın kimliği ile var olmaya çalışmaktadır. Ayrıca ataerkil sistem ve eril bakışın kadını ne noktaya sürükleyebileceği gösterilmektedir.

Ataerkil düzende bir kadın sistemin izin verdiği ölçüde özgürdür eleştirisi göstergeler, diyaloglar aracılığı ile izleyiciye verilmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temsil edilmesini, kadının ataerkil sistemde eril bakışta temsilini inceleyen feminist kuram bağlamında 5 Gürcü filmi incelenen bu çalışmada örnekler üzerinden kadın temsiline bakılmıştır. Kadınların sinemada özne yerine sadece nesne/ imge olarak temsil edilmesi üzerine duran feminist kuram doğrudan kadın temsili ve ataerkil sistemde kadının konumlandırılmasını merkezine almaktadır. Kadının “imge merkezi” olma durumuna eleştirel yaklaşan bu görüş perspektifinde Gürcistan’ın iki farklı dönemine ait olan filmler incelendiğinde açıkça Sovyetler Birliği döneminde daha yoğun ataerkil bir söylemin olduğu ve kadın temsillerinin bu yönde yapıldığı tespit edilmiştir. Örnek filmler üzerinden kadın karakterler ataerkil sistemin dayattığı belirli stereotip karakterler olan anne, iğdiş edilmiş anne, fedakâr eş, baştan çıkartıcı kadın olarak verilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde çekilen filmlerde kadınlar patriarkal sistemin izin verdiği ölçüde hareket etmiştir. Karakterler klasik anlatı sinemasında kalıplaşmış olan kadın temsilleri ile izleyici karşısına çıkmış mevcut düzenin devam etmesi sağlanmıştır. Tarihsel olarak SSCB döneminde Gürcistan toplumunun yaşadığı kontrolcü düzen sinemasına da yansımaktadır. SSCB yönetiminin getirdiği denetçi tavrın patriarkal sistemi desteklediği incelenen *Leylekler Uçarken* ve *Dilek Ağacı* filminde gözlemlenmiştir. Filmlerde, Sovyetler Döneminde patriarkal sistem içinde var olma mücadelesine giren kadın yalnızca sistemin izin verdiği şekilde toplum içinde varlığını gösterebilmektedir. Filmlerin başrolünde yer alan Veronika ve Marita karakteri ataerkil sistem içerisinde sistemin onları özgür bıraktığı alanlarda var olabilmektedir. *Leylekler Uçarken* filmindeki Veronika karakteri toplumsal hayatta ataerkil sistemin ona yüklediği evli ve eş olmayı kısa sürede kabul ederek gündelik hayata karışabilmiş yoluna dönemin ideolojik görüşü olan komünizmin dayattığı yoldaş olarak devam etmiştir. *Dilek Ağacı* filminde Marita karakteri ataerkil sistemin dayattığı kalıplara karşı geldiğinde sistemin içerisinde var olmanın mümkün olamayacağı son sahnelerde gözler önüne serilmiştir. Ataerkil sistem kendi içinde düzenin dışına çıkanı cezalandırmaktadır ve filmin sonunda Marita karakterinin köy halkı tarafından öldürülmesi sistemin sürdüğünü göstermektedir. Sovyetler Birliği dağılıp Gürcistan’ın bağımsızlığını kazanması ile filmlerde kadın karakterlerin temsillerinin değiştiği gözlemlenmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılması ile ülkenin üstünden denetçi güç kalkmıştır. Üstündeki denetleme mekanizmasının ortadan kalkması ile dönemin ideolojisini ve dayatılan kalıpları eleştiren eserlerin sayıları hızla artmıştır. Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından çekilen *Otar Gittiğinden Beri*, *Arayış* ve *Benim Mutlu Ailem* filmleri izlenip incelendiğinde kadın karakterlerin daha güçlü, ayakları üstünde duran şekilde temsil edildiği gözlemlenmiştir. *Otar Gittiğinden Beri* filminde Marina’nın ona yüklenen annelik vasfını ataerkil sistemin dayattığı ve klasik anlatı sinemasında sunulan kalıpların dışına çıkarak yapması ve üç kadın karakterin toplum içinde tek başına ayakta durma mücadelesi ile verilerek kadın temsili gerçek hayata yaklaştırılmıştır. *Arayış* filminde ataerkil söylemin en yoğun olduğu savaş bölgelerinde kadın hikayesine odaklanarak kadın mücadelesine girilmesi ile ataerkil sistemin dayattığı kalıplar yıkılmaya çalışılmaktadır. *Benim Mutlu Ailem* filminde Manana’nın eşi ve ailesi arasında girdiği varoluş mücadelesi ve filmin sonunda sisteme yenik düşmesi ile ataerkil düzenin eleştirisi yapılmıştır.

Gürcistan Sinemasında Sovyet Dönemi ve Sovyet Sonrası Dönemde çekilen filmleri feminist kuram bağlamında incelenmesi ile patriarkal sistemde kadının konumlandırıldığı yer gözler önüne serilmiştir. Yönetim değişikliğine uğrayan ülkelerin sinemalarında feminist kuram ve ideolojik çerçevede yapılan kadın temsili çalışmalarının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abisel, Nilgün (2010), *Sessiz Sinema*, Ankara: Deki Yayınları.

- Armağanoğlu, Fahir (2003), 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), İstanbul: Alkım Yayınlar.
- Beauvoir, Simone de (1993), Kadın "İkinci Cins" Genç Kızlık Çağı, (Çev. Bertan Onaran, Çev) İstanbul: Payel Yayınları.
- Budgeon, Shelley (2011), Third-Wave Feminism and the Politics of Gender in Late Modernit, Houndmills: Palgrave macmillan.
- Buller, Andrew M (2011), Film Çalışmaları (Çev. Ali Toprak), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Dönmez Colin, Gönül (1998), "Georgian Cinema: The Price of Independence", Central Asian Survey, 17/1, 157-162.
- Çiloğlu, Fahrettin (1993), Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi, İstanbul: Ant Yayınları.
- Çimen, Ali (2017), Tarihi Değiştiren Günler, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Dolidze, Georgi (1979), Devrim Öncesi Gürcü Sineması, Tbilisi: Gürcü Sinema Tarihi Sayfaları. _____ (tarih yok), Gürcü Sineması (Çev. Harun Çimke), Gürcistan Kültürü, Uluslar arası Gür-cistan Eğitim Katkı ve İş Hayatı Dayanışma Vakfı Yayınları (GİEV).
- Donovan, Josephine (1997), Feminist Teori (Çev. Aksu. Bora), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Feigelson, Kristian (2017), "Kuşakların Keşiştiği Noktada Gürcü Sineması", Politik Kamera Sinemada Komünizm Meselesine Eleştirel Bir Bakış (Çev. Ender Besidel), İstanbul: Hayalperest Yayınları, 313-324.
- Gogodze, Karlo (1950), Gürcü Sinematografi Tarihinden Bölümler, Tbilisi: Sanat Yayın Evi.
- Gül, Muhittin (2009), "Türk- Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri", Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, 78-708.
- Kabadayı, Lale (2014), Film Eleştirisi Kuramsal Çerçeve ve Sinemamızda Örnek Çözümlemeler, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Karabayram, Fırat (2007), Rusya Federasyonu'nu Güney Kafkasya Politikası, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, Sami (2006), "Gürcülerin Dini Tarihçesi", Dini Araştırmalar, 8/22, 63-74.
- Kılıç, Z. (1998), "Cumhuriyet Türkiye'sinde Kadın Hareketlerine Genel Bakış", 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (Yay. Haz. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Michel, Andree (1995), Feminizm (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mulvey, Laura (1997), "Görsel Haz ve Anlatı Sineması" (Çev. Nülgün Abisel) , 25.Kare: Sinema Kültür Dergisi, 35-46.
- Oral, T. (2011), Sovyetler Birliği Yönetimi Altında Gürcistan, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özden, Zafer (2004), Film Eleştirisi Film Eleştirisinde Temel Yaklaşımlar ve Tür Film Eleştirisi, İstanbul: İmge Kitapevi.
- Öztürk, S. Ruken (2000), Sinemada Kadın Olmak, İstanbul: Alan Yayınları.
- Ryan, Michael ve Keller, Douglas (2016), Politik Kamera (Çev. Elif Özsayar), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ryan, Michael ve Lenos, Melissa (2012), Film Çözümlemeye Giriş (Çev. Emrah Suat Onat) İstanbul: De K Yayınları.

- Saygılıgil, Feryal (2013), "Feminist Film Kuramı", Sinema Kuramları (Yay. Haz. Ed. Zeynep Özarslan), İstanbul: Su Yayınları, 143-166.
- Scarr, Goldie Blankoff (1989), "Tengiz Abulaje and The Flowering of Georgian Film Art", Central Asian Survey, 8/3, 61-86.
- Serter, S. Serhat (1998), "Pornografik Sinema ve Kadın Üzerindeki Yansıması", Kurgu Dergi 15/15, 119-133.
- Smith, Sharon (1994), "Kadın'ın Sinemadaki İmajı" (Çev. Emine Dermiray), 25. Kare, 6, 19-24.
- Stam, Robert (2014), Sinema Teorisine Giriş (Çev. Selda Salman, & Çiğdem Asatekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Steeves, H. Leslie (1994), "Feminist Teoriler ve Medya Çalışmaları", Medya, İktidar, İdeoloji (Çev ve Yay. Haz. Mehmet Küçük), Ankara: Ark Yayınları, 105-148.
- Taş, Gün (2016), "Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme", Akademik Hassasiyetler, 3/5, 163-175.
- Teksoy, Rekin (2005), Rekin Teksoy'un Sinema Tarihi Cilt 2, İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Tekvar, Sırma Oya (2017), "Türkiye'de Feminist Alternatif Medyanın İşlevselliği: Bir Alternatif Medya Örneği "Kadınların Postası" Projesinin İncelenmesi", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6/1, 426-436.
- Timisi, Nilüfer (2011), "Sinemaya Feminist Müdahale: Laura Mulvey'de Psikanalitik Seyirciden Teknolojik Seyirciye" Sinema Araştırmaları: Kuramlar, Kavramlar, Yaklaşımlar (Yaz. Haz. Der. Murat İri), İstanbul: Derin Yayınları, 157-211.
- Topal, Coşkun (2015), "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası ve Gürcistan", Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 10/1, 753-770.
- Tsivian, Yuri (2008), "Devrim Öncesi Rusya", Dünya Sinema Tarihi (Çev. Ahmet Fethi, Yay. Haz. Geoffrey Nowel-Smith), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 193-197.
- Tür, Özlem ve Aydın Koyuncu, Çiğdem (2010), "Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı Temelleri, Gelişimi ve Sorunları". Uluslararası İlişkiler Dergisi, 26, 3-24.
- University of California, B. A.-A. (2014), Discovering Georgian Cinema, Washington, DC: National Gallery of Art.
- Watkins, Susan ve Rodriguez, Marisa (1996), Çizgilerle Feminizm Yeni Başlayanlar İçin Feminizm (Çev. Özden Arıkan), İstanbul: Milliyet Yayınları.
- White, Jeri ve Dzandzava, Nino (2015), "The Cinema of Georgia's First Independence Period: Between Republican and European", Film History, 27/5, 151-182.
- Williams, Linda (1992), "When the Women Looks", Film Theory and Criticism: Introductory Readings (Yay. Haz. Ed. Gerald Mats, Marshall Cohen ve Leo Braud) Oxford: Oxford University Press, 17-36.
- Yenigün, Cüneyt ve Bolat, Mehmet Ali (2016), "Gürcistan: Yeni Dünyanın Doğu Batı Sınırı", Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları 1. Cilt (Yay. Haz. Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Atama), Ankara: Nobel Yayınları, 457-486.
- Yılmaz, Duygu (2008), "Gürcü Sineması ve Tengiz Abuladze", Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Şeren, Nurbanu - Çevik Kansu, Ceren, “Sınıf Öğretmeni Adaylarının Bilim-Sözde Bilim Ayrımına İlişkin Yeterliklerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/17, ss.65-76. DOI: 10.31765/karen.1096502

Bu çalışma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 20.12.2019 tarih ve 2019/469 sayılı onayı ile yürütülmüştür.

This study was conducted with the approval of the Social and Human Sciences Ethics Committee of Ondokuz Mayıs University, dated 20.12.2019 and numbered 2019/469.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Arş. Gör.,
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim
Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü,
Samsun/TÜRKİYE
✉ nurbanu.seren@omu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-0119-1684

*** Dr. Öğr. Üyesi,
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim
Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü,
Samsun/TÜRKİYE
✉ ceren.ckansu@omu.edu.tr

ORCID : 0000-0003-4444-7165

Anahtar Kelimeler: Sınıf öğretmeni adayları, Bilim, Sözde bilim, Fen okur-yazarlığı, Bilimin doğası

Keywords: Pre-service primary school teachers, Pseudo science, Science, Science literacy, Nature of science

Geliş Tarihi / Received Date: 31.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.03.2023

SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ BİLİM-SÖZDE BİLİM AYRIMINA İLİŞKİN YETERLİKLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ *

Nurbanu ŞEREN** - Ceren ÇEVİK KANSU***

Öz: Bu araştırmanın amacı sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımına yönelik düzeylerini belirlemek ve cinsiyet ile sınıf düzeyi değişkenleri açısından farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymaktır. Araştırmada nicel araştırma türlerinden biri olan tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini 2019-2020 eğitim-öğretim yılında Karadeniz bölgesinde yer alan bir devlet üniversitesinde Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı'nda öğrenim görmekte olan toplam 230 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Kirman Çetinkaya, Laçın Şimşek ve Çalıışkan tarafından 2013 yılında Türkçeye uyarlanan “Bilim-Sözde Bilim Ayrımı Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçekten elde edilen veriler Mann Whitney U ve Kruskal Wallis H testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımını yapmada yüksek düzeyde yeterliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Alt boyutlarda sözde bilime ilişkin bilgi düzeyleri ortalamaları ile sözde bilimsel inanışlara ilişkin ortalamalarının orta düzeyde olduğu; diğer boyutlara ilişkin bilgi düzeylerinin ise yüksek düzeyde olduğu bulunmuştur. Sınıf öğretmeni adaylarının cinsiyete göre bilim-sözde bilim ayrımı arasında erkeklerin lehine anlamlı bir fark çıkmıştır. Sınıf düzeyine göre bakıldığında ise bilim-sözde bilim ayrımı boyutunda 2. sınıfların lehine anlamlı bir fark bulunmuştur. Özellikle 2. sınıfların bilim-sözde bilim ayrımını yapabilmeye diğer sınıf düzeylerine göre daha yüksek ortalamaya sahip olmaları uygulamalı dersler ve bilimsel yeterliği artırıcı derslerin bu yılda fazla olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Yapılan araştırma sonuçlarının konu alanında çalışan araştırmacılara yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

AN INVESTIGATION OF PRE-SERVICE PRIMARY SCHOOL TEACHERS' COMPETENCE BETWEEN SCIENCE-PSEUDO SCIENCE DISTINCTION IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES

Abstract: The purpose of this research is to indicate pre-service primary school teachers' competence related to science and pseudoscience distinction and to determine whether it differs in terms of gender and class level variables. In this research, the scanning model, one of the quantitative research models was utilized. The sampling of the research consisted of 230 pre-service primary

teachers enrolled at the department of Primary Education in the Faculty of Education at a state university in the Black Sea region of Turkey in 2019-2020 academic year. "The Science-Pseudoscience Distinction Scale", which was adapted to Turkish by Kirman Çetinkaya, Laçın Şimşek, and Çalışkan was utilized to gather data. Because data were not normally distributed, they were analyzed in terms of both sub-dimension and overall scale by using Mann Whitney U Test for the comparisons of a different group and the Kruskal Wallis H Test for more than two groups. According to the findings of the research, it was

detected that pre-service primary teachers had a high level of competence in making a distinction between science and pseudoscience. There was a significant difference in favor of men between pre-service primary teachers' gender variable and science-pseudoscience distinction. Besides, there was a significant difference in favor of the 2nd grades between pre-service primary teachers' class level variable and science-pseudoscience distinction. Especially, 2nd grades in the making a distinction between science and pseudoscience had higher averages than the other grade levels. It can be caused that they took ap-

Giriş

İçinde yaşadığımız dünyayı doğru bir şekilde anlamlandırabilmek ve yorumlayabilmek bilimsel düşünme becerisine sahip olmaya bağlıdır. Bilimsel düşünme becerisinin bir bütün olarak bilimin doğası içerisinde kazandırılması fen eğitimi ile sağlanmaktadır.¹ Öğretim Programı'nda belirtildiği üzere fen bilimleri dersinin temel amacı, öğrencilerin fen okur-yazarı bireyler olarak yetişmesini sağlamaktır.² Literatürde bilimsel okuryazarlık olarak da yer alan fen okur-yazarlığı; bilimin doğasını kavrama, bilimsel bilginin elde edilme sürecini anlama, bilimsel bilgi ile yorum arasındaki farkı algılama, mevcut bir bilimsel bilginin yeni kanıtlar yoluyla değişebilir olduğunu fark etme olarak tanımlanmaktadır.³ Öğrencilerin fen okur-yazarı bireyler olarak yetişmesi, bilimi doğru anlamaları ile mümkündür. Bu bağlamda önce bilim kavramı açıklanmalıdır.

Türk Dil Kurumu⁴, bilimi "evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi" olarak tanımlamaktadır. Çilingir'e⁵ göre bilim, dünyayı anlamlandırmada kullanılan bir yöntem ve sonucunda ortaya çıkan düzenli bilgi topluluğudur. Abd-El-Khalick, Bell ve Lederman'a⁶ göre ise bilimin bir yolu şeklinde tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere literatürde bilime dair çeşitli tanımlar olmasına rağmen, bu tanımlar kişilere ve kurumlara göre farklılık göstermektedir ve üzerinde uzlaşılan bir tanım bulunmamaktadır. Yıldırım⁷ bunu bilimin değişken, belirli sınırları olmayan ve çok yönlü bir yapısı olmasına bağlamaktadır.

Bilimin tanımı hakkında bir fikir birliği sağlanamamış olmasına rağmen bir bilginin bilimsel sayılabilmesi için gereken özellikler konusunda ortak bir görüş sağlanmıştır. Lederman⁸ bilimsel bilginin gerçek dünyaya dayalı deney ve gözlemden oluştuğunu, öznellik taşıdığını, değişiklik gösterdiğini, hayal gücü, yaratıcılık ve çıkarımları içermesinin yanı sıra hem sosyal hem kültürel öğelerin etki ettiğini ifade etmiştir.

Sözde bilim ise, bilimsel olduğu iddia edilen fakat bilimsel bilginin gerektirdiği birtakım özellikleri taşımayan bir dizi fikir veya teoridir. Ticari çıkar taşıyan ve popüler medya tarafından organize edilmiş astroloji, homeopati ve refleksoloji sözde bilime örnek olarak verilebilir.⁹

¹ Çepni, 2011:2-11.

² Millî Eğitim Bakanlığı, 2018:9.

³ Tan ve Temiz, 2003: 89-101.

⁴ Türk Dil Kurumu, 2005.

⁵ Çilingir, 2016: 2-21.

⁶ Abd-El-Khalick, vd., 1998: 471-436.

⁷ Yıldırım, 2010.

⁸ Lederman, 1999: 916-929.

⁹ Preece ve Baxter, 2000: 1147-1156.

Martin¹⁰ sözde bilimi, bilimsel gibi gözükmeye rağmen kolay şekilde fark edilmeyen bilimsel olmayan özelliklere sahip fikir, süreç ve tutumlar olarak tanımlamaktadır.

Bilim ve sözde bilim arasındaki sınırı koyma çabası 20. yüzyıl boyunca sürmüştür.¹¹ Günümüzde ise bilginin kolay ulaşılabilir hale gelmesi ve popüler medyanın da etkisi ile birçok alanda sözde bilimsel iddialara maruz kalınmaktadır. Astroloji, iridoloji, ESP (duyu ötesi algılama), grafoloji, nümeroloji, homeopati, UFO (tanımlanamayan uçan nesnelere) gibi birçok örnek, sözde bilim olarak karşımıza çıkmaktadır.¹² Tüm bu sözde bilimlerin temelinde iddialarını bilimselmiş gibi sunma çabası bulunmaktadır. Bilimsel bilgilerin insana daima güven vermesi sebebiyle ticari amaçla gazete, dergi, televizyon ve sosyal medyada topluma sunulan sözde bilimler, bilimsel bilginin bu güvenilirliğini arkasına almaktadır.¹³ Çeşitli reklamlarda “Uzmanlar bu ürünü öneriyor” gibi ifadelerin kullanılması da sözde bilimin iddialarını güçlendirmek ve bu iddialara inandırıcılık katmak adına bilimle ilişkili araçları kullandığının bir göstergesidir.¹⁴

Sözde bilimler zaman içerisinde bilim gibi gelişim göstermemiş, süreç boyunca sürekli kendini tekrar etmiştir.¹⁵ Örneğin bir bilim olan astronomi her geçen gün bilgilerini yenilerken, sözde bilim olan astroloji ortaya çıktığı ilk günden beri belirlenmiş bilgileri insanlara sunmaktadır.¹⁶

Bilim ve sözde bilim ayrımına ilişkin yeterli bilgi düzeyine sahip olmayan bireyler bu iddialara kolayca inanmakta ve yanılığa düşebilmektedirler. Bu yanılıklar da kişilere maddi ve manevi zararlar verebilmektedir. Yoğun bir şekilde bilgi akışına maruz kalan insanların, bu bilgilerin bilimselliğine dair bilinçlendirilmelerine yönelik bir ihtiyaç ortaya çıkmaktadır.¹⁷ Literatüre bakıldığında öğrencilerin bilime yönelik algılarının yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Çetinkaya, Turgut ve Duru,¹⁸ ortaokul öğrencilerinin bilim-sözde bilime yönelik kavramsal olarak algılarının sığ kaldığını belirtmiştir. Canan,¹⁹ ortaokul öğrencileri ile yaptığı çalışmada öğrencilerin bilim-sözde bilim ayrımını yapmada tartışma becerisine sahip olmadıklarını, konuyu eleştirel olarak yorumlayamadıklarını ve bu eksikliklerinin önemli olduğunu ifade etmiştir. Başkurt Sayhan,²⁰ üstün yetenekli 4. sınıf öğrencilerinin sözde bilimsel uygulamaların aldatıcı ve ticari amaçlarının bilincinde olmadıklarını ve bu iddialara inanmaya meyilli oldukları sonucuna ulaşmıştır. Bu ve benzer çalışmalar öğrencilerin bilim ve sözde bilim kavramlarını doğru bir şekilde anlayıp aralarındaki farkı ayırt edebilecek düzeyde olmadıklarını göstermektedir. Bilime dair doğru algıların oluşabilmesi ve sözde bilime yönelik farkındalık geliştirilmesi, doğru bir eğitim almakla mümkün olabilir. Fen bilimleri öğretim programında kazandırılması amaçlanan bilimsel okuryazarlık becerisi de tam bu noktada devreye girmektedir. Güler ve Akman’a²¹ göre çocukların bilime yönelik anlayışları küçük yaşlardan itibaren başlamaktadır. Kang, Scharmann ve Noh’a²² göre de çocukların yaşları büyüdükçe bilime yönelik algılarının dönüştürülmesi güçleşmektedir. Dolayısıyla çocukları temelden yetiştiren sınıf öğretmenlerine bu konuda büyük bir görev düşmektedir. Çocuklara doğru bilgiyi vermek ve kavram yanılıklarının oluşmasını önlemek için ilk önce sınıf öğretmenlerinin bilim-sözde bilim ayrımını yapabilmesi gerekmektedir. Çünkü Palmquist ve Finley,²³ öğretmenlerin bilimi anlama ve

¹⁰ Martin, 1994: 357-371.

¹¹ Turgut, 2011: 491-515.

¹² Lilienfeld, 2004: 26-32.

¹³ Kirman Çetinkaya, 2013.

¹⁴ Uçar ve Şahin, 2018: 267-273.

¹⁵ Bunge, 1984: 1-20.

¹⁶ Thagard, 1978: 223-234.

¹⁷ Çetinkaya, 2012.

¹⁸ Çetinkaya, vd., 2015: 1-18.

¹⁹ Canan, 2019.

²⁰ Başkurt Sayhan, 2019.

²¹ Güler ve Akman, 2006: 55-66.

²² Kang, vd., 2004: 314-334.

²³ Palmquist ve Finley, 1997: 595-615.

öğrenme şekillerinin anlatma ve öğretme şekillerine yansıdığını ifade etmektedir. Arı²⁴ ve Turgut²⁵ öğretmenlerin hizmet öncesinde bilime dair doğru bilgilere sahip olmalarının önemine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda sınıf öğretmenlerinin mesleğe başlamadan önce bu ayrımı ne düzeyde yapabiliyor oldukları sorusu gündeme gelmektedir. Alanyazın incelendiğinde bilim-sözde bilim ayrımına dair çalışmaların genellikle fen bilimleri öğretmen adayları ile yapıldığı görülmektedir.²⁶ Oysa ilkökul 3. ve 4. sınıfta fen bilimleri dersinin temelini atanlar sınıf öğretmenleridir. Bu araştırmada geleceğin sınıf öğretmenlerinin bilim-sözde bilim ayrımını yapabilme yeterliklerinin ve bunu etkileyen faktörlerin incelenmesinin, aday öğretmenlerin yetiştirilmesine yönelik olarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımını yapabilme düzeylerini ortaya koymak ve çeşitli değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmektir. Bu amaca yönelik olarak aşağıda yer alan alt problemlere yanıt aranmıştır:

1. Sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımına yönelik yeterlikleri ne düzeydedir?
2. Sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımları cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?
3. Sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımları sınıf düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?

1. Yöntem

1.1. Araştırma Deseni

Sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımlarının cinsiyet ve sınıf düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden biri olan tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelinde birey, olay, durum ya da nesnenin değiştirilmeye çalışılmadan var olduğu hali ile betimlenmesi amaçlanır.²⁷ Bu araştırmada da herhangi bir müdahalede bulunulmadan sadece var olan durum ortaya konmaya çalışılmıştır.

1.2. Evren/Örneklem

Araştırmanın çalışma evrenini, 2019-2020 eğitim-öğretim döneminde Karadeniz Bölgesi'nde bulunan bir devlet üniversitesinin Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören ve her sınıf düzeyinde en az bir dönem ders alan yaklaşık 500 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Söz konusu evrenden seçkisiz örnekleme metoduyla seçilen²⁸ ve gönüllülük esas alınarak belirlenen 230 öğretmen adayı araştırmanın örneklemi oluşturmaktadır. Öğretmen adaylarına ait kişisel bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Sınıf öğretmeni adaylarına ait kişisel bilgiler

Cinsiyet	f	%
Kadın	76	76.52
Erkek	54	23.48
Sınıf Düzeyi	f	%
1. Sınıf	56	24.35
2. Sınıf	73	31.74
3. Sınıf	49	21.30
4. Sınıf	52	22.61
Toplam	230	100

²⁴ Arı, 2010.

²⁵ Turgut, 2007: 233-256.

²⁶ Ağlarıcı ve Kabapınar, 2016: 248-286; Gül, 2016: 177-197; Kirman Çetinkaya, 2013; Kirman Çetinkaya, vd., 2013: 31-43; Turgut, 2009: 50-68.

²⁷ Karasar, 2010: 77.

²⁸ Çıngı, 1994: 346.

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak orijinali Oothoudt²⁹ tarafından geliştirilen ve Kirman Çetinkaya, Laçin Şimşek ve Çalışkan³⁰ tarafından Türkçeye uyarlanan “Bilim-Sözde Bilim Ayrımı Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek 23 maddeden ve dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar “sözde bilime ilişkin bilgi düzeyleri”, “bilimsel sürece ilişkin bilgi düzeyleri”, “bilim-sözde bilim ayrımına ilişkin bilgi düzeyleri” ile “sözde bilimsel inanışlar” şeklinde isimlendirilmiştir. Beşli likert tipinde geliştirilen ölçek için (1) kesinlikle katılmıyorum, (2) katılmıyorum, (3) kararsızım, (4) katılıyorum, (5) kesinlikle katılıyorum şeklinde belirlenmiştir. Ölçeğin güvenilirliği için uyarlayan araştırmacılar tarafından Cronbach Alfa katsayısı hesaplanarak .75 olarak bulunmuştur. Boyutlar açısından ise 1. boyut için .77, 2. boyut için .72, 3. boyut için .58 ve 4. boyut için .49 olarak hesaplanmıştır. Öğretmen adaylarına yönelik olarak hazırlanan ölçekten alınabilecek en yüksek puan 115’tir.

1.4. Veri Analizi

Araştırmanın verileri bir istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. İlk olarak verilerin normalliğine bakılmış, normal dağılım göstermediği belirlenen verilerin analizinde iki farklı gruba ait karşılaştırmalar için Mann Whitney U testi, ikiden fazla gruba ait karşılaştırmalar için ise Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Ayrıca sınıf öğretmeni adaylarının ölçekten aldıkları ortalama puanları yorumlamak amacıyla, ölçekte yer alan puan aralığı sayısı derece sayısına bölünerek bir puanlama anahtarı oluşturulmuştur. Buna göre, sınıf öğretmeni adaylarının yeterliklerine yönelik ortalamaları 1.0-1.8 aralığında ise çok düşük, 1.9-2.6 aralığında ise düşük, 2.7-3.4 aralığında ise orta, 3.5-4.2 aralığında ise yüksek, 4.3-5.0 aralığında ise çok yüksek düzeyde şeklinde yorumlanmıştır.

1.5. Araştırmacının Rolü

Bu çalışma, araştırma konusu ile ilgili deneyimi olan ve sınıf eğitimi alanında uzman iki araştırmacı tarafından yürütülmüştür.

2. Bulgular

2.1. Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi “Sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımına yönelik yeterlikleri ne düzeydedir?” şeklindedir. Bu alt probleme yönelik bulgular ölçeğin geneli ve alt boyutları açısından ele alınarak Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımı ölçeğinden elde ettikleri puan ortalamaları

Boyutlar	n	Min.	Max.	\bar{x}	S
Bilimsel Süreç	230	1.00	4.83	3.73	.48
Sözde Bilim	230	2.00	4.43	3.21	.42
Sözde Bilimsel İnanışlar	230	1.67	5.00	3.28	.60
Bilim-Sözde Bilim Ayrımı	230	2.00	5.00	3.79	.60
Toplam	230	2.57	4.43	3.56	.32

Tablo 2 incelendiğinde, sınıf öğretmeni adaylarının *bilimsel sürece ilişkin bilgi düzeyleri* ortalamalarının yüksek düzeyde (3.5-4.2 aralığı); *sözde bilime ilişkin bilgi düzeyleri* ortalamalarının orta düzeyde (2.7-3.4 aralığı); *sözde bilimsel inanışlara* ilişkin ortalamalarının orta dü-

²⁹ Oothoudt, 2008.

³⁰ Kirman Çetinkaya, vd.,2013: 31-43.

zeyde (2.7-3.4 aralığı); *bilim-sözde bilim ayrımına* ilişkin bilgi düzeyleri ortalamalarının yüksek düzeyde (3.5-4.2 aralığı) ve ölçeğin geneline ilişkin ortalamalarının yüksek düzeyde (3.5-4.2 aralığı) olduğu görülmektedir.

2.2. İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi “Sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımları cinsiyet açısından farklılaşmakta mıdır?” şeklindedir. Bu alt probleme yönelik bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımlarının cinsiyete göre incelenmesine yönelik Mann Whitney U testi sonuçları

Boyut	Cinsiyet	n	Sıra ort.	Sıra top.	U	p	η^2
Bilimsel süreç	Kadın	176	111.48	19621.00	4045.00	.095	
	Erkek	54	128.59	6944.00			
Sözde bilim	Kadın	176	114.06	20074.00	4498.00	.550	
	Erkek	54	120.20	6491.00			
Sözde bilimsel inanışlar	Kadın	176	109.20	19218.50	3642.50	.008*	.17
	Erkek	54	136.05	7346.50			
Bilim-Sözde bilim ayrımı	Kadın	176	110.65	19474.00	3898.00	.045*	.13
	Erkek	54	131.31	7091.00			
Toplam	Kadın	176	109.57	19284.00	3708.00	.015*	.16
	Erkek	54	134.83	7281.00			

* $p < .05$

Tablo 3 incelendiğinde, sınıf öğretmeni adaylarının bilimsel sürece ilişkin bilgi düzeyleri ile sözde bilime ilişkin bilgi düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmamaktadır. Fakat sözde bilimsel inanışları ($U=3642.50$; $p < .05$; $r=0.17$), bilim-sözde bilim ayrımına ilişkin bilgi düzeyleri ($U=3898.00$; $p < .05$; $r=0.13$) ve ölçeğin genelinden aldıkları toplam puanlar ($U=3708.00$; $p < .05$; $r=0.16$) arasında cinsiyet değişkeni açısından anlamlı ve düşük düzeyde bir fark vardır. Bu anlamlılık, bahsedilen boyutlar ve ölçeğin genelinde erkeklerin lehinedir. Erkek sınıf öğretmeni adaylarının, kadın sınıf öğretmeni adaylarına göre sözde bilimsel inanışları daha yüksek olmasına rağmen bilim-sözde bilim ayrımına ilişkin bilgi düzeyleri daha yüksektir. Ölçeğin genelinden aldıkları puanlara bakıldığında da erkek sınıf öğretmeni adaylarının kadın sınıf öğretmeni adaylarına göre bilim-sözde bilim ayrımını yapabilmeye daha başarılı oldukları görülmektedir.

2.3. Üçüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi “Sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımları sınıf düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?” şeklindedir. Bu alt probleme yönelik bulgular Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımlarının sınıf düzeyine göre incelenmesine yönelik Kruskal Wallis H testi sonuçları

Boyut	Sınıf Düzeyi	n	Sıra ort.	sd	χ^2	p	Fark	η^2
Bilimsel Süreç	1.Sınıf	56	106.47	3	2.14	.542	-	
	2.Sınıf	73	122.03					
	3.Sınıf	49	119.96					
	4.Sınıf	52	111.85					
Sözde bilim	1.Sınıf	56	122.46	3	15.12	.002*	1-4	.15
	2.Sınıf	73	134.96				2-3	.17
	3.Sınıf	49	103.50				2-4	.23
	4.Sınıf	52	91.99					
Sözde bilimsel inanışlar	1.Sınıf	56	100.30	3	10.14	.017*	1-2	.17
	2.Sınıf	73	132.24				2-3	.17

Boyut	Sınıf Düzeyi	n	Stra ort.	sd	χ^2	p	Fark	η^2
Bilim-Sözde bilim ayrımı	3.Sınıf	49	102.17	3	19.85	.000*	2-3 2-4	.25 .25
	4.Sınıf	52	120.92					
	1.Sınıf	56	117.88					
	2.Sınıf	73	141.00					
Toplam	3.Sınıf	49	96.62	3	23.44	.000*	1-2 2-3 2-4	.17 .25 .28
	4.Sınıf	52	94.92					
	1.Sınıf	56	110.53					
	2.Sınıf	73	145.37					
	3.Sınıf	49	100.33					
	4.Sınıf	52	93.22					

* $p < .05$

Tablo 3'e bakıldığında, sınıf öğretmeni adaylarının *bilimsel sürece ilişkin bilgi düzeyleri* sınıf düzeyine göre anlamlı bir fark göstermemektedir ($\chi^2 = 2.14$; $p > .05$). Fakat *sözde bilime ilişkin bilgi düzeyleri* ($\chi^2 = 15.12$; $p < .05$), *sözde bilimsel inanışları* ($\chi^2 = 10.14$; $p < .05$), *bilim-sözde bilim ayrımına ilişkin bilgi düzeyleri* ($\chi^2 = 19.85$; $p < .05$) ve ölçeğin genelinden aldıkları toplam puanlar ($\chi^2 = 23.44$; $p < .05$) arasında sınıf düzeyleri açısından anlamlı fark bulunmuştur. Farkın hangi sınıf düzeylerinde olduğunu bulmak için Mann Whitney U testi yapılmıştır. *Sözde bilime ilişkin bilgi düzeyleri* boyutuna ait Mann Whitney U testi sonuçlarına bakıldığında; 1. sınıf ile 4. sınıf arasında, 1. sınıfın lehine ($U = 1073.50$; $p = .018 < .05$; $r = .15$); 2. sınıf ile 3. sınıf arasında, 2. sınıfın lehine ($U = 1277.50$; $p = .007 < .05$; $r = .17$) ve 2. sınıf ile 4. sınıf arasında, 2. sınıfın lehine ($U = 1199.50$; $p = .00 < .05$; $r = .23$) düşük düzeyde anlamlı fark vardır. Buna göre, 1. sınıfların sözde bilime ilişkin bilgi düzeyleri 4. sınıflardan daha yüksek; 2. sınıfların da 3. ve 4. sınıflardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Sözde bilimsel inanışlar boyutuna ait Mann Whitney U testi sonuçlarına bakıldığında; 1. sınıf ile 2. sınıf arasında, 2. sınıfın lehine ($U = 1491.00$; $p = .008 < .05$; $r = .17$); 2. sınıf ile 3. sınıf arasında, 2. sınıfın lehine ($U = 1295.00$; $p = .009 < .05$; $r = .17$) düşük düzeyde anlamlı fark vardır. Buna göre, 2. sınıfların sözde bilimsel inanışları 1. ve 3. sınıflardan daha yüksektir.

Bilim-sözde bilim ayrımına ilişkin bilgi düzeyleri boyutuna ait Mann Whitney U testi sonuçlarına bakıldığında; 2. sınıf ile 3. sınıf arasında, 2. sınıfın lehine ($U = 1064.00$; $p = .000 < .05$; $r = .25$); 2. sınıf ile 4. sınıf arasında, 2. sınıfın lehine ($U = 1130.50$; $p = .000 < .05$; $r = .25$) düşük düzeyde anlamlı fark vardır. Buna göre 2. sınıfların bilim-sözde bilim ayrımına ilişkin bilgi düzeyleri 3. ve 4. sınıflardan daha yüksektir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Öğrencileri temelden yetiştiren sınıf öğretmenlerinin bilim-sözde bilim ayrımını yapabilmeleri, öğrencilerin de bu ayrımı yapabilmeye yeterliğine sahip olmaları açısından önem arz etmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımının ne düzeyde olduğu ve cinsiyet ile sınıf düzeyi arasında farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Veriler hem ölçeğin tamamı açısından hem de ölçeğin içerisinde yer alan *bilimsel sürece ilişkin bilgi düzeyleri* (BS), *sözde bilime ilişkin bilgi düzeyleri* (SB), *sözde bilimsel inanışlar* (SBİ) ve *bilim-sözde bilim ayrımına ilişkin bilgi düzeyleri* (BSBA) şeklindeki dört alt boyut açısından analiz edilmiştir.

Araştırmanın birinci alt problemine yönelik olarak sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımını yapabilmeye yeterliklerinin ne düzeyde olduğu incelenmiştir. Bulgular sonucunda aday öğretmenlerin *Bilimsel Süreç* boyutu, *Bilim-Sözde Bilim Ayrımı* boyutu ve ölçeğin genelinde yüksek düzeyde yeterliğe sahip oldukları; *Sözde Bilim* boyutu ile *Sözde Bilimsel İnanışlar*

boyutunda ise orta düzeyde bir yeterliğe sahip oldukları görülmektedir. Gül,³¹ yaptığı araştırmada öğretmen adaylarının *Bilimsel Süreç* boyutunda yüksek, *Sözde Bilimsel İnanışlar* boyutunda düşük düzeyde ortalamaya sahip olduklarını ortaya koymuştur. Kirman Çetinkaya,³² fen bilgisi öğretmen adaylarının tüm alt boyutlarda orta düzeyde olduğunu bulmuştur. Ayvacı ve Bağ³³ ise sınıf öğretmeni adaylarının *Sözde Bilim* boyutu ile *Sözde Bilimsel İnanışlar* boyutunda orta düzeyde; *Bilimsel Süreç* boyutu, *Bilim-Sözde Bilim Ayrımı* boyutu ve ölçeğin genelinde ise yüksek düzeyde yeterliğe sahip olduklarını belirtmiştir. Şahin³⁴ ise hem sınıf öğretmenleri hem de sınıf öğretmeni adayları için sözde bilim-bilim ayrımına ilişkin düzeylerinin orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçlar araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir. Bu durumda sınıf öğretmeni adaylarının lisans düzeyindeki bilimin yapısını anlayabilecekleri derslerde nitelik bakımından yeterli oldukları söylenebilir. Ayrıca bu durumun nedeni öğrenim gördükleri üniversitenin lisans yerleştirme sınavı taban puanı (bu alana ilişkin alt test ortalamaları), adayların mezun oldukları lise türü ve/veya öğretmen adaylarının lise ortalamalarından (ilişkili dersler açısından) kaynaklanabilir. Diğer yandan öğretmen adayları ile yapılan çalışmalar incelendiğinde bilim ve bilimin doğasıyla ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıklarını ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır.³⁵

Araştırmanın ikinci alt problemine yönelik olarak sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımlarının cinsiyet açısından farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Bulgular sonucunda ölçeğin geneli açısından erkek öğretmen adaylarının kadın öğretmen adaylarından daha yüksek ortalamaya sahip olduğu ve anlamlı bir fark yarattığı görülmüştür. Fakat *Sözde Bilimsel İnanışlar* boyutunda ortaya çıkan fark erkekler lehinedir. Dolayısıyla erkek öğretmen adaylarının sözde bilimsel inanışlara kadın öğretmen adaylarından daha fazla sahip olmalarına rağmen, bilim-sözde bilim ayrımını daha iyi yapılabiliyor oldukları yorumu yapılabilmektedir. Şahin³⁶ sınıf öğretmeni adaylarının, Korucuoğlu³⁷ fizik öğretmen adaylarının, Kirman Çetinkaya³⁸ ise fen bilgisi öğretmen adaylarının bilim-sözde bilim ayrımlarında hem boyutlar açısından hem de ölçeğin tamamı açısından cinsiyete göre anlamlı bir fark olmadığını ortaya koymuştur. Gül³⁹ ise bu çalışmanın sonuçlarıyla benzer olarak genel anlamda erkeklerin kadınlardan daha yüksek ortalamaya sahip olduğunu bulmuş, bilimsel sürece ilişkin bilgi düzeyleri boyutunda ise erkeklerin kadınlara göre daha başarılı olduğuna dair anlamlı bir fark görmüştür. Literatürde yer alan bazı çalışmalar da yine erkeklerin kadınlara oranla bilimsel sürece ilişkin bilgi düzeylerinde anlamlı bir fark olduğuna değinmektedir.⁴⁰ Williams, Francis ve Robbins⁴¹ ise lise öğrencilerinin birçoğunun sözde bilimsel inanışlara sahip olduğunu, özellikle kız öğrencilerde bu oranın arttığını belirtmiştir. Sözde bilimsel söylemlere yönelik inanışların kadınlar lehine anlamlı olduğunu gösteren çalışmalara rastlamak mümkündür.⁴²

Araştırmanın üçüncü alt problemine yönelik olarak sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımlarının sınıf düzeyi açısından farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Bulgular sonucunda *sözde bilime ilişkin bilgi düzeyleri* boyutunda 1. sınıfların 4. sınıflardan; 2. sınıfların ise 3. ve 4. sınıflardan daha yüksek olduğuna dair anlamlı bir fark bulunmuştur. *Sözde bilimsel inanışlar* boyutunda 2. sınıfların 1. ve 3. sınıflara göre daha başarılı olduğuna dair anlamlı bir

³¹ Gül, 2016: 177-197.

³² Kirman Çetinkaya, 2013.

³³ Ayvacı ve Bağ, 2016: 539-566.

³⁴ Şahin, 2022.

³⁵ Bora, 2005; Lederman, vd., 1998: 331-350; Losh ve Nzekwe, 2011: 473-489; Şenler ve İrven, 2016: 659-671; Tatar, vd., 2011: 363-370; Turgut, 2009: 50-68; Uçar ve Şahin, 2018: 267-273.

³⁶ Şahin, 2022.

³⁷ Korucuoğlu, 2008.

³⁸ Kirman Çetinkaya, 2013.

³⁹ Gül, 2016: 177-197.

⁴⁰ Berkant ve Ermeydan, 2017: 12-25; Gürgil, 2019: 965-984; Huppert, vd., 2002: 803-822; Özdemir ve Kaptan, 2013: 62-75.

⁴¹ Williams, vd., 2007: 9-14.

⁴² Preece ve Baxter, 2000: 1147-1156; Sjödin, 2002: 75-85; Williams, vd., 2007: 9-14.

fark bulunmuştur. *Bilim-sözde bilim ayrımı* boyutunda 2. sınıfların 3. ve 4. sınıflardan daha başarılı olduğuna dair anlamlı bir fark bulunmuştur. Ölçeğin geneli açısından ise 2. sınıfların, 1., 3. ve 4. sınıflardan daha başarılı olduğuna dair anlamlı bir fark bulunmuştur. Buradan hareketle, sözde bilime dair daha iyi bilgi seviyesinde olup, bilim-sözde bilim ayrımını yapabilmede daha yeterli olmalarına rağmen, sözde bilimsel inanışlara da daha çok sahip olan sınıf düzeyinin 2. sınıflar olduğu söylenebilir. Şenler ve İrven⁴³ araştırmalarında sınıf öğretmeni adaylarının bilimsel sürece ve bilim-sözde bilim ayrımına ilişkin bilgi düzeylerinin yüksek olmasına rağmen sözde bilimsel inanışlarının da yüksek olduğunu bulmuştur. Lindeman'a⁴⁴ göre bu durumun temel nedeni, sözde bilimsel inanışların günlük hayatta karşılıklarına çıkabilecek olayları anlama ve açıklamada bireylere kolaylık sağlamasıdır. Bu nedenle sınıf öğretmeni adayları bilimsel olmadığını bildikleri halde sözde bilimsel inanışlara sahip olmayı sürdürmektedir. Gül⁴⁵ çalışmasında, öğretmen adaylarının bilimsel süreç ve bilim-sözde bilim ayrımı boyutlarına yönelik puan ortalamalarının sınıf düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığını ortaya koymuştur. Ayrıca sınıf düzeyi arttıkça bilim-sözde bilim ayrımını yapabilme yeterliğinin düşmekte olduğunu vurgulamıştır. Bu sonuç, çalışmanın sonucu ile paralellik göstermektedir. Gül, bunun nedenini öğretmen adaylarının bilimi doğru şekilde tanımlayamayıp, bilimsel bilginin süreçlerinin zihinlerinde tam olarak yer bulmadığına ve bir karmaşaya yol açtığına dayandırmaktadır. Fakat sınıf düzeyi arttıkça bilimsel sürece ait bilgi düzeyinin arttığına dair çalışmalar da bulunmaktadır.⁴⁶ Özellikle 2. sınıfların bilim-sözde bilim ayrımını yapabilmede diğer sınıf düzeylerine göre daha yüksek ortalamaya sahip olmaları ise, sınıf öğretmenliği müfredatında 2. sınıfta uygulamalı bir ders olarak yer alan Fen Bilimleri Laboratuvar Uygulamaları dersi ile Bilimsel Araştırma Yöntemleri dersini alıyor olmaları olabilir. Aynı dersleri 3. ve 4. sınıf öğrencileri de daha önce almasına rağmen bu alana dair öğrenmelerin kalıcı olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Kirman Çetinkaya⁴⁷ çalışmasında 3. sınıfta öğrenim gören fen bilgisi öğretmen adaylarının 4. sınıftakilere göre daha yüksek ortalamaya sahip olmalarını fen laboratuvarı ve öğretim uygulamaları, bilimin doğası ve tarihi gibi derslerden kaynaklanabileceğini vurgulamıştır. Benzer şekilde 4. sınıflar için bu derslerin kalıcılığının olmadığı ve nedenlerinin araştırılması gerektiğine de değinilmiştir. Ayrıca Şahin'in⁴⁸ yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre sınıf öğretmeni adaylarının sözde öngörüselle iddialar açısından 3. ve 4. sınıf düzeyinde daha yüksek ortalamalara sahip olduğu bulgusunu sınıf düzeyi arttıkça inancın arttığı⁴⁹ şeklinde yorumlanmıştır. Bunun uygulamalı çalışmalar açısından fayda sağladığı düşünülmektedir.⁵⁰

Araştırmadan elde edilen sonuçlara bağlı olarak bazı önerilerde bulunulabilir. Sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımına yönelik yeterliklerini arttırmaya dönük eğitim fakülteleri ve ilgili kurumlar iş birliğinde bilimsel projeler, seminerler, konferanslar vb. hazırlanıp uygulanabilir. Bu çalışmalarda öğretmen adaylarına çeşitli görevler verilerek performans düzeyleri geliştirilebilir. Bunun sonucunda ileriye dönük lisansüstü eğitimde yapılacak olan çalışmaların verimi artırılabilir. Bu çalışmada sınıf öğretmeni adaylarının bilim-sözde bilim ayrımına yönelik yeterlik düzeyleri belirlenmiştir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda diğer branşlarda öğrenim gören öğretmen adayları ile çalışılıp farklı değişkenler açısından karşılaştırmalar yapılabilir. Sınıf öğretmeni adayları açısından bilim-sözde bilim ayrımına yönelik yeterlik düzeyi sınıf düzeyi arttıkça artmalıdır. Bu konu ile ilgili mezun durumdaki öğretmen adaylarının kendilerini geliştirmesi adına uygulamalar yapılabilir. Atama sürecinde veya

⁴³ Şenler ve İrven, 2016: 659-671.

⁴⁴ Lindeman, 1998: 257-265.

⁴⁵ Gül, 2016: 177-197.

⁴⁶ Aydoğdu ve Buldur, 2013: 520-534; Saraçoğlu, vd., 2012: 83-100.

⁴⁷ Kirman Çetinkaya, 2013.

⁴⁸ Şahin, 2022.

⁴⁹ Berkant ve Ermeşyan, 2017: 12-25.

⁵⁰ Metin ve Ertepinar, 2016: 340-358; Ağlarıcı ve Kabapınar, 2016: 248-286; Gül, 2016: 177-197.

atama sonrasında, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bilimsel proje geliştirme ve sunma programları öğretmenlerin hem mesleki anlamda hem de atandıkları bölgeyi geliştirme anlamında verimli olabilmeleri için il bazında desteklenebilir.

KAYNAKÇA

Abd-El Khalick, Fouad.-Bell, Randy. L. ve Lederman, Norman G. (1998), "The Nature of Science and Instructional Practice: Making Unnatural Natural", *Science Education*, 82, 471-436.

Ağlarıcı, Oya ve Kabapınar, Filiz (2016), "Kimya Öğretmen Adaylarının Bilime ve Sözde Bilime İlişkin Görüşlerinin Geliştirilmesi", *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 248-286.

Arı, Üzeyir (2010), *Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının ve Sınıf Öğretmen Adaylarının Bilimin Doğası Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Aydoğdu, Bülent ve Buldur, Serkan (2013), "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Bilimsel Süreç Becerilerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 6(4), 520-534.

Ayvacı, H. Şevki ve Bağ, Hasan (2016), "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Bilim Sözde-Bilim Ayrımına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi", *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 539-566.

Başkurt Sayhan, Eylül (2019), *Sözde-Bilim Uygulamaları Yoluyla Üstün Zekalı ve Yetenekli 4. Sınıf Öğrencilerinin Bilimsel Süreç Becerileri Düzeylerinin Belirlenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Berkant, H. Güner ve Ermeydan, Zeynep (2017), "Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Bilim Sözde Bilim Ayrımının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 1(1), 12-25.

Bora, Nihal Doğan (2005), *Türkiye'deki Orta Öğretim Fen Branşı Öğretmen ve Öğrencilerinin Bilimin Doğası Hakkındaki Görüşlerinin Araştırılması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Bunge, Mario (1984), "What Is Pseudoscience?", *The Skeptical Inquirer*, 9, 1-20.

Canan, Latife Nur (2019), *Ortaokul Öğrencilerinin Bilim-Sözde Bilim Algularının Kavram Karikatürleri Aracılığıyla İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çepni, Salih (2011), "Bilim, Fen, Teknoloji Kavramlarının Eğitim Programlarına Yansımaları", (Ed. S. Çepni) *Kuramdan Uygulamaya Fen ve Teknoloji Öğretimi* içinde (ss. 2-11). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Çetinkaya, Ertan (2012), *Bilim Sözde Bilim Ayrımı Tartışmasının Ortaokul 8. Sınıf Öğrencilerinin Bilimsellik Alguları ve Akademik Bilgi Düzeylerine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çetinkaya, Ertan-Turgut, Halil ve Duru, M. Kürşad (2015), "Bilim, Sözde-Bilim Ayrımı Bağlamının Ortaokul Öğrencilerinin Bilim Algularına Etkisi: İridoloji Vakası", *Eğitim ve Bilim*, 40(181), 1-18.

Çingı, Hülya (1994), *Örnekleme Kuramı*, Ankara: H.Ü. Fen Fakültesi Yayınları.

Çilingir, Lokman (2016), "Bilim Felsefesi", (Ed. M. Demirbaş), *Fen Bilimleri Öğretiminde Bilimin Doğası* içinde (ss. 2-21). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Gül, Şeyda (2016), "Biyoloji, Fizik ve Kimya Öğretmeni Adaylarının Bilim-Sözde Bilim Ayrımı Anlayışları", *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 9(2), 177-197.

Güler, Tülin ve Akman, Berrin (2006), "6 Yaş Çocuklarının Bilim ve Bilim İnsanı Hakkındaki Görüşleri", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 55-66.

Gürgil, Fitnat (2019), "Sosyal Bilgiler Öğretmeni Adaylarının Bilim-Sözde Bilim Ayrımı Eğilimlerinin İncelenmesi", *Journal of History School*, 12(42), 965-984.

Huppert, Jonathon-Lomask, S. Michal, ve Lazarowitz, Reuven (2002), "Computer Simulations in The High School: Students' Cognitive Stages, Science Process Skills and Academic Achievement in Microbiology", *International Journal of Science Education*, 24(8), 803-822.

Kang, Sukjin-Scharmman, Lawrence ve Noh, Taehee (2004), "Examining Students' Views On The Nature Of Science: Results From Korean 6th, 8th, And 10th Graders", *Science Education*, 89(2), 314-334.

Karasar, Niyazi (2010), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kirman Çetinkaya, Ezgi (2013), *Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Sözde-Bilimsel İnanışlarının Cinsiyet, Sınıf ve Öğrenim Türüne Göre İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Kirman Çetinkaya, Ezgi-Laçın Şimşek, Canan ve Çalışkan, Hüseyin (2013), "Bilim ve Sözde Bilim Ayrımı İçin Bir Ölçek Uyarlama Çalışması", *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 31-43.

Korucuoğlu, Pınar (2008), *Fizik Öğretmen Adaylarının Bilimsel Süreç Becerileri Kullanım Düzeylerinin Fizik Tutumu, Cinsiyet, Sınıf Düzeyi ve Mezun Oldukları Lise Türü İle İlişkilerinin Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Lederman, Norman-Wade, Philip ve Bell, L. Randy (1998), "Assessing Understanding Of The Nature Of Science: A Historical Perspective", *In The Nature Of Science in Science Education* (pp. 331-350). Springer Netherlands.

Lederman, Norman (1999), "Teachers Understanding Of The Nature Of Science and Classroom Practice: Factors That Facilitate Or Impede The Relationship", *Journal of Research in Science Teaching*, 36(8), 916-929.

Lilienfeld, Scott O. (2004), "Teaching Psychology Students To Distinguish Science From Pseudoscience: Pitfalls and Rewards", *Essays From Excellence in Teaching*, (Ed. B. K. Saville). pp. 26-32. PsychTeacher Electronic Discussion List.

Lindeman, Marjaana (1998), "Motivation, Cognition and Pseudoscience", *Scandinavian Journal of Psychology*, 39, 257-265.

Losh, S. Carol ve Nzekwe, Brandon (2011), "Creatures in The Classroom: Preservice Teacher Beliefs About Fantastic Beasts, Magic, Extraterrestrials, Evolution and Creationism", *Science and Education*, 20(5-6), 473-489.

Martin, Michael (1994), "Pseudoscience, The Paranormal, and Science Education", *Science & Education*. 3(4), 357-371.

Metin, Duygu ve Ertepinar, Hamide (2016), "Inferring Pre-Service Science Teacher' Understanding of Science by Using Socially Embedded Pseudoscientific Context", *International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology*, 4(4), 340-358.

Millî Eğitim Bakanlığı (2018). Fen bilimleri dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8.sınıflar). Erişim adresi <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812312311937FEN%20B%C4%B0L%C4%20%C3>

Oothoudt, Brighton (2008), *Development Of An Instrument To Measure Understanding Of The Nature Of Science As A Process Of Inquiry in Comparison To Pseudoscience*, LongBeach: California State University, Department of Science Education.

Özdemir, Muhammet ve Kaptan, Fitnat (2013), "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Bilimsel Süreç Becerileri ve Fen Öğretimine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi", *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1, 62-75.

Palmquist, Bruce ve Finley, Fred N. (1997), "Preservice Teacher' Views Of The Nature Of Science During A Postbaccalaureate Science Teaching Program", *Journal of Research in Science Teaching*, 34, 595-615.

Preece, Peter F. ve Baxter, John H. (2000), "Specticism and Gullibility: The Superstitious and Pseudoscientific Beliefs Of Secondary School Students", *International Journal of Science Education*, 22(11), 1147-1156.

Saraçoğlu, Sibel-Böyük, Uğur ve Tanık, Nagihan (2012), "Birleştirilmiş ve Bağımsız Sınıflarda Öğrenim Gören İlköğretim Öğrencilerinin Bilimsel Süreç Beceri Düzeyleri", *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 9(1), 83-100.

Sjödén, Ulf (2002), "The Swedes and The Paranormal", *Journal of Contemporary Religion*, 17(1), 75-85.

Şahin, Ali Osman (2022), *Sınıf Öğretmenleri ve Sınıf Öğretmeni Adaylarının Bilimin Doğasına Yönelik Görüşleri ve Sözde Bilim-Bilim Ayrımı İnanışları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Şenler, Burcu ve İrven, Özlem (2016), "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Epistemolojik İnançları İle Sözde-Bilimsel İnançları", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 659-671.

Tan, Mustafa ve Temiz, Burak Kaan (2003), "Fen Öğretiminde Bilimsel Süreç Becerilerinin Yeri ve Önemi", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(13), 89-101.

Tatar, Erdal-Karakuyu, Yunus ve Tüysüz, Cengiz (2011), "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Bilimin Doğası Kavramları: Teori, Yasa ve Hipotez", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 363-370.

Thagard, Paul R. (1978), "Why Astrology pseudoscience?", *PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*, Contributed Papers, 223-234.

Turgut, Halil (2007), "Herkes İçin Bilimsel Okuryazarlık", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 40(2), 233-256.

Turgut, Halil (2009), "Fen ve Teknoloji Öğretmen Adaylarının Bilimsel, Sözde-Bilimsel Ayrımına Yönelik Algıları", *Eğitim ve Bilim*, 34(154), 50-68.

_____ (2011), "The Context Of Demarcation in Nature Of Science Teaching: The Case Of Astrology", *Science and Education*, 20(5), 491-515.

Türk Dil Kurumu (2005), *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uçar, Murat B. ve Şahin, Elvan (2018), "Pre-service Science Teachers' Discrimination Level Of Science and Pseudoscience", *Science Education International*, 29(4), 267-273.

Williams, Emyr-Francis, Leslie J. ve Robbins, Mandy (2007), "Personality and Oaranormal Belief: A Study Among Adolescents", *Pastoral Psychology*, 56(1), 9-14.

Yıldırım, Cemal (2010), *Bilim Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Araştırmacılar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu araştırmada herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Seçkin, Abdurrahman, “Ortaçağ Gürcistan’ında Eğitim (XI-XII. Yüzyıllar)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/17, ss.77-84.
DOI: 10.31765/karen.1056097

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Dr.,
Artvin/TÜRKİYE
 abdurrahmanseckin@gmail.com
ORCID : 0000-0002-2766-630X

Anahtar Kelimeler: İvirion, İkalto, Gelati, Kolhis Akademisi, Gürcistan, Kral IV. David

Keywords: Ivirion, İkalto, Gelati, Colchis Academy, Georgia, King IV. Davit

ORTAÇAĞ GÜRCİSTAN’INDA EĞİTİM (XI-XII. YÜZYILLAR)*

Abdurrahman SEÇKİN**

Öz: Bu çalışma Gürcistan’daki sınırları belirlenen yüzyıllar arasında eğitimin oluşum ve gelişimini inceler. Eğitim, bilinçli olarak insanın fiziksel, entelektüel ve ahlaki becerilerinin gelişimine yönelik eylem sürecini inceler ve uygular. Eğitim aynı zamanda sonuç demektir. Eğitim almanın temel yolu, yetiştirme ile yakından ilgili olan eğitim kurumlarında okumaktır. Orta Çağ’ın başlarında üç tür eğitim ayırt edilir. Bunlar halk eğitimi, örgün eğitim ve din eğitimidir. Nüfusun büyük bir kısmı ise halk eğitimine sahipti. Gürcistan’ın 11. yüzyıldan başlayarak 13. yüzyıla kadar olan eğitim anlayışı ve uygulamaları bağlamında saptanan bütün öncüller, kurumları da içine alacak şekilde, eğitim-öğretim faaliyetlerinin kilise ve manastırların merkezinde gerçekleştiğini gösterir. 13. yüzyıla kadar olan süreçte, yükseköğretimin ülke dışında ağırlıklı olarak Bizans’ta yapıldığı, bu dönemden itibaren de aynı zamanda akademilerin kurulduğu görülür. Ülke içerisinde ise temel eğitim, İvirion Manastırı, Gelati Akademisi ve İkalto Akademisinde gerçekleşir. Kadınların eğitimi ve akademi öğretmenlerinin yetiştirilmesi ile ilgili genel yaklaşım ve düşünceler, yapılan incelemeler sonucunda ayrıca ortaya koyulmaktadır.

EDUCATION IN MEDIEVAL GEORGIA (XI-XII. CENTURIES)

Abstract: This study examines the formation and development of education in Georgia between the centuries whose borders were determined. Education consciously examines and implements the process of action towards the development of human physical, intellectual and moral skills. Education is also a result. The main way to get an education is to work in educational institutions that are closely related to upbringing. three types of education are distinguished in the early Middle Ages. These are public education, formal education and religious education. Most of the population received public education. All the premises identified in the context of Georgia's educational understanding and practices from the 11th century to the 13th century, including institutions, show that educational activities took place in the center of churches and monasteries. In the process until the 12th century, it is seen that higher education was carried out mainly in Byzantium outside the country, and academies were established from this period at the same time. Within the country, basic education takes place at the Ivirion

Geliş Tarihi / Received Date: 10.01.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.03.2023

Monastery, Gelati Academy and Ikalto Academy. The general approaches and thoughts about the education of women and the training of academy teachers are also revealed as a result of the examinations made.

Giriş

Gürcistan eğitim tarihinin ilk aşaması ve eğitim Sistemi'nin erken özellikleri hakkında eski Gürcü kaynaklarında geniş bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Gürcü halkı temelde, Hristiyanlığı merkeze alan okullar inşa etmeye başlamışlardır. Bu kurumların ilki, III-IV yüzyıllarda Kolhis'de -bugünkü Poti şehrinde- bir tür retorik okul olan Lazta Akademisi kurulur. Okulda etkiyici ve ikna edici konuşma sanatı, felsefe, hukukun temelleri, edebiyat, müzik, astronomi ve matematik öğretilmekteydi. Dönemin en iyi hatip ve politikacıları burada yetişir. Kolhis Akademisi o dönemde çok önemli eğitim merkezi olarak göze çarpar, öyle ki burada eğitim almak için ünlü Bizanslı filozofların da geldiği bir eğitim merkezi haline dönüşür.¹

Kolhis retorik okulu hakkında bilgilere Temistiosis'in yazılarında ulaşılır. Hangi dilde eğitim verildiği konusunda bir bilgiye yer verilmemiş olmasına rağmen, akademisyen Simon Kauchishvili'ye göre okulun sadece yerel halk için eğitim vermediği, Bizans'tan eğitim için gönderilen gençlerin de bulunduğu görüşünden hareketle, okulun yerel değil ulusal bir dil yapısının olduğu düşünülebilir.

Ş. Nutsubidze ise okulun eğitim dili konusunda Kolhis kıyılarına Yunanlıların yerleşmiş olabileceklerini, dolayısıyla bölgedeki yerel dil olan Gürcüceyi de konuştuklarını ifade eder. Bu düşünceden hareketle Kolhis Akademisinde Gürcüce ve Yunanca olarak her iki dilde eğitim verildiği kanısı oluşur.²

Temistiosis'in (M.S. 384) ifadelerinde, Kolhis'te Yunan eğitimi için uygun bir zemin bulunduğunu, ülkenin Helen-Yunan kültürü'nün "kültür durağı" haline geldiği görülür.³ O dönemde yapılan Helenlerin bir kongresinde yerel halk olan Kolhislilerin kendilerini, Retorik-Dilbilimci, net ve güzel konuşanlar olarak ifade ederler, bu durum Batı Gürcistan'daki Helen kültürünün etkisini göstermekle birlikte, eğitim seviyelerinin de ayrıca ileri bir düzeyde olduğunu kanıtlar.

İvene Javakhişviliye bu duruma "Açıkçası, bu Helen- Yunan çalışmalarından böyle verim, alınmasının ana sebebi, Kolhis sakinlerinin önceleri de kültürel seviyelerinin üstün olması." şeklinde yaklaşır.⁴ Başlangıçta, pagan geleneğinin adetlerinden dolayı, Gürcü edebiyatı esas olarak krallar ve piskoposlar etrafında gerçekleşmiş, ancak manastır hayatının önemli ölçüde güçlendirildiği 7. yüzyıldan itibaren, kiliseler ve manastırlar eğitim merkezleri ve kültürel-edebiyat merkezleri haline gelir. Tarihi kaynaklara göre, eski Gürcistan'daki manastırlar (dini ve kültürel merkezler) ilk olarak Asurlu ve Kapadokyalı din adamları tarafından kuruldu. Faaliyetlerinin VI. Yüzyıl olduğu ileri sürülmektedir. Takip eden dönemde, pratik amaçlı olarak onlarla açılan kilise-manastır ve okul sayısı daha da artar. Hristiyan öğretimi ve kilise hizmetçisi eğitimi bu kurumlarda gerçekleşmekte, kutsal yazıları, ilahileri, felsefeyi ve yabancı dilleri ayrıca öğretime sunarlar.⁵

Okullardaki temel ders teoloji olur. Teoloji ve felsefeye ek olarak, kiliselerin ve manastırlarda bulunan okullarda öğretilen konulardan biri de ilahiler olduğu görülür. Kilise ve manastırlarda bulunan okullarda öğretmenler özel gruplara eğitim vermekteydiler. Bu sebeple eğitim anlayışı farklılık göstermektedir. Kraliyet, soylular ve devlet çalışanlarının çocukları özel eğitim alırlar. Dönemin kaynaklarında laik okulların varlığı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmaz.

¹ Putkaradze, 2006:103.

² Gamsakhurdia, 1975:10-11.

³ Kaukhchishvili, ve Gamkrelidze, 1961:50.

⁴ Javakhişvili, 2012:252.

⁵ Putkaradze, 2006:104

Bunun nedeni olarak da Gürcistan'daki eğitim öğretimin tüm alanlarda kilisenin elinde olması ile ilişkilendirilebilir.⁶

Gürcistan'ın feodal öncesi dönemde, ilköğretim eğitiminin 6-7 yaşlarında başladığı görülür. Grigol Khanstelli tarihinde Kartli Katolikosunun kız kardeşi olan Teklayı 6 yaşında, Giorgi Mtatsmindeli'nin kız kardeşi de bu döneme rastlayan-11. yüzyıl- 7 yaşında öğrenimine başlamış olduğu görülür. Eğitimi bitirme yaşı ise 16 olarak tespit edilir.⁷

Öğretmenlerin eğitimine ise çok büyük önem verilmiştir. Gürcü kaynaklarında "masts'avlebeli, modzghuari ve mzrdeli" tabirleri Öğretmen anlamında kullanılır. Hagiografların yazılarında hem öğrenciler hem de öğretmenler açısından, zihinlerinin keskinliğine, yeteneklerine, öğrenme için niteliklerin ve gereksinimlerin gerekliliğine olan vurgusu dikkat çeker. Eğitim sakin ve sabırla yapılmalı, öğretmenlerin öğrencilerine karşı sakin ve şefkatli bir yaklaşıma ihtiyaç duyduğu vurgulanır.⁸

Gürcistan'da Hıristiyanlığın başlamasıyla ilerleyen 10.-11. yüzyıllardan önce eğitimin ana konusu şunlardı: ağırlıklı olarak hagiografik eserlerin kullanıldığı Gürcü edebiyatı, teoloji, felsefe, ilahiyat, ayin -dini manastırlara yakın okullarda-, yabancı dil veya diller, yerli ve yabancı ülkelerin kısa tarihi şeklinde sıralanabilir.⁹

1. Gürcistan'ın 11.- 13. Yüzyıl Arasındaki Eğitim Yapısı

12. yüzyılda, Gürcistan bir yönetici etrafında birleşmiş ve devlet haline gelmiştir. Gürcistan'ın birleşmesi ve merkezi bir hükümetin kurulması, feodal beyler için olumlu bir durum değildi, bu durum onların bölgedeki haklarını kaybetmelerine sebep olacaktı.

Bu yüzden Kral III. Bagrat, soyluların gücünü bastırmak ve hâkimiyetini güçlendirmek için en başından beri soylularla bir mücadele yürütür. Bagrat'tan sonra da merkezi güç mücadelesi bir süre devam eder, nihayetinde IV. David döneminde güçlü bir monarşik hükümetin kurulmasıyla da mücadele sona erer. David'in halefi olan Demetre, III. George, ardından Kraliçe Tamar ve David Soslan tarafından korunur. Bunun yanı sıra 12. Yüzyılda Gürcistan Toprakları Nikopsis den Derbent-Dağıstan'a kadar ulaşır.

Ülkenin birleşmesiyle Gürcistan'daki farklı bölgelerin ekonomik yaklaşmasına ön ayak olur. Yeni Şehirler ve küçük kasabalar ortaya çıkar. (Ateni Tsikhiturt, Gori, Baraleti, Zhinvani Surami, Zorveti). Ülkenin farklı bölgelerini birbirine bağlayan yolların inşasına, şehirlerin iyileştirilmesine dikkat edilir.

Gürcistan'da 11.-12. Yüzyıllarda inşa edilen kültürel anıtların eşsizliği ve mimari çizgisi hala dikkat çekiyor. Bu yapılardan bazıları: Kutaisi'de Bagrati tapınağı, Mtsheta'da Svetitskhoveli, Abhazya'da Bedia ve Alaverdi, Kaheti'de, Samtavisi'de - Kartli'de, Nikortsminda - Racha, Ikorti, Bertubni, Betania, Gelati şeklinde sıralanabilir. Mevcut bu kültürel mirasların değerlendirilmesinden hareketle dönemin, duvar resimleri ve gravür sanatının çok gelişmiş olduğu görülür. Minyatürlerdeki el yazmaları ve kitap kapaklarının reproduksiyonları da oldukça dikkat çekicidir.¹⁰

On ikinci yüzyılda, siyasi gelişmenin yanı sıra Gürcistan zihinsel olarak da gelişti. Bu gelişme, Gürcü manastırlarının yurtdışında çoğalması ve keşişlerin Yunancadan Süryaniceden ve Ermeniceden tercüme ettiği kutsal kitaplar yanı sıra teolojik, felsefi ve bilimsel yazıların da çevrildiği bilinmektedir. Gürcüler Yunan dilinin yanı sıra eski pagan zamanlarının yazılarına da aşina oldular ve Bizans hukuku, kamu hayatı, sanat, resim, mimariyle de ayrıca ilgilendiler.¹¹

⁶ Gograchadze, 2019: 12.

⁷ Gamsakhurdia, 1975:30.

⁸ Lortkipanidze, 2012:328.

⁹ Gamsakhurdia, 1975:32.

¹⁰ Gamsakhurdia, 1975:33-34.

¹¹ Karichashvili, 1902:18.

11.- 12. yüzyıllarda Gürcistan'ın Bizans eğitim sistemiyle yakından tanışması, Gürcü eğitiminin desteklenmesinde önemli bir rol oynar. Birçok Gürcü, Bizans okullarında eğitim görür ve bazıları daha sonra Gürcü halkı için önemli kişiler olarak tarihteki yerini alır. (Ephrem Mtsire). Giorgi Mtatsmindeli, İverta (İverion) Manastırı'nda eğitim ve hizmet için 80 Gürcü çocuğunu Bizans'a götürmüş olduğu görülür.¹²

2. İvirion Manastırı

İvirion Manastırı Yunanistan'da, Kalkedon Yarımadası'nın doğu ucunda, Athos Dağı'nın alt yamacında yer alır. IX. Yüzyılın ikinci yarısında, Gürcü İlarion (822-875), Küçük Asya'daki Olympos manastırlarını ve İstanbul yakınlarındaki Romanesk manastırlarını kurar. 980-983 İoane Mtatsmideli ve Tornike Eristavi önderliğinde, Athos Dağı'na Gürcü manastırı inşa edilir.¹³

İoane Mtatsmindeli, Atoni dağında 40 yıl geçirir (965-1005). İverta manastırının yönetimiyle ilgilenir ve ayrıca tarımsal işleri de denetler. Oğlu Ekvtime ise tercüman olarak çalışır (955-1028). İoane, Gürcü dilinin pek çok kitaptan yoksun olmasından endişe eder ve bu durumun üstesinden oğluna Yunanca kitapları Gürcüceye çevirmesini öğreterek gelmeye çalışır.¹⁴

Gürcistan'ın birleşmesinden ve tek bir devlet-politik birimin oluşturulmasından sonra, yükseköğrenim ihtiyacı özellikle elzem bir hale gelir ve 12. yüzyılın başında, 1106'da Kral David girişimi ve desteğiyle Gelati Akademisi kurulur.¹⁵ Manastırın İnşaatı 20 yıl sürdüğü için David bu yapının inşasının tamamlanmasını göremez.

Akademi, manastırdan ayrı tek katlı olarak inşa edilir. Okul müdürüne (rektör) çok şerefli bir pozisyon olan "öğretmen" adı verilir. Bizans öğretim sistemi Gelati'de benimsenir ve 7 zorunlu ders olan geometri, aritmetik, müzik, retorik, gramer, felsefe ve astronomi eğitimi verilir. Ayrıca Gelati Akademisi'nde tıp öğretiminin de olduğu belirtilmekte bu düşüncenin kaynağı olarak manastırda bir hastanenin bulunması gösterilmektedir¹⁶

David Agmashenebeli, Gelati Akademisi'nde çalışmak için dürüst bir hayatı olan ve alanında yetişmiş adamları akademi içinde toplar. David'in tarihçesine göre; David hem Gürcistan'da hem de yurtdışında iyi eğitilmiş insanları Gelati'de çalıştırır. İoane Petritsoni Gürcistan dışından gelen akademisyenler arasındadır. Gelati de alanında uzman olan yerli ve yabancı bilim adamlarının toplaması, burasının tıpkı Atina gibi bir kültür merkezi haline getirilmesi amacını düşündürür. Gelati, o dönem içerisinde "ikinci bir Atina" ve "yeni bir Kudüs" olarak kabul edildiği görülür.¹⁷

Akademinin amacı, yurtdışına dağılmış akademisyenleri bir araya getirmek, onların tecrübelerini aktarması ve bu bilgilerle yeni nesil Gürcüler yetiştirmek olduğu anlaşılır. Bağımsız bir devlet olarak dünya kültür merkezinin kendi topraklarında olmasını arzulamaktaydılar, nitekim Bizans ve Müslüman coğrafyasında bu merkezin oluşmasını istememekteydiler. Akademinin öğretmeni İoane Petritsi, Gelati'yi felsefi düşüncenin merkezi haline getirir.¹⁸

Gelati Manastırı, krallığın siyasi merkezine bölgesel olarak yakın bir yerde bulunan kraliyet evinin mülküydü. Gürcistan'ın neredeyse tüm krallarının gömülü olduğu Kutaisi de David IV Agmashenebeli, I. Demetre, III. Giorgi, Tamar ve diğer İmereti krallarının mezarları bulunur.

XII-XIII. yüzyıllarda Gelati Manastırı en zengin feodal beylerden biriydi. Geniş toprak ve su alanlarına sahipti. Manastıra en büyük parasal geliri tarım, sırasıyla gelişmiş bağcılık, mal-pazarı, şarap, bal ve mum üretimi olduğu görülür. XII-XV. Yüzyıllarda Gelati Manastırı'na, o dönemin

¹² Lortkipanidze, 2012:447.

¹³ Dolidze,2014:72.

¹⁴ Şigua, 2017:211-212.

¹⁵ Gamsakhurdia, 1975:44.

¹⁶ Şigua,2017:355, Farçukidze, 2015:200. Metreveli, 1986:303.

¹⁷ Yauchishvili, 1955:330.

¹⁸ Şigua, 2017:356.

yalnızca kralın en yüksek hakkını tanıyan tam özerklik verildi. Gürcistan Patriğinin herhangi bir hükümet gücü yoktur. Kralın kişisel temsilcisi Gelati Manastırı'nda bulunmaktaydı. Manastırın yaşlı rahibeleri ve papaz "İbadet Salonunun" üyeleri olarak kabul edilir. XIII. yüzyılın ikinci yarısından, XV. yüzyıla kadar ülkenin siyasi-ekonomik gerilemesi (Moğol, Timur Seferleri ve feodallerin iç savaşları) nedeniyle Gelati Manastırı'nın ekonomik ve kültürel hayatı geriler.¹⁹

Gelati Akademisi, Gürcü feodal çağının ilk akademisidir; Gerçek ihtiyaçlar temelinde kurulan ve Gürcü Rönesans'ının yolunu açan ideolojik harekete öncü olur. Bu dönemde Gürcistan'da Gelati dışında kültür ve bilim merkezi İkalto Akademisi adında bir yükseköğretim kurumu daha vardır. XII. Yüzyılın ilk çeyreğinde, Gelati'den İkalto'ya gelen, "Arsen İkaltoeli" İkalto Akademisi'nin kurucusu ve rektörüdür.²⁰

3. İkalto Akademisi

Arsen İkaltoeli, başlangıçta Gelati'yi ziyaret etmez. Konstantinopolis'teki St. George Manastırı'ndaki akademiden mezun olduktan sonra Kara Dağı²¹ da Ephraim Mtsire ile çalışır. Buradan tekrar Konstantinopolis'teki Akademisine geri döner²². Onun tekrar Gürcistan'a gelmesi, Davit Aghmashenebeli'nin Gelatide kurmak istediği Akademi içindir. Arsen İkaltoeli'nin Gürcistan'a gelişi 1114 yılı olarak tarihlendirilir. Geldikten sonra ilk olarak Gelati Akademisinde çalışır. Gelati 'de kaldığı süre boyunca "büyük içtihat yasasını" tercüme ettiği görülmektedir. Akademi ne kadar çalıştığı bilinmese de bu tercüme ve diğer çalışmaları yapmak için birkaç yıl gerekli olduğu kabul edilir. İkalto Akademisi'nin kuruluş tarihi 1117-1123 ve 1118-1120 olarak tarihlendirilir.²³

Akademi binası Telavi şehrinin 7 km kuzeyinde bulunur. Manastır beyaza boyanmış, kubbesi ise yüksek şekilde konumlandırılmıştır. Manastırın etrafında ise ceviz ve ıhlamur ağaçlarıyla çevrelenmiştir.²⁴

Gelati Akademisi'ne göre, İkalto Akademisinin tek farkı ise iki katlı olmasıdır. Akademi aynı konular öğretilir. Hem çeviri hem de felsefi-teolojik çalışmalar devam eder.

L. Menabde, İkalto Akademisinde verilen eğitimlere atfen; "Burada o dönemin okullarının genel eğitim disiplinlerini: felsefe, matematik, retorik, astronomi ve İkaltoeli ve bunları Bizans yazarlarının tek bir koleksiyonunda "Dogmaticon" birleştirdi. İkalto'da okuyan Yunanlılarla ilgili efsanelerin olması dikkat çekicidir.²⁵ Görüşünde bulunur.

Arsen İkaltoeli son yıllarını Şio-Mğvime Manastırı'nda geçirir (XI. Yüzyılın 60'ları -XII. Yüzyılın 30'ları). Felsefi eseri - "Dogmaticon", Şio-Mğvime Manastırı'nda çalışırken yazılmıştır. Bundan önce Kara Dağ Manastırı'nda, Kral IV. Davit Aghmashenebeli'nin daveti üzerine - Gelati'de - daha sonra İkalto Manastırı yakınında Kral Davit'in desteğiyle Şio-Mğvime Akademisi'nin kurar.²⁶

4. Kadınların Eğitimi

Günümüz Gürcistan'ında kadınların eğitimi genel bir nitelik taşıyordu. Görünüşe göre iyi eğitimi olan kadınlar, oğullarına da aynı eğitimi vermişlerdir. Genellikle eğitimciler, Anneleri ço-

¹⁹ Abashidze, 1978:37.

²⁰ Lortkipanidze, 2012:353.

²¹ Kafkas sıradağlarının Tuşeti sırtında bulunan dağa verilen isimdir.

²² Akademinin bir diğer adı ise Magnaura okuludur. Okulda hukuk ve felsefe olarak iki fakültenin olduğu bilinmektedir. Bkz. Hüseyin Hakan Gazioğlu, Bizans İmparatorluğu'nda Eğitim Gorgon Dergisi 3 Mart 2019.

²³ Gamsakhurdia, 1975:47-48.

²⁴ Mamulashvili, 1948:6.

²⁵ Menabde,1962:132.

²⁶ Nadiradze, 2012:46.

cukların eğitiminin denetçileri olarak görürler, bu nedenle, örneğin Grigol Khantsteli'nin yetiştirilmesinin Nerse Eristavi'nin karısı tarafından eğitildiğini bilmekteyiz. Kraliçe Tamar, ise halası Rusudan tarafından büyütüldü.

11.-12. yüzyıllarda Gürcistan'da özel olarak kadınların eğitim aldığı manastır ve kültür merkezleri bulunmaktaydı. Gürcistan dışında da bulunan manastırlar; Ulumbo, Petritsoni Manastırı ve Iveria Athos Manastırı şeklinde sıralabilir. Kadınların dönem içerisindeki eğitimine ışık tutan bir başka önemli bilgi kaynağı Giorgi Mtatsmindeli'nin biyografisinde yer alır. Giorgi'nin kız kardeşi Thekla, yedi yaşındayken Tadzrisi Rahibeler Manastırı'na teslim edilir. Gürcü kadınları için XI. yüzyılın ikinci yarısında, Bagrat'ın eşi Borena ve kızları tarafından Filistin'de kurulan Kappata başka bir eğitim kurumudur. Kaynaklar, Kappathas'a ek olarak, aynı zamanda Filistin'de kültür ve eğitim çalışmaları yürüten Gürcistan'ın Delta ve Dertufa rahibe manastırlarına da atıfta bulunur.²⁷

Eski Gürcistan'da kadınların eğitimi erkek çocukları kadar evrenseldi ve onlara eşit davranılıyordu. Çalışma kurallarına eşit derecede tabiydiler. "Kadınların eğitimi evrenseldi." Ortaçağ Gürcü kaynakları, belgeleri ve yasama organları, kadınların ayrıcalıklı statüsünü ve hatta devlet işlerine katılımlarını onaylar. Kadına saygı, toplumdaki ve ailedeki yeri ve rolü, asırlık geleneklerle tanımlanmıştır. Mevcut gerçeklik, aile ve ahlaki normların korunması için yasal dayanak tarafından da düzenlenmiştir.²⁸

5. Ortaçağ Gürcistan'ında temel pedagojik fikirler

11. ve 12. yüzyıllarda Gürcistan'ın Doğu Erken Rönesans'ın merkezi olduğu görüşü hakimdir. Batı bu dönemde skolastik düşünceye bağlıydı. Gürcistan'da özgür düşüncenin belirtilerini ilk kez bu dönemde görülür. Özellikle XI. yüzyıldan itibaren ekonomik açıdan müreffeh olan Gürcistan, tek merkezli bir devlet haline geldi.

Gürcü medeniyetinde Doğu kültürünün bariz işaretleri olduğu ortak bir kanıdır, bu durumun daha çok coğrafi sınır ilişkileri sebebiyle gerçekleştiği düşünülür. Gürcü kültürü doğrudan eski Yunanlılar ve Bizanslılarla ilişkiliydi. Gürcü halkı bir dönem eski Yunan ve Bizans kültürünü birincil kaynaklardan öğrenmek durumunda kaldılar. Klasik dönem filozofların eserlerini orijinalinde okuma imkânı, Gürcülerin kendi ulusal yönünü bulmalarına olanak sağlamıştır.

Giorgi Khutsesmonazon çocukların eğitim hayatını okul öncesi, ilkökul, orta ve son sınıf öğrencilerine ayırarak dönemselleştirir. Bu görüş, Giorgi Mtatsmideli'nin pratik pedagojik faaliyetinin temelini oluşturur.

Giorgi Mtsire, öğretmenin zamanı olduğunu ve bir çocuğun doğasının üzerinde çalışılması gerektiğine dikkat çekiyor. Giorgi Mtatsmideli, Tanrı'nın "herkesin hayata ve bilime gelmesini", yani her insandan doğru bilgiyi almasını istediğini savunur. Giorgi Mtatsmideli'nin ifadesiyle her insanın bilgi edinmesi temelde rütbe farkı olmadan seçilmesiyle de doğrudan alakalıdır. George Mtatsmideli'nin kendisine özgü formunda ifade ettiği görüş, her insanda mevcut olan doğal verilerin geliştirilmesi gerektirir.

Giorgi Mtatsmideli, okulları ve çocukları eğitim düzeyi ve yaşlarına göre düzenleyen bir sistem yaratır. Öğrencilerin bireysel yeterlilik, ilgi, başarı gibi çeşitli odakları baz alarak gruplar halinde eğitim almasını sağlar. Gürcistan'da öğrencilere uygulanan grup öğretim biçimi, öğretim sürecinde ayrıca gruplara ayrılması çoğunlukla Mtatsmideli'nin zamanında gözlemlenir.

Skolastik dönemde, müfredat sınırlıydı ve öğretim yaratıcı karakterini kaybetmişti. Bu dönem içerisinde Gürcistan'da bazı didaktik ilkeler dikkate alındı. İoane Petritsi, özellikle basitten

²⁷ Kekelidze, 1943:108-118.

²⁸ Farçukidze,2015:212.

karmaşığa doğru ilerleyen, başarılı bir öğretimin önemli bir koşulu olarak görülen “nedensel öğretim”, “kavramsal düşünme sorunları” gibi daha çok bir didaktik sistem tercih eder.²⁹

Shota Rustaveli'nin, 12. Yüzyıldaki "Kaplan Postlu Şövalyesi" nde, çocuk yetiştirmede zihinsel, fiziksel ve ahlaki yetiştirme oranını koruma ihtiyacına dair açık bir farkındalık olduğu dikkat çeken bir başka pedagojik yaklaşımdır.

Skolastik düşüncenin Avrupa'da olduğu gibi Gürcistan'ı etkisi altına alır. Bu durum Avrupa'da olduğu kadar yıkıcı ve baskıcı değildir. 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Gürcü yazarlarının dünya görüşünün, daha sonra 12. yüzyılda Gürcü Rönesans'ına dönüşen skolastik dogmalara karşı bir isyan gösterdiği görülür. Tüm bunlar, Avrupa ve Gürcistan eğitim sistemi ve pedagojik düşüncenin genel farklı resminin yanı sıra, kendine özgü tarihsel koşullara dayanmaktadır.³⁰

12. yüzyılda, siyasi gelişmenin yanı sıra Gürcistan zihinsel olarak da gelişti. Bu gelişme, en başından beri, Gürcü manastırlarının yurtdışında çoğaldığı, keşişlerin tercüme ettiği zamandan itibaren hazırlanıyor ve harekete geçiriliyordu. Gürcüler, Yunanca, Süryanice, Ermenice ve tüm teolojik, felsefi ve bilimsel yazıları bilmekteydiler. Bu dillerin yanı sıra, eski pagan dönemine ait metinleri de okuyabilmekte ve işleyebilmekteydiler. Kral IV. David Yunan eğitiminin Gürcistan'a aktarılmasına özel önem verdi. Kral IV. David Agmashenebeli Yunanistan'a 40 genci gönderdi, orada Yunan edebiyatı ve bilimi okuyan gençler aldıkları eğitimi ve bilgi birikimini Gürcistan'a getirdiler. 12. Yüzyılda Gürcistan'ın gelişiminde, Hristiyan dünyasının yanı sıra Arapların ve Perslerin de çok büyük etkisi bulunmaktaydı.³¹

12. yüzyılda, Müslüman ulusların kültürü, bilimleri ve yazıları o kadar güçlüydü ki Gürcüler, yürekten Hristiyanlar olsalar da onları incelemekten geri durmadılar. Bunun bir örneği, Müslümanların ilahi kitabı olan Kuran'ı incelemekten çekinmeyen Kral David Agmashenebeli, Kuran-ı Kerimi bilmekteydi. Gürcüler bu yüzyılda ve öncesinde Arapça ve Fars dillerini çalışmış, yazı ve ilimleri ile meşgul olmuşlardır. Bunun bir kanıtı olarak, on ikinci yüzyılın eserlerinin hem orijinalini hem de tercümesi sıralanabilir: Kaplan Postlu Şövalye Şota Rustaveli, Abdul-Mesih Shavteli, Tamarian Chakhrukhadze, Visramian Sargis Tmogveli, Amiran-Darejanian, Moses Khoneli. İlk üç eser, orijinal eserler olsa da Arap-Fars bilginlerin yazılarından etkilenmişlerdir. Geri kalanı ya Farsçadan çevrilmiş ya da yeniden çalışılmış ve bu nedenle Farsça Gürcü literatüründe üzerinde etkili olmuştur. Bu nedenle, Gürcülerin 12. yüzyıldaki eğitim ve kültürü, iki karşıt unsurun Hristiyan ve Müslüman kültürlerinin karışımı halindeydi.³²

Sonuç

11.-12. Yüzyıllarda kilise ve manastırlarda bulunan okullar resmi bir hüviyet kazanmıştır. Bu okullarda ilahiyat, ilahiler, edebiyat, tarih ve Gürcü edebiyatını öğrenmekte, kral, feodal beylerin ve devlet büyüklerinin çocuklarına özel eğitim verilmektedir.

Gürcistan'ın Bizans'a gönderilen ve orada eğitim almış şair, yazar ve edebiyatçıların, Gürcü Eğitim sistemine çok büyük etkisi olduğu söylenebilir. Kral IV. Davit Dönemine kadar Gürcistan'da bir akademi den söz edilmemektedir. Ve bu eksikliği Kral Davit Gelati akademisini kurarak gidermeyi amaçlamıştır. Gelati akademisinde Gürcü ilim adamları akademiyi yüksek kültür merkezi haline getirip Gürcü Rönesans'ı yaşanmaya başlamıştır. Gelati den ayrılıp İkalto akademisi kuran Arsen İkaltoeli, burada felsefe, matematik, retorik, astronomi, tarih ve edebiyat eğitimi vermiştir.

²⁹ Gamsakhurdia, 1975:90-95.

³⁰ Gamsakhurdia, 1975:90-95.

³¹ Karichashvili, 1907:122.

³² Karichashvili, 1907:122.

Gürcü eğitiminin dikkat çeken bir diğer önemli noktası, eski dönemlerden itibaren kadınlara tanınan eğitim ve öğretim hakkıdır. Kadınların çocukların ilk öğretiminde çok büyük etkiye sahip olduklarından kadınlara eğitim aksatmadan verilmiştir.

11.- 12. Yüzyıllarda Gürcistan'da birçok eğitim merkezi bulunmaktaydı. Bunların arasında Gelati çağdaşlarından ayrılmakta verdikleri eğitim dönemin yüksek akademik seviyesinde olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abaşidze, İrakli (1978), Gelati, (Editör) Saqartvelos Sabchota Ansiklopedia, Tomi 3, Tbilisi.
- Dolidze, Tina (2014), Bizantia da Kartuli İdentoba, Chemi Samyaro , sayı 5, yıl, 2014, Tbilisi.
- Farçukidze, Tamar (2015), Saeklesio Ganatlebis İstoriis Dziritadi Sakitxebi, XI-XII Saukuneebis Sakartveloshi, Sakartvelos Sapatriakos wsminda Andria Pirveltsodeebuli Kartuli Universiteti , Sadoktoro Nashromi, Tbilisi.
- Gamsakhurdia, Svimon (1975), Stsavla- Ganatleba Dzvel Sakartveloshi, Ganatleba Gmomcemloba, Tbilisi.
- Gograchadze, Khatia (2019), Svimon Gamsakhurdias kvleva, stsavla-ganatleba dzvel sakartveloshi” analizi tanamedrove khedva, St. Tbel Abuseridze Teaching University Faculty of Humanities and Education Direction of education. Khichauri.
- Javakhishvili, İvane (2012), Kartveli Eris İstoria, Palitra Gamomcemloba, Tbilisi, Tomi 1.
- Karichashvili, D, (1907), Sakartvelos Mokle İstoria, Tbilisi, Tomi 1, 1907.
- _____ (1978), XII. Saukune da Sakartvelos, Elektr Gamomcemloba, Tbilisi, 1902.
- Kaukhchishvili, Simon ve Gamkrelidze, Alexander, (1961), Georgika, Bizantieli Mtserlebis Tsnobebi Sakartvelos Shesakheb Tomi I, Tbilisis Metsnierebta Akademia, Tbilisi.
- Kekelidze, Korneli (1943), Kartvel Kalta Kulturul-Saganmanatleblo Kerebi Sashualo Saukuneta Makhlobel Aghmosavletshi, Akad. Niko Maris Saxelobis Enis İstoriisa da Meterialuri kulturis İstitutis Moambe, XIII, Tbilisi.
- Lortkipanidze Mariam (2012), Sakartvelos İstoria, (IV. Saukunidan XIII saukunamde), Tomi 2, Palitra Gamomcemloba, Tbilisi.
- Mamulashvili, Al (1948), İyaltos Akademia, Sakartvelos Saxelmwipo Tsignis Palatis, Gamomcemloba, Tbilisi.
- Menabde, Levan (1962), Dzveli Kartulis Mtserlobis Kerebi, Tomi 1, Tbilisi.
- Metreveli, Roin (1986), Davit IV. Aghmashenebeli, Gamomcemloba Sabchota Sakartvelo, Tbilisi.
- Nadiradze, Ketevan (2012), Kartuli İstoriografia, Gamomcemloba Universali, Tbilisi.
- Putkaradze, Tariel (2006), Kartuli Enis İstoria, Akaki Tseretelis Saxelmtsifo Universitetsi, Kutaisi.
- Sigua, Soso (2017), Kartuli Kulturis İstoria, Tomi. II, Saari Gamomcemloba, Tbilisi.
- Yauchishvili, S (1955), Kartlis Cxovreba, (Editörlüğünde), Tomi 1, Tbilisi, 1955.

Ercivan, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nde Modern Hapishane Sürecine Geçişte Gerede Hapishanesi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/17, ss.85-96.
DOI: 10.31765/karen.1183897

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Öğr. Gör. Dr.,
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
Bolu/TÜRKİYE
✉ ahmetercivan@ibu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-3720-1653

Anahtar Kelimeler: Hapishane, Ceza Kanunu, Mahkûm, Gerede

Keywords: Ivirion, İkalto, Gelati, Colchis Academy, Georgia, King IV. Davit

OSMANLI DEVLETİ’NDE MODERN HAPİSHANE SÜRECİNE GEÇİŞTE GEREDİ HAPİSHANESİ*

Ahmet ERCİVAN**

Öz: Avrupa’da modern hapishane sisteminin ortaya çıkışı 16. yüzyıla kadar uzanırken, Osmanlı Devleti’nde ancak 19. yüzyılın ortalarında bu mümkün olabilmektedir. Birçok toplumda ceza başlangıçta fiziki olarak verilirken zamanla bu cezalar kişisel hürriyeti kısıtlayıcı cezalara dönüşmüştür. Bununla birlikte cezalandırmalar toplumların kültürel yapısına göre ve gelişmişlik düzeyine göre farklılık göstermiştir. İlk Türk devletlerinde de başlangıçta bedene yönelik cezalar verilirken zamanla hapis cezaları uygulanmaya başlamıştır. İlk modern hapishanelerin ise önce Avrupa’da daha sonra Amerika’da ortaya çıktığı görülmektedir. Benzer şekilde Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın ortalarına kadar suçlularla ilgili olarak verilen cezalar bedene yönelik iken Tanzimat ile birlikte hürriyeti kısıtlayıcı hapis cezalarına dönüşmüştür. Osmanlı hapishanelerinin genel bir değerlendirmesi yapıldığında pek çok fiziki noksanlıklar göze çarpmaktadır. Aslında imparatorluğun son dönemde yaşadığı sıkıntıların yansımaları kurumların genelinde olduğu gibi hapishaneler özelinde de görmek mümkündür. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı Osmanlı Devleti’nin pek çok savaşla uğraşmak zorunda kaldığı bir dönemdir. Bütün bu olumsuz etkenlerin yanı sıra ekonomik sıkıntılar ile birlikte salgın hastalıklar da devleti ve toplumu olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Asayişsizlik olaylarının artmasıyla birlikte hapishane nüfuslarının da artışa geçtiği görülmektedir. Zaman zaman çıkarılan af kanunlarıyla hapishanelerdeki mahkûm nüfusu azaltılarak, fiziki noksanlıklar giderilmeye çalışılmıştır. Bütün bunlara rağmen 19. yüzyılın ikinci yarısı ceza hukukunda önemli değişikliklerin yapıldığı bir dönem olarak dikkati celp etmektedir. Bu çalışmada Osmanlı hapishanelerinin genel değerlendirilmesi yapılarak, Gerede kazasında bulunan erkek ve kadın hapishanesinin durumu incelenmiştir.

GEREDE PRISON IN THE TRANSITION TO THE MODERN PRISON PROCESS IN THE OTTOMAN STATE

Abstract: While the emergence of the modern prison system in Europe dates back to the 16th century, this was only possible in the middle of the 19th century in the Ottoman Empire. In many societies, punishment was initially given physically, but over time these punishments turned into prison sentences. However, punishments differed according to the cultural structure of the societies and the

Geliş Tarihi / Received Date: 03.10.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.03.2023

level of development. In the first Turkish states, while punishments were given to the body at the beginning, prison sentences started to be applied over time. It is seen that the first modern prisons appeared first in Europe and then in America. Similarly, in the Ottoman Empire until the middle of the 19th century, the punishments given for criminals were corporal, but with the Tanzimat they turned into prison sentences restricting freedom. When a general evaluation of the Ottoman prisons is made, many physical deficiencies stand out. In fact, it is possible to see the reflection of the problems experienced by the empire in the last period, in the prisons as well as in the institutions in general. The end of the 19th century and the beginning of the 20th century was a period

when the Ottoman Empire had to deal with many wars. In addition to all these negative factors, economic problems and epidemics have also negatively affected the state and society. It is seen that the prison populations have increased with the increase in the incidents of disorder. With amnesty laws enacted from time to time, physical deficiencies were tried to be eliminated by reducing the prisoner population in prisons. Despite all this, the second half of the 19th century draws attention as a period in which significant changes were made in criminal law. In this study, a general evaluation of the Ottoman prisons was made and the situation of the men's and women's prisons in the Gerece district was examined.

Giriş

Osmanlı hapishaneleri ve Gerece kazası hapishanesi konusuna geçmeden önce hapishane kavramı ile başta Avrupa olmak üzere dünyadaki hapishanelerin tarihsel sürecine bakmak faydalı olacaktır. Köken itibarıyla hapishane Arapça bir kelime olan “Habs” ve Farsça “hâne” kelimelerinden oluşmaktadır. Bu iki kelimenin birleşmesi ile birlikte “hapishane” kelimesi ortaya çıkmıştır. Hapishane, “alıkoyma”, “salıvermeme”, “bir yere kapayıp dışarı çıkarmama”, “tutma” ve “zapt etme” anlamlarını taşır.¹ Kâmus-ı Türki’de ise habs kelimesi, “bir suçluyu mücazat nispetiyle veya davası görülünceye kadar kaçmamak için bir yere kapama, mahbese atma, tutma, zapt etme, koyuvermeme, istifade olunmayacak bir hal ve mevkiye bulundurma, beyhude yere alıkoyma, kapalı bir yerde tutma, hapsolünmüş, mahpus” olarak tanımlanmıştır.² Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde kaynaklarda suçlunun veya zanlının hapsedildiği mekân “hapishane”, “tevkifhane” ya da “mahbes” olarak adlandırılmıştır.³

Benzer şekilde hapishane kavramı üzerinde tanımlamalar yapılmıştır. Mesela Foucault hapishaneyi genel olarak özgürlüklerin kısıtlanması şeklinde değerlendirmiştir.⁴ Dünyada genel olarak cezalandırmalar bedene verilen cezalandırma şeklinde olmuştur. Bu cezalandırma yönteminden hapis cezasına geçiş ise 16. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıla kadar olan süreç içerisinde gerçekleşmiştir.⁵

Eskiçağ ‘da bazı toplumlarda suçlular cezalarını çekmek üzere belirli bir süre hapsedilebiliyorlardı. Babil, Mısır, Yunan ve Roma gibi devletlerde suçlular işledikleri suçun derecesine göre ölüm, kırbaç, dayak, para ve sürgün cezaları ile cezalandırılmışlardır. Bununla birlikte Eskiçağ toplumlarında bir suç isnat edilen kişilerin mahkemeye çıkana kadar belli bir yerde gözetim altında tutuldukları görülmektedir. Suçlu bulunan kişiler bazen kısas cezasıyla cezalandırıldıkları gibi bazen de kamu yararına işlerde çalıştırılmışlardır.⁶

İslam öncesi Türk devletlerinde ise hapis cezasına fazla rastlanmamaktadır. Basit suçlar bedenin cezalandırılması şeklinde iken büyük suçlar ölümle cezalandırılmıştır. Göçebe bir toplum oldukları için hapis cezası en fazla on gün olmuştur.⁷ Göktürkler ‘de cezalar iki kısımdan oluşmuştur. İsyan girişiminde bulunmak, adam öldürmek, evli kadına tecavüz etmek, bağlı atı çalmak, ikinci defa hırsızlık yapmak büyük suçlardan sayıldığı için bu suçları işleyen kişiler devlet

¹ Develioğlu, 1992: 364.

² Sami, 2018: 424.

³ Hanılçe ve Şeyhoğlu, 2020: 2.

⁴ Foucault, 2006: 337.

⁵ Foucault, 2006: 337.

⁶ Demirbaş, 2018: 5-7.

⁷ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 1996: 20.

tarafından idam cezası ile cezalandırılmıştır.⁸ Buna karşılık dövme, yaralama ve ilk defa hırsızlık yapma gibi suçlar, hafif suçlar olarak görülmüş ve bu suçların faileri genellikle maddi tazminat ödemişlerdir.⁹ Türkler 'de suçlular ya fiziki olarak bedene yönelik cezalarla cezalandırılmış ya da suçun derecesine göre tazminat cezası verilmiştir. Göçebe bir toplum olmalarından dolayı hapis cezaları sınırlı olmuş veya hiç olmamıştır.

İslami dönemde ise özellikle kölelere uygulanan bedeni cezalar zorlaştırılmıştır.¹⁰ Hz. Peygamber zamanında uygulanmaya başlanan hapis cezası dört halife döneminde de devam ettirilmiştir. Başlangıçta mescitler, dehlizler ve bazen de kuyular hapishane olarak kullanılırken, Hz. Ömer döneminde kiralanan bir ev hapishane olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Ali dönemine gelindiğinde ise "Nafi" ve "Mehis" adlarında Kûfe'de iki hapishane yaptırılmıştır.¹¹ Hapis cezasının uygulanması Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde de devam etmiştir. Ancak hapis şartları son derece ağır olduğu gibi imkânlar da son derece kötü olmuştur.¹²

Türkiye Selçuklu Sultanları ise, iktidar ve saltanatlarının tehdit edilmesi, devlete isyan, ihanet, düşman ile iş birliği yapma, halka zulümde bulunma, devlet görevini ve yetkisini kötüye kullanma, hanedan üyelerine tecavüz etme, iftirada bulunma, zina, eşkıyalık ve hırsızlık yapma gibi durumlarda ölüm cezası ile suçluları cezalandırmıştır. Türklerin İslam öncesinde cezalandırmaları daha çok fiziki bir cezalandırma şeklinde olmuştur. İslami dönemde ise cezalar İslam hukukunun etkisi altında kalmıştır. Yine de İslamiyet öncesi uygulamaların devam ettiği görülmektedir.

Avrupa'da ilk hapishanenin Londra'da 1555 yılında ortaya çıktığı görülmektedir.¹³ Daha sonra kadınlar için 1596'da Amsterdam'da ilk hapishane kurulmuştur.¹⁴ Daha sonraları ise Copenhagen (1605), Bremen (1608), Antwerp (1613), Lyon (1622), Madrid (1622) ve Stockholm'de (1624) kurulan hapishaneler vardır.¹⁵ Amerika'da ise 19. yüzyılın ikinci yarısında eyalet hapishaneleri yaygınlaşmaya başlamıştır. 1820'de Connecticut'ta, 1830'larda New Jersey, Ohio ve Michigan'da ve 1840'ta Wisconsin ile Minnesota'da ilk eyalet hapishaneleri kurulmuştur. Kurulan bu hapishaneler 1780-1865 yılları arasında yapılan yeniliklerle daha düzenli bir hal almış, daha sonra bu örnekler dünyaya yayılmaya başlamıştır. Hatta mahkûmlar çeşitli işlerde çalıştırılarak üretime katkı sağlamaya başlamışlardır.¹⁶

1. Osmanlı Devleti'nde Zindan Uygulamasından Batı Tarzında Hapishaneye Geçiş

Osmanlı Devleti'nde hafif ve orta ağırlıktaki suçlar için "para cezası" ve "hapis cezası" uygulanırken ağır suçlar için 16. yüzyıldan itibaren "kürek", 18. yüzyıldan itibaren de "kalebentlik" cezası uygulanmaya başlanmıştır.¹⁷ Hapis cezasına göre daha ağır olduğu kabul edilen kürek cezasının ne zaman başladığı tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Osmanlı denizciliğinin gelişmesiyle mevcut kürekçiler yeterli gelmemiş ve bunlara takviye olarak bazı ağır suçlular kürek cezası ile cezalandırılmıştır.¹⁸ Bir kişinin bulunduğu yerden başka bir yere gönderilerek zararsız hale getirilmesi "sürgün" cezası olarak adlandırılmıştır. "Kalebentlik" cezası ise bir şehrin surlarının içinde yaşama zorunluluğu olarak adlandırılmıştır.¹⁹ Ayrıca cezalandırmada "pranga" ya da "tomruk" cezalarının da uygulandığı görülmektedir.²⁰

⁸ Cin ve Akgündüz, 1990: 57.

⁹ Barkan, 1986: 15.

¹⁰ Hanilçe ve Ersin, 2020: 409.

¹¹ Demirbaş, 2018: 28.

¹² Yılmaz, 2001: 551.

¹³ Yıldız, 2015: 91.

¹⁴ Demiryürek, 2019: 16.

¹⁵ Yıldız, 2015: 91.

¹⁶ Yıldız, 2015: 92.

¹⁷ Gönüllü, 2011: 351.

¹⁸ Kılınç, 2015: 545.

¹⁹ Yıldız, 2012: 29.

²⁰ Gönüllü, 2011: 351.

Osmanlı Devleti'nde hapis cezası yerine "zindana koymak" veya "zindana vermek" tabirleri de kullanılmıştır.²¹ Hapis cezasının uygulandığı "mahpes" adı verilen mekânların yerine daha sonraları "karanlık, sıkıntı ve dehşete düşürücü yer" anlamında "zindan" tabiri kullanılmaya başlanmıştır.²² Bir açıdan hapishanelerin ilkel şekli olan zindanlar, havasız, ışık almayan, insan sağlığı için uygun olmayan mekânlardı. Bu yüzden Osmanlı Devleti'ndeki hapishane sistemi pek çok defa Avrupalı temsilcilerin eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu şekilde zindanlar 1831 yılına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti'ndeki en meşhur zindanlar ise Yedikule, Baba Cafer ve Tersane zindanlarıydı.²³

Modern hapishane kavramına geçiş ise Tanzimat ile birlikte olmuştur. Bu dönemde imparatorluğun genelinde başlayan batılılaşma faaliyetleri hukuki düzenlemelere de yansımıştır.²⁴ 1831'de İstanbul zindanları kaldırılarak İbrahim Paşa Sarayı'nın bir kısmı Hapishane-i Umûmi haline getirilmiştir. 1840, 1851 ve 1858 yıllarında çıkarılan ceza kanunları ile birlikte Osmanlı Devleti'nde hapis cezasının uygulanması ile ilgili olarak ilk hükümler ortaya konulmuştur.²⁵ 1840'tan sonra Avrupa'dan etkilenilerek yapılan düzenlemeler batı tarzında hapishanelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.²⁶

Ancak Osmanlı hapishanelerinin yeterince düzenli olmaması çeşitli eleştirilerin de konusu olmuştur. Özellikle batılı diplomatlar bu konuda raporlar hazırlamışlardır. İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Stratford Cannig zindanlardaki fiziki durumun, aydınlanma, ısınma, temizlik, güvenlik, otorite, mahpus şikâyetleri ve ibadet özgürlüğü gibi konuların düzeltilmesi için Osmanlı makamlarına bir rapor yazmıştır.²⁷ Daha sonra Osmanlı hapishanelerinin düzeltilmesi için 1856 Islahat Fermanı ile birlikte somut adımlar atılmış ve hapishanelerin düzeltilmesi için ödenek ayrılmıştır.²⁸

1858 senesinde ise Mösyö Gordon isimli bir İngiliz binbaşının danışmanlığında hazırlanan raporda zanlı ve mahkûmların ayrı yerlerde tutulması, sorgulamaların modern yöntemlerle yapılması, koşulların doluluk oranlarının sınırlandırılması, kadın mahkûmlar için ayrı hapishaneler yapılması, mahkûmların insani şartlarda bulundurulmaları hususları belirtilmiştir.²⁹ 1876'da "Hapishane Gardiyanları Talimatnamesi" yayınlanarak hapishanede görev yapan gardiyanlar için ilk düzenleme yapılmıştır. 1879 senesine gelindiğinde hapishanelerin düzenlenmesi ile ilgili olarak Adliye Nezareti tarafından bir nizamname hazırlanmıştır.³⁰ 1880 senesine gelindiğinde ise hapishanelerde fiziki ve idari şartları ayrıntılı bir şekilde düzenleyen "Tevkifhane ve Hapishane Nizamnamesi" yayınlanmıştır.³¹ 1898 senesinde II. Abdülhamit döneminde ilk defa hücre tipi tam donanımlı bir hapishane projesi hazırlansa da faaliyete geçememiştir.³²

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1909 senesi içerisinde "Hapishaneler İdaresi" kurulmuş, ancak kısa bir süre sonra "Mebani-i Emiriyye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti" adını almıştır. Buna göre hapishanelerin inşaat, bakım ve onarımı ile tutuklu ve hükümlülerin her türlü ihtiyaçlarının karşılanması, hapishane görevlilerinin maaş ve özlük hakları bu müdüriyetin sorumluluk alanında olacaktır.³³ Bütün bu çalışmalara rağmen hapishanelerle ilgili şikâyetlerin gittikçe arttığı görülmektedir. Bu yüzden "Hapishaneler ve Tevkifhaneler Umumi Müfettişliği"

²¹ Akman, 2004: 108-109.

²² Şen, 2007: 6.

²³ Tanış, 2018: 142.

²⁴ Ünlü, 2010, 302.

²⁵ Bozkurt, 2012: 262.

²⁶ Geniş bilgi için Bingöl, 2004 ve Ekinci 2004.

²⁷ Rapor hakkında bilgi için Bkz. Temel, 2009: 111-112; Bilirli, 2018: 74.

²⁸ Bozkurt, 1996: 109.

²⁹ Parlakoğlu, 2018: 24.

³⁰ Demirkol, 2012: 21.

³¹ Temel, 2009: 112.

³² Tekin ve Özkeş, 2008: 189-190.

³³ Şen, 2007: 52-53; Demiryürek, 2019: 25-26.

tarafından raporlar hazırlanarak bu doğrultuda çalışmalar yapılmıştır. Yine de şikâyetlerin önüne geçilememiştir.³⁴

1912, 1914 ve 1917 senelerinde de hapishanelere yönelik olarak ıslahat çalışmaları yapılmıştır.³⁵ Ancak bütün bu ıslahat çalışmalarına rağmen hapishanelerde yaşanan sorunların tam olarak çözümü mümkün olmamıştır. Hapishanelerdeki personel ihtiyacı, fiziki şartların düzeltilmesi, hapishanelerin ihtiyaçlarının karşılanması; imparatorluğun içinde bulunduğu şartlar, Balkan Savaşları'nın çıkması ve hemen akabinde Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması gibi nedenler ıslahatların başarısız olmasında etkili olmuştur.

2. Gerede Kazası Hapishanesi

Gerede günümüzde olduğu gibi 19. yüzyılın ikinci yarısında da Bolu'ya bağlı bir kaza statüsünde bulunuyordu.³⁶ Gerede kazasında erkek hapishanesi hükümet binasının zemin katında yer almaktaydı. Ancak kadınlar için ayrıca bir hapishane binası bulunmamaktaydı. Bu sorun daha çok uygun olan evlerin kiralanması yoluyla halledilmiştir.³⁷ Devlet arşivlerindeki yazışmalar bu durumu ortaya koymaktadır.

Hapishanelerle ilgili olarak birçok şikâyet konusu olmakla birlikte en çok şikâyet konusunun hapishanelerin bulunduğu konumdan kaynaklandığı görülmektedir. Gerede'de bulunan erkek hapishanesi hükümet konağının zemin katında ve iki odadan oluşuyordu. Alan olarak ise 30 arşın uzunluğa (ortalama 20 metre) ve 10 arşın genişliğe (ortalama 7 metre) sahipti. Ancak aydınlatma ve havalandırması yeterli değildi. Hapishanenin kuzeyindeki duvarın bir kısmının toprağa gömülü vaziyette olması ise koşulların rutubetli olmasına ve sağlıksız koşullara neden oluyordu. Bu durum hapishanedeki mahkûmların yaşamını olumsuz bir şekilde etkilemiştir.³⁸

Gerede kazasında bulunan hapishane Cezire Pazarı olarak adlandırılan mevkide bulunmaktadır. İki tevkifhane ve bir odadan oluşan hapishanede İbrahim Efendi İsminde bir gardiyan görev yapmaktaydı. Hapishanenin ekmek ihtiyacı bir yüklenici tarafından karşılanmakta ve hapishanedeki mahkûmlar herhangi bir işte çalışmıyorlardı.³⁹ Hapishanelerin iâşe konusu ise son derece önemliydi. Avrupa'daki ve Osmanlı Devleti'ndeki hapishanelerde hükümlü ve tutuklulara tayinat olarak su ve ekmek verilmiştir. Anadolu'daki hapishanelerde kişi başı dağıtılan ekmek iki somun iken daha sonraları yarım somuna kadar düşmüştür. Dağıtılan iâşe miktarı hükümlüler için yeterli olmamış ve bu yüzden hayırseverler tarafından veya hayır kurumları tarafından mahkûmlara yönelik iâşe dağıtımları yapılmıştır. Durumu iyi olan hükümlü ve tutuklular ise hapishaneye ait olan bakkallardan ihtiyaçlarını karşılamışlardır.⁴⁰

3. Gerede Hapishanesi'nin Fiziki Şartları

Bolu merkez tabibi olan Latif Bey tarafından 1914 senesinde Gerede Hapishanesi ile ilgili olarak bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda fiziki açıdan ve sağlık açısından hapishanenin insan yaşamına uygun olmadığı belirtilmiştir. Hapishanenin hükümet konağının bodrum katında olması, yarıya kadar toprağa gömülü olması, havalandırmasının kötü olması, aydınlatmanın zayıf olması, hapishanenin kuzey cephesindeki duvardan katran şeklinde akan sızının koşunun tam altından geçerek rutubete neden olması ve ortaya çıkan kötü koku insan sağlığını olumsuz etkilemektedir. Latif Beye göre mahkûmların sürekli olarak böyle bir ortamda olması birçok hastalığın da nedeni olabilecektir. Üstelik mahkûmların yaraları bile üç ay gibi bir sürede iyileşmektedir. Bütün bunlara ilave olarak mahkûmların gıda ihtiyacı da yeterince karşılanamamaktadır. Bunların hepsi bir araya geldiğinde mahkûmlar bu durumdan hem psikolojik olarak

³⁴ Sezer, 2021: 281.

³⁵ Yıldız, 2015: 96.

³⁶ Ercivan, 2022: 25-31.

³⁷ Demiryürek, 2019: 60-64.

³⁸ BOA, DH.MB.HPS., 43-63; Türkkân, 2020: 2830.

³⁹ BOA, DH. MB. HPS. M., nr. 27; Sezer, 2021: 304.

⁴⁰ Arslan, 2019: 742-743.

hem de fiziki olarak olumsuz etkilenmektedirler. Bu yüzden kiralık bir yer bulunarak hapishanenin oraya taşınması istenmiştir.⁴¹

Birçok kurumda görülen usulsüzlükler burada da ortaya çıkmıştır. 1918 senesinde Mülkiye Müfettişi Ahmet Hilmi Bey, Gerede Hapishanesi'ni denetlemiştir. Diğer kazalarda görülen eksiklikler Gerede Hapishanesi'nde de bulunmaktadır. Maaş ve kira bedelleri kanun çerçevesinde ödenmesi gerekmektedir. Üstelik paralar altı aylık aralıklarla gönderilmesine rağmen ödemeler yapılmamıştır. Hatta hapishanenin iase ve diğer masrafları için yıllık gönderilen paralar ilk üç ayda tükenmiştir. Bu nedenle mutasarrıflık tarafından yeniden para tahsisi istenmiştir. Müfettişe göre bunun temel nedeni gönderilen paranın büyük bir kısmının Bolu sancağında bulunan hapishanenin ihtiyaçlarının karşılanması için harcanmış olmasıdır. Bu nedenle Dâhiliye Nezareti, Bolu Mutasarrıflığı'nı uyarılmış ve kazalarda bulunan hapishanelere de yeterince kaynak ayrılması istenmiştir.⁴²

Hapishanedeki fiziki şartların kötü olması nedeniyle bazı dönemlerde bakım ve onarım işlemleri gerçekleştirilmiştir. 1906 senesinde Dâhiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne yazılmış yazıda, Gerede kazasının eski hükümet konağına ait arsanın satılması, geliriyle hapishanenin tamiri ve Bolu Hükümet Konağı'nın yapılması için izin talebinde bulunulmuştur.⁴³ Ancak hapishanenin fiziki şartları yeterince düzeltilemediği için, Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta Bolu merkezi ile kazalarındaki hapishanelerin harap durumda olduğu ve yeniden yapılması gerektiği belirtilecektir.⁴⁴ Daha sonra yine Düzce, Gerede, Devrek ve Mudurnu hapishanelerin bakım ve onarımı için kaynak talepleri devam etmiştir.⁴⁵ Gönderilen kaynaklar yeterli olmadığı için veya fiziksel şartlar yeterince iyileştirilemediği için benzer taleplerin daha sonraki zamanlarda da devam ettiği görülmektedir.⁴⁶

Gerede Hapishanesi ve Bolu sancağındaki diğer hapishanelerin tamirâtı için 1910 senesinde talepte bulunulmasına rağmen, bu ödeneğin gelmediği, bu yüzden de hapishanelerin giderlerini karşılayamadığı için zor durumda kaldıkları görülmektedir.⁴⁷ Bu gelişmelerin yanı sıra Bolu Mutasarrıflığı tarafından Gerede Hapishanesinin yeniden inşası talebinde bulunulmuştur.⁴⁸ Ancak yapılan tamir işleri yeterli görülmediğinden 1912 senesinde bütün vilayet ve kazalarla müstakil livalardaki hapishanelerin satılması ve bunların parasıyla yenilerinin inşa edilmesi gündeme gelmiş, ancak dönemin şartları nedeniyle gerçekleştirilememiştir.⁴⁹

Fiziki şartların olumsuz olması nedeniyle yapılacak olan tamirat sırasında mahkûmlar ayrı bir yere nakledilmiş ve mahkûmların kalacağı yerler için kiralama yoluna başvurulmuştur. Bunun için 1914 senesinde Gerede kazasında hapishane olarak kabul olunan mahalle kira bedeli tahsis edilerek gönderilmiştir.⁵⁰ 1915 senesine gelindiğinde Gerede Hapishanesi ile ilgili olarak hazırlanan sual varakalarında hapishanenin tamiri mümkün olmadığı ve yeniden inşa edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵¹ 1919 senesi içerisinde Bolu Mutasarrıflığı'na yazılan yazıda Gerede kadın ve erkek hapishanesi için kira bedelinin gönderildiği görülmektedir.⁵² Ayrıca yaşam şartları ve beslenme imkânları daha iyi hale getirilmiştir.⁵³

⁴¹ BOA, DH.MB.HPS., 43-63.

⁴² BOA., DH.MB.HPS., 79-9; Türkkkan, 2020: 2831-2832.

⁴³ BOA., DH.MKT., 1132-80.

⁴⁴ BOA., DH.MB.HPS., 143-20.

⁴⁵ BOA., DH.MB.HPS., 1-17.

⁴⁶ BOA., ML.EEM., 1036-25.

⁴⁷ BOA, DH.MB.HPS., 43-63.

⁴⁸ BOA, DH.MB.HPS., 143-20; Türkkkan, 2380.

⁴⁹ BOA., DH.MB.HPS., 35-4.

⁵⁰ BOA., DH.MB.HPS., 43-63.

⁵¹ BOA., DH.MB.HPS.,152-35; Türkkkan, 2020: 2830.

⁵² BOA, DH.MB.HPS., 33-30.

⁵³ BOA, DH.MB.HPS. M., 43-63. Türkkkan, 2020: 2883.

Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve akabinde Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte salgın hastalıkların da arttığı görülmektedir. Bu yüzden devlet yeni hastane binaları yapmış ve hekimleri Anadolu'ya göndermiştir. Bolu ve çevresi de bundan payını almıştır. Devlet yeni görevlendirilen hekimlerin salgın hastalıklar karşısında ne yapmaları gerektiğini ayrıntılı bir şekilde yazılı olarak bildirmiştir.⁵⁴

İmparatorluk genelinde zaman zaman görülen salgın hastalıklar savaş zamanlarında daha da artmıştır. Hapishane ortamının kalabalık olması ve sağlıksız şartların da etkisiyle mahkûmlar arasında tifüs, kolera, verem, grip, çiçek, tifo gibi hastalıklar ortaya çıkmıştır.⁵⁵ Özellikle 1901 ve 1902 senesinde meydana gelen tifo salgınından Gerede halkı kadar hapishanedeki mahkûmlar da etkilenmiştir. Bu yüzden hapishanedeki mahkûmlar salgın bitene kadar geçici olarak kiralanmış bir eve nakledilmişlerdir. Evin kirası olan 150 kuruşun ise hapishaneler tahsisatından karşılanması kararlaştırılmıştır. Hatta mahkûmların önemli bir kısmı mahkûmiyetlerinin çoğunu tamamladıkları gerekçesiyle, fazla masrafa da yer vermemek adına salıverilmişlerdir.⁵⁶ 1903 senesi içerisinde hastalık yeniden ortaya çıkınca hapishaneler masrafı olarak 163.200 kuruş bütçe oluşturulmuş ve Gerede Hapishanesine de oluşturulan bütçe içerisinde tahsisat yapılmıştır.⁵⁷

Osmanlı Devleti, mahkûmlardan üretim faaliyetlerinde ve savaş dönemlerinde ise asker olarak yararlanmıştır. Savaştan sonra mahkûmlar tekrar hapishaneye geri gönderilmiştir. Bununla birlikte savaşta yararı görülenler affedilmiştir.⁵⁸

4. Kadın Hapishanesi

Gerede kazasında kadın mahkûmlara yönelik olarak kullanılan belirli bir mekân yoktu. Bunun yerine ev kiralama usulüne başvurulmuştur. Kadın hapishanesi ile ilgili yazışmalar genellikle bina temini, gardiyan görevlendirilmesi ve giderlerin karşılanması ile ilgilidir. Gerede Kadın Hapishanesi için aylık 50 kuruş ödenirken bina sahibinin isteği üzerine kira bedeli 100 kuruşa kadar artırılmıştır.⁵⁹ 1906 senesinde Dâhiliye Nezareti'nden Kastamonu vilayetine yazılmış yazıda, Kastamonu'ya bağlı Safranbolu'da bir kadın hapishanesi inşa edilinceye kadar geçici olarak bina kiralanması; Safranbolu, Cide ve Gerede kadın hapishanelerinde istihdam edilecek kadın gardiyanların maaşı ile binaların kira bedellerinin ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁰ 1913 senesinde Dâhiliye Nezareti'nden Bolu Mutasarrıflığı'na yazılan yazıda; Düzce, Göynük ve Gerede kadın hapishaneleri için talep edilen kira bedelleri gönderilmiştir.⁶¹

Dâhiliye Nezareti'nden Bolu Mutasarrıflığı'na 1917 senesi içerisinde yazılmış olan havalenamede, Gerede Kadın Hapishanesi kira bedelinin ve aylık artan masrafların farkının gönderildiği belirtilmektedir.⁶² Bir sonraki sene yine Gerede Kadın Hapishanesi kira bedeli farkına ait havalenamenin gönderilmiştir.⁶³

5. Gardiyanların Durumu ve Suç Türleri

1880 senesinde hazırlanan nizamnamenin 9. Maddesine göre Osmanlı Devleti'nin hapishanesinde bulunması gereken görevliler: Müdür, başkâtip, kâtip (yeterli sayıda), başgardiyan, gardiyan (yeterli sayıda), kadın hapishanesi için kadın gardiyan veya gardiyanlar, imam, Hristi-

⁵⁴ Geniş bilgi için Bkz. Ercivan, 2022: 134-139.

⁵⁵ Arslan, 2020: 2137.

⁵⁶ BOA., DH.MKT., 812-51

⁵⁷ BOA., DH.MKT.,1059-9.

⁵⁸ Şen, 2007: 66-67.

⁵⁹ BOA., DH.MB.HPS., 46-25.

⁶⁰ BOA., DH.MKT., 1054-8.

⁶¹ BOA., DH.MB.HPS., 41-46.

⁶² BOA., DH.MB.HPS., 46-25.

⁶³ BOA., DH.MB.HPS., 47-21.

yan ve Musevi din görevlileri, doktor, hademe, çamaşırcı ve işçiden oluşmaktaydı. Ancak ülkenin içinde bulunduğu koşulların ağırlaşması ve savaş şartları nedeniyle bu nizamname tam olarak uygulanamamıştır. Bolu Sancağının merkez ve Bartın hapishaneleri hariç müdür kadroları boş durumda bulunuyordu. Genellikle hapishanelerdeki idari işler gardiyanlar tarafından yürütülmektedir. Bütün bunlara rağmen Birinci Dünya Savaşı yıllarında tutuklu ve hükümlü sayısı son derece artmıştır. Bu artışta Bolu'da "Divan-ı Harb-i Örfi"nin kurulmasının etkisi büyük olmuştur.⁶⁴ 1915 senesi içerisinde Gerede Hapishanesi'nde bir gardiyan 100 kuruş maaş ile çalışmaktadır.⁶⁵ Yazışmalardan anlaşıldığına göre 100 kuruşluk ücret dönemin şartlarına göre son derece düşüktür. Bu yüzden kaliteli ve eğitilmiş gardiyan bulmak da son derece zor olmaktadır. Gardiyanlık görevini yapan kişiler çalışamayacak durumda ihtiyar, sağlık sorunları olan kişilerden oluşmaktadır.⁶⁶

Bu sebeple hapishanede çalışan görevlilerin maaşları ile ilgili olarak yazışmalar da bulunmaktadır. 1916 senesinde Dâhiliye Nezareti'nden Bolu Mutasarrıflığı'na yazılmış yazıda, bazı gardiyanların maaş artırımını isteği gelecek yıla bırakılmış ancak Gerede Hapishanesi gardiyanlarının maaşı 50 kuruş artırılmıştır.⁶⁷

Gerede bulunduğu coğrafi şartlar nedeniyle çeşitli asayişsizlik olaylarının görüldüğü bir kaza durumundaydı. 16. yüzyıldan itibaren birçok eşkıyalık olayları görülmekte ve bölgede önemli bir sorun arz etmekteydi. Bu olaylar ileriki dönemlerde de artarak devam etmiştir. 1884-1890 seneleri arasında Bolu Mutasarrıflığı yapmış olan İsmail Kemal Bey yazmış olduğu hatıratında bu konuda önemli bilgiler vermektedir.⁶⁸ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan asayişsizlik olayları ile ilgili olarak devlet birçok tedbir almak zorunda kalmıştır. Mesela kız kaçırma cezası önceden 6 ay gibi bir süre iken bu yeterli görülmemiş ve suçlu bulunan kişilerin daha uzun süreler hapis cezası almaları sağlanmıştır. Aslında bu durum Tanzimat ile birlikte başlayan modern anlamdaki hukuki cezalandırmaların bir uygulamasıdır. Çünkü daha önceleri hapis cezası yerine yukarıda bahsedildiği üzere fiziki cezalandırmalar yapılmaktaydı.⁶⁹

19. yüzyılın sonları devletin içinde bulunduğu şartlar nedeniyle huzurun yeterince sağlanamadığı ve asayişsizlik olaylarının gittikçe arttığı bir dönem olmuştur. Bununla birlikte devlet bu tür olaylara karışanların cezalandırılması için gerekli tedbirleri almıştır. Gasp, hayvan hırsızlığı, yol kesme, halkın mahsulünden haraç alma, adam öldürme, kadın kaçırma olayları en çok rastlanan suçlardır.⁷⁰ Benzer şekilde askeriyeden kabahatleri nedeniyle ihraç edilmiş bazı kişilerin de yol kesme, adam öldürme, hırsızlık, yankesicilik ve beldeye fesat verme gibi olaylara karıştıkları ve bu yüzden hapis cezası aldıkları görülmektedir.⁷¹

Artan olayları engellemek için devlet ülkenin tamamında olduğu gibi Gerede kazasında da 1847 senesinde silah taşımaya izin verilen kişilere "Tezkere-i Mahsusa" vererek herkesin rastgele silah taşımaya önüne geçmiştir. Bu olayların artmasında bazen de devlet görevlilerinin ihmali olduğu görülmüş ve bu kişilerle ilgili olarak da tedbirler alınmıştır.⁷²

Tanzimat ile birlikte başlayan hukuki düzenlemelere rağmen bu dönemde bazı suçlar için halen pranga cezası, kürek cezası, falaka ve değnek cezaları uygulanmaya da devam etmiştir.⁷³ Kürek cezası alan kişiler genellikle cezalarını çekmek üzere Gerede'den Sinop Cezaevine gönderilmişlerdir.⁷⁴ Ayrıca dikkati çeken bir diğer husus Gerede'de tütün yetiştirmesine rağmen çok

⁶⁴ Sezer, 2021: 293.

⁶⁵ BOA, DH. MB. HPS., nr. 155; ve Sezer, 2021: 294.

⁶⁶ BOA., DH.MB.HPS.,87-28.

⁶⁷ BOA., DH.MB.HPS., 89-64.

⁶⁸ Konca ve Akşit, 2009: 126

⁶⁹ Gerede Şer'îye Sicilleri, 1317, s. 45-46.

⁷⁰ Geniş bilgi için bkz. Ercivan, 2022: 75-80.

⁷¹ Gerede Şer'îye Sicilleri, 1317, s. 41.

⁷² Ercivan, 2022: 78.

⁷³ Gerede Şer'îye Sicilleri, 1317, s. 22,58.

⁷⁴ BOA, A., MKT.MVL., 123-13.

sayıda tütün tüccarı bulunuyordu. Bu yüzden bazı kimseler silahlı olarak tütün kaçakçılığı yapmaktaydı. Dolayısıyla tütün kaçakçılığında tutuklanan ve ceza alan kişilere rastlanmaktadır.⁷⁵

1911 senesinde “Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi” ülkedeki bütün hapishane ve tevkifhanelerden vukuat ve yoklama defterlerinin düzenli tutularak gönderilmesini istemiştir. Hapishane müdüriyetleri tarafından tutulacak olan bu defterler sayesinde birçok istatistiğin oluşturulması amaçlanmıştır. Buna göre hapishanelerde bulunan hükümlü ve tutuklu sayısı, erkek, kadın ve işlenen suçlara göre sınıflandırılarak bir tablo halinde yoklama cetvelleri oluşturulmuştur. Bu cetveller ayın ilk günü mart, temmuz ve kasım aylarında yılda üç defa tutulmuştur.⁷⁶ Ancak savaş şartlarından dolayı yoklama cetvelleri zamanında gönderilememiştir. Bu durum hapishane görevlilerinin uyarılmasına neden olmuş, hatta yanlış doldurulan cetveller düzeltilmesi için geri gönderilmiştir. Dâhiliye Nezareti bu gelen cetveller üzerinden işlenen suç türünün oranını ve hangi suçun daha çok işlendiğini ortaya koymuştur. Bu sayede bölgelerdeki suç oranlarına göre uygun siyasetin izlenmesi amaçlanmıştır.⁷⁷

1912 senesine ait yoklama cetvellerinde Gerede kazasında 8 mahkûm ve 7 tutuklu görünmektedir.⁷⁸ 1914 Aralık ayına ait yoklama cetvelinde ise 46’sı erkek ve 11’i kadın olmak üzere toplam 57 “mahpusin” bulunmaktadır.⁷⁹ 1914 senesinin Haziran ayına ait yoklama cetvelinde ise 35’i erkek, 4’ü kadın olmak üzere 39 tutuklu bulunurken; 84’ü erkek ve 5’i kadın olmak üzere toplam 89 mahkûm bulunuyordu.⁸⁰

1915 senesinin Nisan ayına ait yoklama cetvelinde 6 erkek tutuklu bulunmaktaydı. Buna karşılık 3’ü erkek ve 1’i kadın olmak üzere toplam 4 mahkûm vardı. Aynı senenin Temmuz ayına ait yoklama cetvelinde 1 erkek mahkûm görünmektedir.⁸¹ 1917 senesinin Mart ayına ait yoklama cetvelinde 9 mahkûm görünmektedir.⁸² 1917 senesindeki verilere göre Gerede kazasındaki suç oranı Bolu’nun diğer kazalarına göre oldukça düşük durumdadır.⁸³ 1919 senesinde 22 mahkûmunun 20’si genel af ile serbest kaldığından 2 mahkûm görünmektedir.⁸⁴

Sonuç

Modern anlamda ilk hapishanelerin ortaya çıkışı 16.yüzyıl Avrupa’sında gerçekleşmiştir. Amerika’da ise eyalet hapishanelerinin kurulması 19. yüzyılın ikinci yarısında mümkün olabilmiştir. İslam öncesi Türkler ‘de cezalandırmalar suçun niteliğine göre ve bedene yönelik olmuştur. İslam hukukunda da cezalandırmalar ağırlıklı olarak bedene yöneliktir. Bununla birlikte geçici olarak hapis cezası örneklerine de rastlanmaktadır. Genellikle Avrupa’da ve Osmanlı Devleti’nde suçlu görülen kimseler daha çok fiziki olarak cezalandırılmaktaydı. Ancak zamanla bu cezalandırma bedene yönelik olmaktan çıkarak hapis cezası şekline dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti’nde ise ilk modern hapishane kavramı Tanzimat ile birlikte ortaya çıkmıştır. Daha önceden bedene yönelik olarak yapılan fiziki cezalandırmaların yerini hapis cezası almış ve bu cezalar yasalar çerçevesinde belirli bir usule göre gerçekleşmiştir. Tanzimat öncesinde de Osmanlı Devleti’nde hapishaneler vardı. Ancak bunun belirli bir ceza hukuku çerçevesinde gerçekleşmesi bu dönemde mümkün olabilecektir. 1840, 1851 ve 1858 senelerinde çıkarılan

⁷⁵ Ercivan, 2022: 79.

⁷⁶ BOA, DH. MB. HPS. M., nr. 18.

⁷⁷ Şen, 2007: 145-147.

⁷⁸ BOA., DH.MB.HPS., 147-73.

⁷⁹ Türkkkan, 2020: 2835.

⁸⁰ BOA., DH.MB.HPS., 18-13; Türkkkan, 2020: 2835.

⁸¹ BOA., DH.MB.HPS., 156-74; Türkkkan, 2020: 2835.

⁸² BOA., DH.MB.HPS., 117-27.

⁸³ Sezer, 2021: 303.

⁸⁴ BOA., DH.MB.HPS., 38-53.

ceza kanunları ile hapis cezası ile ilgili hükümler ortaya konulmuştur. Daha önceden uygulanan kürek cezası, pranga ve sürgün cezaları kaldırılmış ancak kısmi olarak uygulanmaya devam etmiştir.

Osmanlı hapishaneleri, yaşam şartlarının olumsuz olması nedeniyle pek çok kez Avrupalı diplomatlar tarafından eleştiriye maruz kalmış ve bu yüzden hapishanelerin düzeltilmesi için ıslahatlar yapılmıştır. Zaten bu dönemde devlet batılılaşmaya ağırlık verdiği için Avrupalıların eleştirilerini dikkate almış ve böylece İstanbul'dan başlayarak Anadolu'ya doğru hapishane ıslahatı gerçekleştirilmiştir. Ancak yapılan ıslahatlar bütün çabalara rağmen ekonomik sıkıntılar ve savaş şartları nedeniyle yetersiz kalmıştır.

Osmanlı hapishanelerinin içinde bulunduğu olumsuz şartlar Gerede Hapishanesi için de geçerlidir. Özellikle erkek hapishanesinin fiziki durumu son derece kötüdür. Bu durum mahkûmların yaşam koşullarını da olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu yüzden birçok defa hapishane şartlarının iyileştirilmesi için tamirat yapılmıştır. Ülke genelinde olduğu gibi bu çalışmalar yeterli olmamıştır. Bu olumsuz şartlar bazen salgın hastalıklara da neden olmuş ve hapishanedeki mahkûmlar başka bir yere taşınmak zorunda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise af çıkarılmış ve böylece bir nebze olsun hapishanedeki sayı azaltılarak yaşam şartları düzeltilebilmiştir. Gerede Hapishanesi'ne gardiyan bulmak da ücret azlığı nedeniyle zor olmuş ve bu yüzden genellikle eğitimsiz ve yaşlı kimseler gardiyan olarak görevlendirilmiştir. Gerede'de kadınlara yönelik resmi bir kurum bünyesinde hapishane yoktur. Bu sorun daha çok evlerin kiralanması yoluyla çözülmüştür. Gerede 19. yüzyılda diğer kazalar ile kıyaslandığında nüfusuna göre suç oranının düşük olduğu bir yerdir. Yine de ülke genelinde görülen benzer suçların burada da görüldüğünü söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezâreti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS.)

Dahiliye Nezâreti AMebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı (DH. MB. HPS. M.)

Maliye Nezâreti Emlak-i Emiriye Müdüriyeti (ML. EEM.)

Dahiliye Mektubi Kalemi (Dh.MKT.)

Kıtap, Makale ve Tezler

Akman, Mehmet (2004), *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Arslan, Recep (2019), "20. Yüzyılın Başlarında Devrek Hapishanesi", *Turkish Studies Historical Analysis*, 14/4, 735-748.

_____ (2020), "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Bartın Hapishanesi Örneği", *Belgi Dergisi*, 2/19, 2116-2140.

Barkan, Ömer Lütfi (1986), "Türk Hukuk Tarihine Giriş", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 14, 1-15.

Bilirli, Tahir (2018), "20 Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (SBAD)*, 13/2, 71-96.

Bingöl, Sedat (2004), *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Bozkurt, Nurgül (2012), “20. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/21, 261-277.

Bozkurt, Gülnihal (1996), *Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Cin, Halil ve Akgündüz, Ahmet (1990), *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Demirbaş, Timur (2018), *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi, Hapishane Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Demirkol, Kurtuluş (2012), *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demiryürek, Halim (2019), *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Develioğlu, Ferit (1992), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

Ekinci, Ekrem Buğra (2004), *Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Ercivan, Ahmet (2022), *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Gerede*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Foucault, Michel (2006), *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.

Gönüllü, Ali Rıza (2011), “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi (1867-1920)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 29, 349-392.

Hanılçe, Murat ve Şeyhoğlu, Ersin (2020), “Osmanlı Devleti'nde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler ve Kadınlar”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4/2, 406-436.

Kılınç, Ahmet (2015), “Osmanlı Devleti'nde Kürek Cezasının Hukuki Tahlili”, *Bellekten*, C. LXXIX, 285, 531-556.

Konca, GÜROL, Akşit, Ahmet (2009), *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*. (Çev. Adnan İsmailoğulları, Rubin Hoxha), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Parlakoğlu, Gizem (2018), *II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin: T.C. Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

Sami, Şemseddin (2018), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Sezer, Cemal (2021), “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Bolu Sancağında Hapishaneler”, *Tarih ve Günce Dergisi*, 9, 277-310.

Şen, Ömer (2007), *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Tanış, Cihat (2018), “Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı: Muş Hapishanesi Örneği (1908-1914)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/57,141- 146.

Tekin, Saadet ve Özkeş, Sevilay (2008), “Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII/16-17, 187-203.

Temel, Mehmet (2009), “XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26, 109-135.

Türkkan, Hakan (2020), “XX. Yüzyıl Başlarında Gerede Hapishanesi”, *Belgi Dergisi*, 2/20, 2823-2840.

Üçok, Mumcu ve Bozkurt (1996), *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Turhan Kitabevi.

Ünlü, Mucize (2010), “Tanzimat Sonrasında Balkanlardan Karadeniz’e Sürgünler”, *History Studies*, 2/2, 305-320.

Yıldız, Gültekin (2012), *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Yıldız, Özgür (2015), “Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Örneği”, *Akademik Bakış Dergisi*, 9/17, 91-111.

Yılmaz, Metin (2001), “İslam Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkumların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış”, *Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/13, 539-551.

Güçüyener, Fatma Nur – Saraç, Hüseyin, “Hovhannes Kaçaznuni’nin Hayatı”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/17, ss.97-112.
DOI: 10.31765/karen.1180400

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Yüksek Lisans Öğrencisi,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü,
Nevşehir/TÜRKİYE
 fatmanurgucuyener@gmail.com
ORCID : 0000-0002-9098-145X

*** Dr. Öğr. Üyesi,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Nevşehir/TÜRKİYE
 huseyinsarac@nevsehir.edu.tr
ORCID : 0000-0002-7007-1571

Anahtar Kelimeler: Hovhannes Kaçaznuni, Taşnaksutyun, Sovyet, Bolşevik Devrimi, Ermeni Devrimci Federasyonu

Keywords: Hovhannes Katchaznuni, Dashnaksutyun, Soviet, Bolshevik Revolution, Armenian Revolutionary Federation

HOVHANNES KAÇAZNUNİ’NİN HAYATI*

Fatma Nur GÜCÜYENER** - Hüseyin SARAÇ***

Öz: Bir mimar olan Hovhannes Kaçaznuni, Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun)’nun en önemli üyelerindendi. Çarlık Rusya’da yaşanan Bolşevik devrimi ile yönetimi ele geçiren Bolşevikler zamanında, Ermenistan’ın içinde bulunduğu Güneykafkasya’da Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletleri Bolşeviklerden ayrı hareket eden bir oluşum içine girdiler. Fakat aralarında tarihsel olarak var olan problemler, sınır çatışmaları vb sorunlar yüzünden oluşumun ömrü uzun süreli olmadı. Transkafkasya Seym’inin dağılmasından sonra bölgenin üç devleti sırasıyla Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etti ve yeni bağımsız devletler meydana getirdiler. Yeni kurulan Ermenistan Cumhuriyetinin ilk başbakanı ise Kaçaznuni oldu. Fakat Bolşeviklerin Kızıl Ordu ile Güneykafkasya bölgesine girmesiyle bu devletlerde Sovyet yönetimleri tesis edildi. Bu esnada yurt dışına kaçan Kaçaznuni ilk önceleri *Çakadamart* gazetesinde *Yolumuz Ne Olmalı?* başlığı altında bir dizi yazılar yayınladı. Yazılarında Taşnaksutyun’un önemine vurgu yapıp Bolşeviklerin kendilerine her zaman ihtiyacı olacağından bahsederken 1923 yılında Taşnaksutyun’un parti konferansında bir rapor okudu; *Taşnaksutyun’un Artık Yapacağı Bir Şey Yok*. Raporunda düşüncesinin çoğu değişmişti hatalar yaptıklarından bahsetti ve Taşnaksutyun’un artık yapacağı bir şey olmadığını söyleyip parti için kendi kendini feshetme önerisinde bulundu.

Bu yazısından hemen sonra Sovyet makamlarına Ermenistan’a dönmek için başvurdu. Başvurusu kabul edilince Ermenistan’a dönen Kaçaznuni mesleğine burada devam etti. Sovyet makamlarının göz hapsinde olan Kaçaznuni 1937 yılında Taşnak faaliyetlerine devam etmek suçlamasıyla tutuklandı ve 1938 başlarında hapishanede tüberküloz sebebi ile hayatını kaybetti. Kaçaznuni’nin üzerine atılı suçlardan aklanması için kızı tarafından başvurular yapılsa da Sovyet döneminde bu gerçekleşmedi. Ancak Sovyetlerin dağılmasıyla kurulan Ermenistan Cumhuriyeti’nde Ermenistan Cumhuriyet Savcılığı kararıyla 1992’de üzerini atılı suçlardan beraat ettiği bu suçları işlemediği kabul edildi.

Bu makalede, Hovhannes Kaçaznuni’nin hayatı kronolojik olarak incelenmiş, tutuklanma süreci ve ölümü üzerinde durulmuş, yaşamı boyunca meydana getirdiği en önemli eserlerinden olan *Taşnaksutyun’un Artık Yapacağı Bir Şey Yok* adlı raporu ayrıntılı bir şekilde incelenip çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Geliş Tarihi / Received Date: 26.09.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.02.2023

THE LIFE OF HOVHANNES KATCHAZNOUNI

Abstract: Hovhannes Katchaznoui, an architect, was one of the most important members of the Armenian Revolutionary Federation (Dashnaksutyun). During the Bolsheviks, who took over the administration with the Bolshevik revolution in Tsarist Russia, the states of Armenia, Georgia, and Azerbaijan in the South Caucasus, where Armenia is located, entered into a formation that acted separately from the Bolsheviks. However, the existence of the formation did not last long due to problems such as historical problems, border conflicts, etc. among them. After the collapse of the Transcaucasian Seym, the three states of the region, Georgia, Azerbaijan, and Armenia, respectively, declared their independence and created new independent states. Katchaznoui became the first prime minister of the newly established Republic of Armenia. However, with the Bolsheviks entering the South Caucasus region with the Red Army, Soviet administrations were established in these states. In the meantime, Katchaznoui, who fled abroad, published a series of articles in Chakatamart newspaper under the title *What Should Our Way Be?* While emphasizing the importance of Dashnaksutyun in his articles and mentioning that the Bolsheviks will always need them, he read a report at the party conference of Dashnaksutyun in 1923; *Dashnak*

sutyun Has Nothing To Do Anymore. In his report, most of his thoughts had changed, he mentioned that they had made mistakes and suggested that Dashnaksutyun had nothing to do anymore and suggested that the party dissolve itself.

Immediately after this article, he applied to the Soviet authorities to return to Armenia. After his application was accepted, Katchaznoui returned to Armenia and continued his profession there. Katchaznoui, who was under probation by the Soviet authorities, was arrested in 1937 on charges of continuing his Dashnak activities and died in prison in early 1938 from tuberculosis. Although applications were made by Katchaznoui's daughter to exonerate him of the crimes laid upon him, this did not happen during the Soviet period. However, in the Republic of Armenia, which was established with the collapse of the Soviet Union, it was accepted that he did not commit these crimes, which he was acquitted of the charges against him in 1992 by the decision of the Armenian Public Prosecutor's Office.

In this article, Hovhannes Katchaznoui's life was examined chronologically, his arrest process and his death were emphasized, and the report of *Dashnaksutyun's Nothing to Do Anymore*, which is one of the most important works he produced throughout his life, was examined in detail and various evaluations were made.

Giriş

Araştırmamızın ana konusu olan Hovhannes Kaçaznuni, Birinci Ermenistan Cumhuriyeti hükümetinin ilk başbakanı ve Taşnaksutyun Partisi'nin en önemi kurucusu ve lideridir. 1917'de Ermeni Ulusal Konseyi üyesi olarak 1918'e kadar Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti'nin parlamento organı Transkafkasya Seym'inde Taşnak temsilcisi görevini sürdürmüştür. Görevi sırasında Ermeni heyeti içerisinde Trabzon ve Batum'da gerçekleştirilen konferanslarda bulunmuş ayrıca Batum Antlaşmasını da imzalamıştır. Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti'nin dağılması ile kurulan bağımsız Ermenistan'ın ilk başbakanı olarak görev yapmıştır.

1920 yılına gelindiğinde Bolşevik iktidarının Ermenistan'da teşkil edilmesiyle tutuklanan Kaçaznuni, ülkede yaşanan karşı devrimci isyanın Bolşevikler tarafından bastırılması esnasında ülkeden ayrılmıştır. Sonralarında Bükreş'te yaşamına devam eden Kaçaznuni, 1923 yılında Taşnak Partisi'nin Bükreş'te yapılan konferansında bir rapor sunmuştur. Raporda, geçmişin otokritiğini yaparken Taşnaksutyun'u yaşanan acıların sorumlusu olarak gördüğünü açıkça ifade etmiştir. Raporun son kısmında Taşnaksutyun'un artık kendisini feshetmesi gerektiği görüşünü vurgulamıştır. Aynı yıl içerisinde *Taşnaksutyun'un Artık Yapacağı Bir Şey Yok* başlığı ile bir de kitap olarak yayımlamıştır. Akabinde de Kaçaznuni, Taşnaksutyun Partisinden istifa ederek Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'ne başvuruda bulunmuş ve Ermenistan'a dönmüştür.

Taşnaksutyun'un Artık Yapacağı Bir Şey Yok adlı kitap hakkında Kaçaznuni'nin kızı Margarita, babasının bu kitabı ülkesine dönmek için mecburen yazdığını söylemiştir. Baba kız arasında geçen konuşmalarında babasının bu kitabı yazdığı için pişman olduğunu dile getirdiğini belirtmiştir.

Kaçaznuni'nin ölümünden sonra aile üyeleri tarafından onun hain olmadığına dair bir mahkeme açılrsa da sonuçsuz kalmıştır. Ancak Sovyetlerin dağılmasından sonra 1992 yılında Ermenistan'da açılan dava sonucunda Kaçaznuni'nin suçsuzluğu Ermeni adli makamlarınca kabul edilmiştir.

Hovhannes Kaçaznuni'nin yaşamı Türkçe kaynaklarda çok kısa biçimlerde ele alınmıştır. Genel olarak yazdığı *Taşnaksutyun'un Artık Yapacağı Bir Şey Yok* adlı kitabı üzerine araştırmalar yapılmıştır. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* adlı eserinde Kaçaznuni'nin araştırmamıza konu olan *Taşnaksutyun'un Artık Yapacağı Bir Şey Yok* adlı kitabından alıntılar yapmıştır.¹ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası* adlı eserinde *Taşnaksutyun'un Artık Yapacağı Bir Şey Yok* adlı kitaptan aktarmalar yapmıştır.² Türkkaya Ataöv ise *An Armenian Source: Hovannes Katchaznuni* adlı araştırmasında raporun çevirisini sunmuştur.³ *Taşnak Partisinin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansı'na Rapor)* adlı kitap ise Arif Acaloğlu'nun Rusça'dan tercümesiyle Kaynak Yayınları tarafından sunulmuştur.⁴ Fakat Hovhannes Kaçaznuni'nin bu kitabın neden yazdığı, üstelik bu kitabı yazmasına rağmen Sovyet Hükümeti tarafından *Taşnak* olmakla suçlanarak neden ölüm cezasına çarptırıldığı araştırılmamıştır. Çalışmamızda Kaçaznuni'nin yaşamı bu yönleriyle de ele alınmıştır.

Çalışmamızı meydana getirirken nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda gerekli literatür taraması ve arşiv araştırması yapılarak elde edilen veriler ışığında bilgiler değerlendirilmelere tabi tutulmuş ve daha sonra yapılacak çalışmalara da kaynaklık edeceği dikkate alınmıştır.

1. Hovhannes Kaçaznuni'nin Hayatı

1 Ocak 1868 Cavaheti'nin Gandza köyünde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini 1877-1886 yıllarında Tiflis'te Realagan okulunda tamamlamıştır. Daha sonra St. Petersburg İnşaat Mühendisleri Enstitüsün'de eğitim almış 1893'te mimarlık diploması ile mezun olmuştur. 1895-1907 yılları arasında sırasıyla Bakü, Batum, Tiflis'te çalışmış bu zaman sürecinde Bakü'de Ermeni Devrimci Federasyonu'na⁵ üyeliği başlamış ve Federasyon üyeliği altında faaliyetlerde bulunmuştur.⁶ I. Dünya Savaşı sırasında Kafkasya'ya dönen ve Rusya'da bulunan Kaçaznuni, Kafkas Şehirler Birliği Ermeni Konseyi üyesi olmuş, Havlabar bölgesinden Tiflis Şehir Duması'na seçilmiştir. 1917-1918 yıllarında Kaçaznuni, Ermeni Ulusal Konseyi'nin Transkafkasya Seym üyeliğine seçilmiş, Batum'da ve Trabzon'da Türkler ile olan müzakerelere katılmış, Gegechkori hükümetinde Kamu Güvenlik Bakanı görevinde bulunmuş ve Çhenkeli'nin kabinesinde ise portföysüz bakan⁷ olarak yer almıştır.⁸ Transkafkasya Seym'nin dağılıp Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsız devletleri ortaya çıkmıştır. 28 Mayıs 1918'de ilan edilip kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'nin ulusal Konseyi 1 Ağustos 1918'de toplanarak Kaçaznuni'yi Birinci Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı olarak seçmiştir, Kaçaznuni 1919 yılına kadar bu görevini devam ettirmiştir.⁹ Daha sonra müttefik ülkelerden Ermenistan'a yardım istemek için Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiştir. Eylül 1920'de Erivan'a dönen Kaçaznuni, 1921'de Ermenistan'da Sovyet iktidarının kurulmasından sonra tutuklanmış Şubat ayaklanması sırasında hapishaneden serbest bırakılmıştır. 1921-1924 arasında Tahran, Bombay, Kahire, İstanbul, Bükreş'te sürgün hayatı yaşamıştır. 1923 yılında Bükreş'te Taşnaksutun Partisi'nin konferansında bir sonraki bölümde içeriğini de inceleyeceğimiz "Taşnaksutyun'un Ar-

¹ Uras, 1976: 540, 633-634, 649, 679-681, 704, 715, 748, 733.

² Gürün, 1985: 196, 198, 234-236, 274-275, 304, 308.

³ Ataöv 1985: 3-13.

⁴ Kaçaznuni, 2005: 15-53.

⁵ Bilinen genel adıyla Taşnaksutyun.

⁶ Մոլոխանյան, 1997: 3.

⁷ Portföysüz Bakan: Bir hükümette belirli bir departmana atanmamış bir devlet bakanı. Bilgi için bkz. <https://www.dictionary.com/browse/minister-withoutportfolio#:~:text=a%20minister%20of%20state%20who,specific%20department%20in%20a%20government>.

⁸ Հայաստանի Հանրապետության Կառավարություն, 2022.

⁹ Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողով, 2022.

tık Yapacağı Bir Şey Yok” raporunu sunmuş ve partiye kendi kendini feshetme önerisinde bulunmuştur. Ağustos 1923’te Ermeni Devrimci Federasyonu partisinden ayrılmış 1924’te ise Ermenistan’a dönmek için Sovyet Ermenistan hükümetine başvurmuştur.¹⁰ Uzunca zaman Taşnaksutyun’un en önemli üyelerinden olup kendisini bu davaya adayın Kaçaznuni’nin böyle bir karar vermesi ilk bakışta Taşnaksutyun’un üyeleri arasında sorun varmış izlenimi uyandırsa da Kaçaznuni ailesinin yakinen dostu tarihçi Derenik Muradyan’ın 1950 yılında Kaçaznuni’nin kızı Margarita Kaçaznuni ile yaptığı bir konuşma esnasında Margarita “Kaçaznuni Taşnaksutyun’un Artık Yapacağı Bir Şey Yok kitabı tamamen kişisel sebeplerle yazıldı, ailesi ile yeniden bir araya gelmek ve Ermenistan’da sevdiği mesleğini yapabilmek için bir çeşit pasaporttu.”¹¹ itirafı olayın arka yüzünü görmemizi sağlamıştır. Kızı Margarita’nın bu itirafından evvel Kaçaznuni’nin kendisinin hiçbir zaman kitapta bahsettiği üzere bir düşüncede olmadığını 30 Mayıs-4 Haziran 1922 yılında *Çakadamart* gazetesinde yayınlanan *Yeni Yolumuz Ne Olmalı?* yazısından da anlayabilmekteyiz. 30 Mayıs 1922’de yazdığı yazısında Taşnaksutyun’un Sovyet Ermenistan’ın inşasına katılması için iki seçenekten bahsetmiştir. Bunlardan birincisi Bolşeviklerin zamanla şiddetinin azalacağından muhaliflere özgürlükler sağlayacağından bahsetmiş bu koşullar oluştuğunda ise Taşnaksutyun’un Bolşeviklere karşı siyasi muhalefet olarak yasal yollardan hareket etmesi gerektiğidir. İkincisi, Bolşeviklerin koalisyon oluşturması durumunda Taşnaksutyun’un Bolşeviklerle koalisyona hazır olması gerektiğidir. “Taşnaksutyun yeniden yeniden başrol oynamaya çağırılacak” sözüyle de esas düşüncesinin ne olduğunu yansıtmıştır.¹² Yayınlandığı makale dizisinin altıncı sayısında “Taşnaksutyun’un yeniden Ermenistan’da yönetimi ele mi geçirmeli yoksa meydanı başkalarına mı bırakmalı? sorusunu sormuş ve şu şekilde kendi sorusunu cevaplandırmıştır; Ermeni realitesinde Taşnaksutyun’dan daha güçlü bir yapılanma olsaydı olurdu ama böyle bir güç yok, Taşnaksutyun elinden gelenin en iyisini yapmak için çalışacak...”¹³ Makale dizisinin genelinde Kaçaznuni’nin Sovyet Ermenistan ile iş birliği de dahil olmak üzere birçok öneri sunmaya çalıştığını görüyoruz. Fakat tüm bunlardan bir süre sonra keskin bir dönüşle yukarıda bahsettiğimiz *Taşnaksutyun’un Artık Yapacağı Bir Şey Yok* adlı raporu ile Taşnaksutyun’un artık ömrünü doldurduğunu ve geri çekilmesi gerektiğinden bahsediyor.

Bunların ardından ülkeye dönüş isteği Sovyet yetkililer tarafından onaylanan Kaçaznuni 1925 Ocak ayında Ermenistan’a dönmüştür.¹⁴ Ülkesine döndükten sonra 1925’te Ermeni SSC Devlet Planı kapsamında Teknik Konsey üyeliğine seçilmiş, 1927 yılına kadar Ermenistan Pamuk Komitesi’nde daire başkanı olarak çalışmıştır. 1927’de Devlet Planlama Ekonomik Konseyi İnşaat ve Teknik Komitesi Başkan Vekili olarak çalışmaya başlamış daha sonra 1932’de Ermeni SSC Halk Komiserliği Bilim ve Teknik Konseyi Bilimsel Sekreteri görevine getirilmiştir. O yıllarda, Kaçaznuni’nin projeleri dâhilinde Erivan ve Serdarapat’ta fabrikalar, çok sayıda konut, otel ve diğer kamu binaları inşa edilmiştir. 1926-1930 H. Erivan Devlet Üniversitesi, Teknik Fakültesi’nde inşaat sanatı ve mimari tasarım dersleri vermiştir. 1930’da profesör unvanını almıştır. Ayrıca Hr. Acharyan, H. Zargaryan, D. Hakobjanyan ile ortak yazar olarak, “Rusça-Ermenice İnşaat Yapıları Teknik Sözlüğü” derlenmesine katılmıştır.¹⁵

Ermenistan’a dönüşünün ilk günlerinden itibaren takip edilen Kaçaznuni’nin faaliyetleri de araştırılmış ve rapor edilmiştir.¹⁶ 6 Haziran 1926’da Ermenistan Sendikalar Konseyi başkanı Kuzetsov, Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Acil Durum Komisyonu’na yazdığı yazıda bazı eski Taşnakların ve karşı-devrimci geçmişe sahip kişilerin Kaçaznuni’nin Ermeni Pa-

¹⁰ ՀՀԿ, 2022.

¹¹ Հակոբյան, 2016: 188.

¹² Ճակատամարտ, 30 Մայիսի 1922.

¹³ Ճակատամարտ, 4 Հունիսի 1922.

¹⁴ Խորհրդային Հայաստան, 23 հունվարի 1925.

¹⁵ Դոկուխանյան, 1997: 20-21; ՀՀԿ, 2022.

¹⁶ Հակոբյան, 2016; 196.

muk Komitesi'nde işe başladıktan sonra onun etrafında toplandıklarını ve önlem alınması gerektiğini bildirmiştir.¹⁷ Bundan sonra izleme faaliyetleri yine gizlilikle devam etmiştir. Bu esnada içindeki bilgilerden 1928 yılında yazılmış olduğunu düşündüğümüz, Hovhannes Kaçaznuni'nin oğlu Karen Kaçaznuni'ni tarafından kaleme alınan ve Melik Osipov'a¹⁸ gönderilen mektupta Karen babası hakkındaki gözlem ve fikirlerini şöyle belirtmiştir:¹⁹

“Sevgili Yoldaşım Melik-Osipov

Son üç yılda (25,26,27) Kaçaznuni ailesinde babam Hovhannes ile yaşadım. Şu anda ailemle bağlarımı kopararak Erivan'dan ayrılıyorum. Bildiğim Her şey hakkında bilgi vermeyi ahlaki görevim olarak görüyorum.

Onu kimler ziyaret ederdi;

Bakü'den eski arkadaşı Dr. Gr. Sahinyan haftada bir defadan az olmamak üzere düzenli olarak onun yanına gelirdi. Geçmişte bir Taşnaktı bunu kesinlikle biliyorum. Av. İshakyan 3-4 defa geldi. Paris'ten dönmесinin ardından Hakop Koçaryan geldi. Kaçaznuni ondan bir aptal olarak bahsedirdi. Daha sonra gelmeyi bıraktı. Derenik Dermichyan, İshakyan ile birkaç defa geldi. İshakyan, Derenik Ananunla da bir defa beraber geldi. Gaga Ter-Ohanov tarafından ziyaret edildi. Ermesni-tan Teknik derneği Başkanı seçildikten sonra 2-3 defa 5-7 kişilik bir grup onun yanına geldi.

Yazışmaları;

Günün büyük bir kısmını ev dışında geçirirdi. Öğleden sonraları işteydi. 8-9'da gider genellikle 11'de geri gelirdi. Söylediğine göre üniversiteye, toplantılara gidiyordu. Boş akşamlarında çoğunlukla yazıyordu. Yazılara baktım fakat elime geçirebildiklerimin hepsi teknik yazılardı.

Kaçaznuni ideolojisinde, Sovyet hükümetine düşman olan mükemmel bir burjuvadır. Ekonomi yapılanmasında her türlü başarıyı reddeder. Dış politikada Avrupalı güçleri savaşa zorladığımızı, İngiltere'nin savaş istemediğini ve bunu bizim onlara dayattığımızı düşünüyor. “Kilitleniyorsunuz hareket edecek bir yeriniz yok, savaşla elde ettiğiniz dünya devrimiyle kurtulacağımızı sanıyorsunuz” demekte. Ulusal politikamızı samimiyetsiz ve kurnazca buluyor. Benim tarafımdan yazılan birkaç ifadesi onu en doğru biçimde tanımlıyor;

- Zinovyev'in mektubunun bir imza olduğunu düşünüyorum. Çünkü Churchill öyle söyledi ve bir İngiliz asilzadesi asla yalan söylemez.
- Köylerde Kulakların²⁰ gelişmesine izin vermeliyiz.
- Ermenistan'ın yararına olduğu için Ermenistan'ın SSCB²¹'ye dahil edilmesinden yanayım ama daha karlı olacağı için İngiliz kolonisini tercih ederim...

SSCB vatandaşı olduğu için bu durumdan kaynaklı bazı yükümlülükler görüyor. SSCB hakkında konuşurken hep biz diyor. Siyasi inancı ne olursa olsun her SSCB vatandaşının ülkesini koruması gerektiğine inanıyor. Bir defasında kızı Hrachik'e Kızıl Ordu'nun çok gizli askeri belgesi eline geçse ne yapacağını sordu. Hrachik cevapladı; Hiç çaba harcamaya ihtiyacım olmazdı bunu İngilizlere iletmek için. Kaçaznuni öfkeyle; Bunu yaparsan bil ki seni kendi ellerimle öldürürüm. Kaçaznuni'nin içinde iki özellik vardır; Bolşeviklere karşı düşmanlık ve yurttaşlık görevlerinin vatandaşlığına dair ilginç bir anlayış. Ablam Hrachnik hakkında birkaç şey söylemeliyim. Şimdi devrim karşıtı çalışmalar yapıyor mu bilmiyorum. Ama ideolojik olarak böyle bir eylem için uygun bir kişilik olduğuna ikna oldum. Genel olarak işçilerden ve özel olarak komünistlerden nefret eder. İlave olarak özünde vicdansız bir kişi olarak her şeyi yapabilir. Casusluk, terörizm, kundakçılık ve biz zarar verebilecek her şey. Toplu çalışma prensibine sahip değildir. Şu an bir şey yapmıyorsa

¹⁷ Հակոբյան, 2016; 195-196.

¹⁸ Melik Osipov: Ermenistan ÇEKA ve daha sonrasında Devlet Siyasi Departmanı başkanı Bkz. Ֆարություններ, 2021: 99; ÇEKA: 1918'de kurulan ve 1922'ye kadar varlığını sürdüren karşı devrim, sabotaj ve spekülasyonla mücadele için olağanüstü bir komisyon bkz. <http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=24&query=%D5%89%D5%A5%D5%AF%D5%A1>.

¹⁹ Հակոբյան, 2017: 239-241.

²⁰ Kulak: Zengin köylüleri, kırsal seçkinleri tanımlayan bir kelime bkz. <https://totalitaries.hazarashen.am/?p=5608&hilit=%27%D4%BF%D5%B8%D6%82%D5%AC%D5%A1%D5%AF%27>.

²¹ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.

pasifliği ve tembelliğindedir. En ufak siyasi aktivizmde karşı-devrimci olacaktır. Ailemin diğer üyeleri hakkında bir şey söyleyemem. Annem, erkek kardeşim Ruben ve kız kardeşim Magro bize tamamen yakınlar, karşı-devrimci herhangi bir eylemde bulunmuyorlar. Bir soruyu yeterince ele almadıysam ek bilgi sağlayabilirim. Bu birkaç gün içinde hala Erivan'da olacağım. Gelmeniz gerekiyorsa, beni LKEM²² Erivan Komitesi aracılığı ile bulabilirsiniz.

Karen Kaçaznuni

LKEM Üyesi”

Oğlunun Kaçaznuni hakkındaki sözleri oldukça ilginçtir. Ablası Margo için bizdendir çıkarımını yapmıştır. Oysa babası Kaçaznuni Margo'ya²³ kitabı yazdığı için pişman olduğunu itiraf edecek kadar güvenmektedir ve ilerde babasının tutuklanması sonrası bu durumla ilgilenen kişilerin de sadece o olması da ilginçtir. Mektubun içinde yazılanlardan 1928'de yazıldığını anlıyoruz fakat Kaçaznuni 1937'de tutuklanmıştır. Sovyet yetkilileri oğlunun bu mektubu üzerine neden hemen harekete geçmeyip onca yıl hem de Stalin gibi bir lider döneminde beklediler açıkçası düşündürücüdür. Belki de tüm yazılanların teyit edilmesi için araştırmaya ihtiyaç duyuldu ya da o an Kaçaznuni gibi siyasi ağırlıklı bir figürü tutuklayacak siyasi zemin bulunmamaktaydı.

Kaçaznuni'nin 1936'da Bolşevikler için aldığı kararı yeniden gözden geçirmesine sebep olan, kafasını karıştıran ve fikrini değiştiren bir olay yaşandı; Aghasi Khanjyan'ın öldürülmesi. Sovyet Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin ilk sekreteri olan ve 1930'larda Ermenistan'ın gelişimi için çok çaba harcayan Aghasi Khanjyan'ın ölümü resmi kayıtlara intihar olarak geçmiş fakat araştırmalara göre öldürüldüğü belirtilmiştir. 31 Ekim 1931'de Stalin, Transkafkasya Bölge Komitesi'nin ilk sekreteri olarak Lavrenty Kartvelishvili'yi ve ikinci sekreter olarak Lavrenty Beria'yı seçmeyi önermişti. Tam on gün sonra, Kartvelishvili'nin yeni bir göreve atanmasıyla, Orakhelashvili Transkafkasya Bölge Komitesi'nin ilk sekreteri olarak atanmış, Beria ikinci sekreter seçilmiş ve birkaç gün sonra Gürcistan Bolşevik Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin ilk sekreteri olmuştu. Bir yıl sonra, Beria Transkafkasya Bölge Komitesi'nin ilk sekreteri olmuş ve Gürcistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin ilk sekreteri görevini de üstlenmişti. 1934'te Ulusal İçişleri Komitesi, Devlet Siyasi Departmanı temelinde yeniden kurulduğunda, Beria Devlet Siyasi Departmanı başkanı Armenak Abulyan'ı Tiflis'e çekmiş fakat Abulyan bir yıl sonra bir trafik kazasında ölmüştü. Şubat 1935'te Ermeni Sovyet Ssosyalist Cumhuriyeti Sovyet Halk Komiseri Sahak Ter-Gabrielyan Moskova'ya transfer edildi ve Khanjyan'ın etrafındakilerin yerini Beria'nın atadığı kişiler aldı. Khanjyan, Transkafkasya ve Gürcistan'ın gücünün tek bir kişinin elinde toplandığını ve bunun kötü olduğunu belirtmişti. Bu Beria'nın da kulağına kadar girmişti. Mayıs 1933'te Stalin tüm cumhuriyetlerin liderlerini toplamıştı. Geri dönüş yolunda, Beria, Khanjyan'a yeni bir araba vermiş Khanjyan, sürücü ve Gürcistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Ulaştırma Bakanı Khariton Khatskevich'in de bulunduğu arabaya binmişti. Kurallara göre, Khanjyan'ın ön koltukta, sürücünün yanında oturması gerekiyordu, fakat sağlık sorunları sebebi ile oturamamıştı bu yüzden Khatskevich'in onun yerine geçmişti. Bir süre sonra bilinmeyen bir yerden araca ateş açıldı. Hatskeviç ölmüş Khanjyan, her şeyi anlamıştı. 1935'te Stalin' bir mektup gönderilmiş ve Khanjyan için: “*Köydeki parti politikasının çarpıtılması hakkında, Hükümet karşıtı eğilimler hakkında, Khanjyan'ın iki yüzlü taktikleri hakkında başlıkları ve ideolojik olarak, Khanjyan'ın sözleri ulusal demokratizm ile solcu ikiyüzlülük arasında gidip geliyor. Khanjyan, bir yandan milliyetçi eğilimlere sahip aydınları desteklerken, diğer yandan özellikle halka açık konuşmalarında milliyetçiliğe son verilmesini talep etmekte...*” gibi fikirler yer almıştı. Bunun üzerine 1936'da *Ermeni Karşı-Devrimci Troçkist-Milliyetçi Terörist Merkezi* üyesi olarak tutuklandı. Ağustos 1937'de gözaltı merkezinde bilinmeyen koşullar altında öldü. Fakat Ermeni kaynaklarına göre Beria Khanjyan'ın intihar ettiğini ve kendisine bir mektup bıraktığını ve bu mektupta hatalarını

²² Leninyan Komunistakan Yeritasardakan Miutyan; Leninist Komünist Gençlik Birliği bkn. Մարգարյան, 1979: 57.

²³ Margarita.

açıkça kabul ettiğini yazdığını söylemiştir.²⁴ Bu olaydan sonra artık Sovyetlerde toplu hapis cezaları başlamıştı. İşte bu durum Kaçaznuni hata yaptığını düşünmeye sevk etmişti. Kızı Margarita Kaçaznuni babasının bu durumu şöyle ifade etmiştir; “*Khanjyan'ın öldürülmesinden sonra toplu hapis cezaları başladığında babamın çok kafası karışık ve canı sıkındı. Kendisinin de hapsedileceğinden emindi. O kitabı yazmamalıydım çok pişmanım diyordu...*”²⁵

Beklenen oldu. Kaçaznuni yanılmamıştı. Sıra kendisine de gelmişti. 28 Temmuz 1937'de Kaçaznuni, dairesinin aranması ve tutuklanması ile çıkan bir emirle tutuklanmıştı.²⁶ 5 Aralık 1937'de Taşnak olduğu öne sürülerek mallarına el konulması ve ölüm cezası verilmiştir. Fakat tüberküloz hastalığı nedeniyle infaz gerçekleştirilememiştir. Hastalığı ağırlaşan Kaçaznuni 15 Ocak 1938'de Erivan hapisanesi hastanesinde 70 yaşında yaşama veda etmiştir.²⁷ Kızı Margarita babasının ölümünden sonra onun beraati için dava açsa da olumsuz sonuçlanmıştır. Fakat 1992 soruşturma Ermenistan Cumhuriyeti'nde yeniden açılmış, Kaçaznuni üzerine atfedilen suçların suç niteliği taşımadığı 12.12.1992 Ermenistan Cumhuriyet Savcılığı kararı ile beraat ettirilmiştir.²⁸

2. Kaçaznuni'nin 1923 Parti Konferansında Sunduğu Raporun Değerlendirilmesi

Kaçaznuni'yi bugün tanıyan olmamıza sebep, belki de hayatının en önemli eseri olan 1923 yılında Bükreş'te Taşnaksutyun'un parti konferansında sunmuş olduğu ve daha sonra *Taşnaksutyunun Artık Yapacağı Bir Şey Yok* adıyla yayımlanan rapordur diyebiliriz. Bu rapor Türk-Ermeni ilişkileri tarihi üzerine çalışan araştırmacıların bilmesi gereken ve tarihi gerçekler açısından büyük önem arz eden bir belgedir. Raporun incelemesine başlarken özellikle belirtmek isteriz ki Kaçaznuni henüz raporun ilk sayfasında söyleyeceklerinin konferanstaki katılımcıların tepkisini çekeceğini bilmesine rağmen fikirlerini, anlama ve muhakeme yeteneğine sahip olduğunu bildirerek kendi istek ve arzusu ile dile getireceğini bildirmiştir.

Konuya, Ermeni meselesinin tarihi sürecini ve bu süreç içerisinde meseleye Taşnaksutyun partisinin dâhilini belirtmek maksadıyla 1914 yılından itibaren başlamıştır. 1914 yılını Ermeni meselesinin geçtiği süreçleri, gelişmeleri ve nasıl oluştuğu, nereye vardığı ve tüm bu süreç esnasında Taşnaksutyun partisinin izlediği yolu ve ileride nasıl bir yol izlemesi gerektiği açısından değerlendirmiştir.

Kaçaznuni'nin I. Dünya Savaşı ve tehcir dönemine yönelik değerlendirmelerine baktığımızda; savaşın başlarında henüz Türklerin savaşan taraflardan biri olmadığı esnada Güney Kafkasya'da, Ermeni gönüllü birliklerinin oluşturulmaya başlandığını, Taşnaksutyun'un ise hem bu birliklerin oluşumunda hem de Türk topraklarına yönelik gerçekleştirdikleri askeri operasyonlara aktif olarak katıldığını belirtmiştir. Kaçaznuni bu hareketi “kitle sendromuna yakalanmak” olarak değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeye 1903 protesto ve gösterileriyle 1905-1906 Ermeni-Müslüman çatışmalarını ve 1903-1906 ilk işçi hareketleri yıllarını örnek göstererek Ermenilerin o zaman dahi diğer sosyalist partilerin siyasetleri ile hareket ettiklerini vurgulamıştır. Gönüllü birliklerin kurulmasını Ermeni halkının sahip olduğu psikolojiden kaynaklandığını söyleyen Kaçaznuni, Taşnaksutyun'un ise bu durumda sadece bu psikolojiden doğan eğilimi kullanabilecek kadar imkân ve yeteneğe sahip olduğunu, bilinci zayıf bir kitle durumunda olduğunu belirtmiştir.²⁹ 1915'in ilk aylarında Ermenilerin artık gerçekleri idrak edemeyip hayallere kapılarak Rusya'ya tamamen yönelmiş halde olduğunu, özellikle Ermenilerin Ruslara yaptıkları yardımların fazlasıyla abartıldığı için sonuçtan beklentinin de aynı yönde arttığını belirtmiştir. 1915 yazında başlayan tehcir dönemini ise “*Türkler ne yaptıklarını biliyorlardı, bugün pişmanlık duymalarını gerektirecek bir nokta bulunmamaktadır*” cümlesiyle adilane biçimde açıklasa da tehcirin “Türkiye Ermenistan'ının boşaltılması ile sonuçlandığını”

²⁴ Խանյան, 2022.

²⁵ Հակոբյան, 2016; 197.

²⁶ Հակոբյան, 2016: 197.

²⁷ Հակոբյան, 2016: 197.

²⁸ Հակոբյան, 2017: 278.

²⁹ Բազազյանի, 1923:7-8.

belirtmiştir. Esasında değindiği nokta ise; ne olmuş olursa olsun, kim haklı kim haksız noktadan ziyade kaybedilen Ermenilerin artık geri döndürülemeyeceği olmuştur. 1915'in ikinci yarısını ve 1916 yılını Ermeniler için genel bir yas dönemi olarak belirtirken tehcir olaylarından ise *kuyum* olarak bahsetmiştir. Kaçaznuni'nin söylemi ile *kuyumdan* kurtulanların çoklarının Rusya'nın Ermeni bölgelerine geldiğini ve hali hazırda Rusya içinde bulunduğu sıkıntılar yüzünden kendi hal-kına yetecek ekmeği yokken gelen Ermeni mültecilerin açıkta kalmasına sebep olduğunu ve çoğunun açlık ve hastalık sebebiyle öldüğünü belirtmiştir. Kaçaznuni, Ermenilerin bunun da sorumluluğunu kendilerinde aramadıklarını bu defa da suçlamak için Rus hükümetini seçtiklerini, Rusların kasıtlı bir şekilde ağır davrandığının, Ermenilere karşı harekete geçmek için Türklere zaman kazandırdıklarının düşünüldüğünü fakat bu düşünülürken Rusların politikalarında Ermenilerin savunulmasını ne pahasına olursa olsun üstlenmek gibi bir mecburiyetinin olmadığını, Rus ordusunun amaçlarının Ermenilerden farklı olduğunu fakat Ermenilerin bunu anlamak istemediklerini vurgulamıştır. Ermenilerin psikolojisini bir Ermeni olarak değerlendiren Kaçaznuni, Ermenilerin sürekli suç başkalarında aramalarının Ermenileri gerçekleri göremeyecek noktaya getirdiğini, sürekli sonuçları kötü kadere bağladıklarını ve bunun da Ermenilerin isteyen herkes tarafından istismara açık konuma getirdiğinin değerlendirmesini yapmıştır.³⁰

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Çarlık Rusya'da yaşanan Bolşevik Devrimi yaşanmıştır. Bilindiği üzere Şubat Devrimi'nin ardından Çarlık Rusya'nın yerini Geçici Hükümet almıştır. Birçok farklı milletin yaşadığı bir yer olan Güney Kafkasya'da değişen durumla beraber milli konseyler kurulmuştur. Bu dönemde Geçici Hükümetin Kafkasya'daki temsilcisi olarak Transkafkasya Özel Komitesi kurulmuştur. Fakat Ekim devrimiyle yönetime gelen Bolşevikler Güney Kafkasya'da daha etkili olmak istemekteydiler bu sebeple Transkafkasya Özel Komitesi kendisini feshederek yetkilerini Transkafkasya Komiserliği'ne devrettiğini bildirmişlerdir. Fakat Komiteden bu yana devam eden sağ görüşlü ideoloji Komiserlikte içerisinde de devam etmiştir. Bolşeviklerden ayrı hareket eden Transkafkasya Komiserliği, esasında Menşevikler, sosyal demokratlar ve Taşnaksutyun partilerinden oluşmaktaydı, bunu bölgenin üç ana halkı olan Gürcüler, Azeriler ve Ermeniler olarak yorumlamak da doğru olacaktır. Komiserlik, 23 Şubat 1918'de yetkilerini Transkafkasya Seym'ine devrettiğini bildirmiştir.³¹

Bu dönemde Güney Kafkasya bölgesinde yaşanan siyasi olayları değerlendirmelerinde bulunan Kaçaznuni, Komiserlik ve Seym'de hâkim ve yönlendirici rolün Gürcü Menşevikler olduğunu vurgulamıştır. Bunun sebeplerini ise; Gürcülerin, Geçici Hükümet döneminde Devlet Dumasında güçlü bir konum elde etmiş olmaları ve dolayısı ile komiserlik kurulduğunda varlığı daha çok göze çarpan Gürcülere öncelik verilmiş olması, Gürcüler içerisinde devlet işlerinin yürütülmesi ile alakalı konularda daha önceden tecrübe sahibi kişilerin var olması ve Gürcülerin en bilinçli ve hızlı organize olabilen bir halk olup mevcut varlıklarına yönelik bir tehdit durumunun bulunmayışı olarak sıralamıştır. Gürcüler için herhangi komşu devletler ile herhangi bir sorun yaşasalar dahi bunu Gürcülerin kendi varlığını tehlikeye sokmadan giderebileceğini değerlendirmiştir.³² Güney Kafkasya'nın diğer halkları Ermeniler ve Azerbaycan Türklerini de değerlendiren Kaçaznuni, Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasındaki sorunlar için "çatışmasız çözülemeyecek sorunlar" benzetmesini yapmış ne Ermenilerin ne Azerbaycan Türklerinin bu sorunları çözmeye yetecek yetişkinlikte olmadığını bunun sonucunda karşılıklı düşmanlık ve güvensizlik sorununu ortaya çıktığını belirtmiştir. Gürcülerin bu durumu kendi lehlerine kullandığından bahseden Kaçaznuni, Gürcülerin Türkleri kullanarak Ermenileri sindirdiğini, Ermenilerle ittifak yapmalarını gerektiren durumlarda ise aynı durumu Türkler için kullandıklarını belirterek Güney Kafkasya'daki siyasal durumu kendi gözlemleriyle özetlemeye çalışmıştır.³³

³⁰ Քաջազնունի, 1923: 9-13.

³¹ Քաջազնունի, 1923:13-14.

³² Քաջազնունի, 1923:14-15.

³³ Քաջազնունի, 1923:16.

Güney Kafkasya'nın devrime bakış açısını ise “*Ekim'de Bolşevik ihtilali patlak verdi...Güney Kafkasya, Şubat Devrimi'ne bağlı kalarak Sovyet yönetimini tanımadı*” cümleleriyle özetlemiştir. Güney Kafkasya'da Müsavat, Taşnaksutyun ve Menşevikler olmak üzere mevcut siyasi partilerin Devrim'e bakış açısını da değerlendirmiştir. Bu yöndeki değerlendirmesinde Taşnaksutyun partisinin sosyalistliğinin yüzeysel olduğunu, Gürcü Menşevikler arasında ise milliyetçiliğin ağırlıklı olduğunu, Azerbaycan'da ise Müsavat'ın Pantürkizm ideolojisiyle hareket etmekte olduğunu belirtmiştir. Taşnaksutyun'un Bakü'de Türk egemenliği tehdidine karşı Bolşevikler ile anlaşarak onlara yardım ettiğini belirten Kaçaznuni, Bolşevik ideallerin kendileri uyuşmadığını da belirterek Bolşevizme karşı ancak Müsavat ve Taşnaksutyun'un karşı koyabilecek güçte olduğunu fakat iki parti arasında güven sorunu olduğu için bunun da mümkün olmadığını belirtmiştir.³⁴ Ayrıca Bolşeviklerin Bakü'de Müsavatı alt etmesinin kendi yardımlarıyla olduğunu ifade eden Kaçaznuni, İngilizlerin bölgeye gelmelerinin de kendi davetleriyle olduğunu vurgulamıştır.³⁵

Kaçaznuni, Trabzon ve Batum konferanslarından da ayrıntılı olarak bahsetmektedir. Trabzon görüşmelerinde *Türkiye Ermenilerinin kendi kaderini tayin hakkı* mevzuu Seym'in talepleri arasına eklenmiştir. Fakat bu talebe Türk tarafı haklı olarak, bu meselenin Türkiye'nin iç meselesi olduğunu ve iç işlerine karışılmayacağını belirterek karşı çıkmış ve bu isteğin devam etmesi durumunda görüşmelerin kesileceği mesajı verilmiştir. Mesajı algılayan Seym'in bu konuyu bir daha gündeme getirmediğini belirten Kaçaznuni, Seym'in zaten bu konuda ısrar etme niyetinin bulunmadığını özellikle Gürcülerin kendi başlarına dert açılmasını istemedikleri için ısrar yönünde hareket etmediklerini, Azerilerin ise Türkiye'nin çıkarını, Azerbaycan ve hatta Güney Kafkasya'nın çıkarlarından üstün gördüklerini bu nedenle güç dengesinin görüşmelerde Türkler lehine olduğunu savunmaktadır. Görüşmelerde Türkler'in Bolşeviklerle yapılan Brest Litovsk Anlaşmasının Türkiye-Güney Kafkasya sınırını belirlediğini kabul etmesi ve ısrarla bunun üzerinde duracağını belirtmesi Güney Kafkasya Hükümeti'ni zora sokmuştu. Çünkü Güney Kafkasya Hükümeti, Bolşevik Rusya'dan ayrı hareket etmekte kendi egemenliğini sürdürmekteydi, Bolşeviklerin imzaladığı bir anlaşma olan Brest Litovsk'in kabulü demek karşı durdukları Bolşevik hükümetin meşru yetki sahibi olduğunu da tanımak anlamına gelmekteydi. Bu olumsuzluğun yanı sıra Güney Kafkasya devletleri arasında da Trabzon Görüşmelerindeki ele alınan konular hakkında fikir ayrılıkları mevcuttu. Kaçaznuni, Gürcülerin Batum ve Acara konularını önceliklendirdiklerini Kars ile Ardahan'ı Türklere bırakmaya hazır olduklarını Ermeniler için ise Kars'ın önemli olduğunu Ermenilerin de Acara'dan büyük taviz vermeye hazır olduğunu, Kars ve Ardahan konusunda Azerilerin bu toprakları Türk toprakları görerek tamamen Türklerin görüşünü benimsediğini belirterek aralarında fikir ayrılıklarının nedenlerini ve birbirine güvenemediklerini, Türklerin ise bu görüş ayrılıklarını ustaca kullandıklarından bahsetmiştir. Trabzon Görüşmelerini verimsiz olarak değerlendirmiş o dönemde hali hazırda devam eden Türk ordularının ilerleyişini de savaşın devam etmesi halinde Azerbaycanlıların Seym'in değil Türklerin yanında yer alacağı şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemiştir.³⁶ Türklerin baskılarıyla 22 Nisan'da Seym'in bağımsızlığını ilan ederek Rusya'dan tamamen ayrıldığını belirtmiş, Ermeniler bu duruma fikren katılmıyor olsalar da karşı gelmeleri durumunda Gürcü ve Azerilerin Türkler ile anlaşıp Ermenilere saldırabileceğini ve Ermenilerin tek kalacağını bu durumun da Ermenistan'ı bölgede zor duruma sokacağını bildiklerinden mecburen kabul etmek durumunda kaldıklarını savunmuştur.³⁷ Kars'ın Tiflis'ten gelen talimatla savaşılmadan Türklerin eline geçmesiyle Güney Kafkasya Hükümeti'nin devletleri arasındaki ilişki pamuk ipliğine bağlı hale gelmişti. Bu sırada ise Batum Görüşmeleri başlamıştı. Eli güçlü olan Türk tarafı doğal olarak daha fazlasını istemekteydi, Gümrü işgal edildikten sonra Türk

³⁴ Քաչազնունի, 1923:18-20.

³⁵ Քաչազնունի, 1923:21.

³⁶ Քաչազնունի, 1923: 23-29.

³⁷ Քաչազնունի, 1923: 28-29.

ordusu Karakilise'ye doğru yönelmişti. Yaşanan bu durum ve Seym'in içindeki fikir anlaşmazlıklarından dolayı Seym 26 Mayıs'ta kendisini feshetmişti. Daha sonra Gürcistan, Azerbaycan ve en son Ermenistan olmak üzere bağımsız devletler kurmuştu.

Yeni kurulan Ermenistan Cumhuriyeti hakkında değerlendirmelerinde ise Ermenistan Cumhuriyeti'nin demokratik olduğunu, Taşnakların buna karşı olmadıklarını, dört parti ve etnik azınlıkların temsilcilerin oluştuğunu ifade ederken esasında gerçeğin daha farklı olduğunu belirtmiştir. Taşnaksutyun'un hem yasama organını hem de hükümeti kendi etkisi altına almak istediğini, alenen diktatörlük ilan edecek cesaretlerinin olmadığını ancak demokratik bir yönetim adı altında parti diktatörlüğü yolunu benimsediklerini belirtmiştir.³⁸

Ermeni Devleti 28 Mayıs 1918'de kurulduktan birkaç ay sonra Birinci Dünya Savaşı son bulmuş ve Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Türkler ele geçirdikleri yerlerden geri çekilmek durumunda kalmıştı. Bu sırada İngiliz birlikleri Batum'a gelmişti. Kaçaznuni, İngilizlerin bu gelişini Ermenilerin sevinçle karşıladığını İngilizlerin, Gürcü ve Azerilere kıyasla Ermeniler ile özel olarak ilgilenenleri umudunu taşıdıklarını fakat her zamanki gibi yine yanıldıklarını belirtmiştir.³⁹ Bölgede Ermenistan-Gürcistan arasında yaşanan Lori sorunu savaş halini almış Kaçaznuni ise bu durumun muhtemelen Ermeni ordusu içerisindeki Rus unsurların kışkırtılmasıyla kaynaklandığı yorumunu yapmıştır. Üç hafta süren savaşın İngilizler tarafından gerçekleştirilen müdahale ile son bulduğunu Lori'nin geçici tarafsız bölge ilan edilerek İngiliz kontrolünde Ermeni-Gürcü hakimiyeti kurulmuştu. Gürcüler ile sorunlar devam ederken Azerbaycan ile de Karabağ'da savaş halinde olan Ermenilerin Kazak'ta da çatışmalara girdiğini ayrıca Zengibasar, Vedibasar, Nahçıvan, Zengezur gibi yerlerde de yerli Müslüman halkla kanlı çatışmaların devam ettiğini belirten Kaçaznuni, Azerbaycan ile uzlaşmaya varamadıklarını ve Müslüman bölgelerinde istikrarı sağlayamadıklarını ve bu sebeple de bölgeye ordu sevk etmek ve katliam⁴⁰ yapmak zorunda kaldıklarını fakat bu şekilde bile çoğu bölgede başarılı olamayıp kendi iktidarlarını kuramadıklarını geri çekildiklerini belirtmiştir.⁴¹

1920'lerin sonbaharının ilk aylarına başlayan Türk-Ermeni savaşının değerlendirmesini de şu sözleriyle yapmıştır; Millî Mücadele'nin verdiği ruhla Türkler artık daha dinamik ve milli bilinç yönünden daha güçlülerdi. Üstelik ordu da yeniden teşkil edilmeye başlanmıştı. Fakat Türkler Batı Cephesinde de Yunanlar ile savaşmaktaydı. Doğu Cephesinin güvene alınması gerekiyordu, çünkü Doğu Cephesinde bulunan orduya ve mühimmata çokça ihtiyaç duyulmaktaydı. Kaçaznuni bir yandan bizim dediğimiz ihtimal üzerinde dururken diğer yandan da Türklerin güçlerini daha zayıf bir düşman üzerinde test etmek niyetinde de olabileceklerini söylemiştir. Kendilerini, kazanacaklarına çok inandıkları için savaştan kaçınmak ve Türklerle ortak bir anlaşma noktasında buluşmak gibi konularda gereken çalışmayı yapmadıklarından dolayı eleştirmiştir. Savaş başladığında Türklerin görüşme önerdiklerine de değinmiş ve Ermenilerin bunu geri çevirmelerini büyük bir hata olarak nitelendirmiştir ve Sevr Anlaşmasının gözlerini kör ettiğini söylemiştir. Nihayetinde bu kör oluşluğun neticesinde savaş Ermenilerin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Kaçaznuni bu yenilgiyi öncelikle ordu üzerinden değerlendirmiştir. Hali hazırda yaşanan Bolşevik temelli iç savaşlarda yapılan yağmalar ve cezasız kalan suçların orduda moral bozukları yarattığını, farklı müstakil birliklerin kurulmasının ordu birliğini bozduğunu, hükümetin ve savaş bakanının ordusunu tanımadığını belirtmiş ayrıca asker mevcudiyetini artırmak amaçlı çıkarılan kanunla sürekli orduya alım yapmasını işin aceleye getirildiğini belirterek bu alımla gelenlerin çoğunun firar ettiğini bunun da ordunun moralinin bozulduğunu söylemiştir.⁴² Kazım Karabekir Paşa Gümrü'ye girdiğinde Taşnak Hükümetinin istifasını sunduğunu artık iktidarda kalamayacaklarını çünkü Türkler ile yapılacak görüşmeler

³⁸ Рազազնունի, 1923: 31-32.

³⁹ Рազազնունի, 1923: 33.

⁴⁰ Rapor'da geçen anlamıyla verilen bir kelimedir.

⁴¹ Рազազնունի, 1923: 34-35.

⁴² Рազազնունի, 1923: 40-43.

için yeni kişilere ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Yoğunluğu EsErlere ve Taşnaklardan oluşan Rusya eğilimli S. Vratsyan hükümetinin kurulmasının bir sebebi bu iken diğer bir sebebinin de Bolşeviklerin yönetime gelmeleri durumunda bu şekildeki bir hükümetin onlarla daha iyi anlaşabileceğinin düşünülmesi olduğunu söylemiştir.⁴³ Türk orduları Gümrü'ye girdiklerinde diğer yandan Kızıl Ordu da İcevan ve Dilican'a girmiş bulunuyordu. Rusya'da yönetimi ele geçiren ve Azerbaycan ve Gürcistan'da Bolşevik yönetimi tesis eden Bolşeviklerin Ermenistan'ı es geçmeleri zaten düşünülemezdi. Türklerle olan savaşı kaybeden Ermeniler 1 Aralık tarihinde Gümrü'de Türklerle anlaşma imzalamak durumunda kaldılar. Fakat aynı gün Vratsyan Hükümeti istifa etmiş ve yönetimi Bolşeviklere devretmişti. Böylece Bolşevikler hiçbir direnişle karşılaşmadılar. Bunun Taşnaksutyun'un kararı olduğunu belirten Kaçaznuni, bu kararı verirken isteseler bile direniş gösteremeyeceklerini, güçsüz olduklarını ve Sovyet iktidarının düzeni sağlayabileceğini düşünmelerini dikkate aldıklarını belirtmiştir.⁴⁴ Özellikle bu durumdan sonra parti içerisinde net fikir ayrılıklarının yaşandığını parti içinde Bolşeviklere inananların direnme önerileri reddedilince ülkeden ayrılması ve Bolşevikler ile yakınlık kurmak isteyen *Sol Taşnak* grubunun ortaya çıkışıyla anlayabilmek mümkündür. Daha sonrasında çıkan iç savaş için Kaçaznuni'nin değerlendirmesi bu karmaşayı ve Şubat ayaklanmasını Bolşeviklerin kendilerinin çıkardığı yönündedir. Çünkü bu hususta ülkede karşıt akımların olmadığını, Taşnakların hiçbir ayaklanmanın organizasyonu içinde bulunmadığını savunmaktadır. Fakat birkaç cümle sonra bazı Taşnakların birkaç köyde çoktan hareketlenmeye başlamış olduğunu bildirerek bu düşüncesine ters düşmüştür. Bir buçuk ay süren iç savaş sonrasında, 2 Nisan tarihinde Erivan Bolşeviklerce işgal edilmiş Taşnakların geri çekilişi devam ederken yaz sonlarına doğru ise Ermenistan tamamen Sovyetleşmiştir.⁴⁵

Son olarak Taşnaksutyun'un özeleştirisini yapan Kaçaznuni öncelikle Ermenistan Cumhuriyeti kurulduktan sonraki Taşnaksutyun'un gerçekleştirdiği faaliyetleri ve sonuçlarına değinmiş, öncelikle kendilerinin öngörü yeteneğinden yoksun yöneticiler olduklarını belirtmiştir. İlkeleri ve sistemleri olmadığını, tesadüfen ve endişeyle hareket ettiklerini, devlet ile parti ideolojisinin ayırımını yapamadıklarını belirtmiş kendilerini "*Bizler devlet adamları değildik*" cümlesiyle eleştirmiştir.⁴⁶

İçinde buldukları andaki durumun değerlendirmesine ise "Şimdi neyiz var?" sorusunu sorarak başlamıştır. Sözlerine Aras ile Sevan arasında küçük, sözde bağımsız olarak Rusya'nın kenar bölgesi durumundayız diyerek devam eden Kaçaznuni, yıllardır sürdürdükleri ideolojileri olan "Türkiye Ermenistan'ı" içinse Türkiye Ermenistan'ı diye bir şey yok bu konu Lozan'da bitmiştir değerlendirmesini yapmıştır. Sovyet yönetimini ise; Ermenistan Cumhuriyeti Sovyet Cumhuriyetidir, teoride sınıf diktatörlüğünü savunan Sovyet sistemini, Ermenistan'da yönetimde olan komünist parti diktatörlüğü olarak yorumlamış, sosyalist düzenin o zamanki Ermenistan için uygun olmadığını, bu tür bir hâkimiyetin onları tatmin edemeyeceğini belirtmiştir.

Tüm bunlar için nasıl bir duruş sergilemeleri gerektiği sorusuna ise önceden yaptıkları Osmanlı Bankası baskını, Sultan Abdülhamit suikastı örneklerini vererek bunlara benzer yöntemlerle büyük gürültü koparabileceklerini fakat bunun Türkiye'de Avrupa'nın sadece ilgisini çekmek için çıkardıkları olaylar neticesinde Avrupa'nın Ermenilerin lehine aracılığıyla yanılışına düşmekle aynı olduğu cevabını vermiştir. Kızıl bayrak Moskova'da hâkim olduğu sürece kaçınılmaz olarak Erivan'da da olacağını belirtmiş ve mevcut siyasi şartlar altında Bolşeviklerin variyetinin Ermenistan için gerekli olduğunu belirtmiştir. İki güç olan Türkler ve Bolşevikler arasındaki seçenekte elbette Bolşevikleri tercih edeceklerini belirtmiş Rusya'ya ihtiyaçları olduğunu ve Ermenistan'ın Bolşevik olmasından başka yol olmadığını altını çizmiş ve kitabı-

⁴³ Քաչազնունի, 1923: 43-44

⁴⁴ Քաչազնունի, 1923: 45.

⁴⁵ Քաչազնունի, 1923: 45-49.

⁴⁶ Քաչազնունի, 1923: 54.

nın da adı olacak olan “*Taşnaksutyun’un artık yapacağı bir şey yok*” cümlesini kurmuştur.⁴⁷Bundan başka da Taşnaksutyun’un yapacağı her şeyi yaptığını ve kendini tükettiğini, partinin kendi varlığına bilinçli bir biçimde son vermesi gerektiğini en onurlu kurtuluş yolunun bu olduğunu, artık yararsız olduklarını ve sahneden çekilmeleri gerektiğini söylemiştir.⁴⁸

Raporun bundan sonraki bölümünde partiyi ilgilendiren öneriler sıralandığı için Kaçaznuni bunları kitapta yayınlama hakkını kendinde görmediğini belirtmiş ve ek kısmında şahsi bir arkadaşının kendisini eleştiren bir mektubuna olan yanıtını vererek bitirmiştir.⁴⁹

Sonuç

Bugüne kadar literatürümüzde Hovahannes Kaçaznuni hep Ermenistan Cumhuriyeti’nin birinci başbakanı ve “*Taşnaksutyun’un Artık Yapacağı Bir Şey Yok*” kitabıyla bilinmiş ve her zaman bu kitapta yazdığı itirafları ile ön plana çıkarılmıştır. Fakat kimse onun bu kitabı neden yazdığı ve sonrasında yaşadıkları ile ilgili bir araştırmada bulunmamıştır. Burada üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan biri Sovyet yönetiminin sebep olduğu parti içi fikir ayrılıklarının geldiği noktayı bize yansıtmasıdır. Bu çalışmaya başlamaya yönlendiren başlıca sebeplerden birisi bu hususlar hakkında literatürümüzde bulunan eksikliğe katkıda bulunma isteğidir.

Kaçaznuni, Sovyet yönetiminin Ermenistan’da tesis edilmesiyle ülkesinden ayrılan bir liderdir. Henüz 1922 yılında Çakadamart gazetesinde Taşnaksutyun’un önemini vurgulayan yazılarını kaleme alırken yazılarının üzerinden bir yıl geçmeden Taşnaksutyun’un Bükreş parti konferansında sunduğu raporla artık Taşnaksutyun’un bir parti olarak yapacağı bir şeyinin kalmamış olduğunu ve siyaset sahnesinden çekilmesi gerektiğini söylemesi ilginçtir. Bundan daha ilginç raporun yayınlanmasından sonra Sovyet yetkililerine başvurup Ermenistan’a gitmek istemesi olmuştur.

Ermenistan’a geldikten sonra çeşitli kurum ve kuruluşlarda çalışmış, üniversitede dersler vermiştir. Ülkesine bağlı eski bir Taşnaksutyun mensubu olarak sadece hizmet için mi döndüğü? Yoksa Çakadamart gazetesinde yazdığı yazılarındaki gibi Sovyetlerle olası ittifak durumunda Taşnaksutyun’un en önemli liderlerinden biri olarak orada bulunmak mıydı amacı? Bilinmemiştir. Çünkü kızı Margarita’nın söylediklerine göre Kaçaznuni kızına o kitabı yazdığı için pişman olduğunu itiraf etmiş, kitabın Kaçaznuni’nin Ermenistan’a dönüşü için bir pasaport olarak kullanıldığını belirtmiştir ve oğlu Karen’in Sovyet makamlarına yazdığı ve babasını hala bir Taşnak olmakla suçladığı mektubu da buna ektir. Fakat diğer yandan kitabın içeriğine baktığımızda Bolşeviklere de yoğun eleştiriler ve Sovyet sisteminin Ermenistan’a uygun olmadığını belirten fikirlere de yer verildiğini görmekteyiz. Bu sebeple tam anlamıyla -şu sebepten yazmıştır- denilebilecek bilgiye ulaşamamıştır. Fakat, hangi düşünceyi amaç edinip hareket etmişse de her iki halde de ülkesine hizmetine devam ettiği göz ardı edilemeyecek bir gerçektir.

Taşnaksutyun’un Artık Yapacağı Bir Şey Yok adlı rapor Ermeni milliyetçi hareketinin içine düştüğü durumları, nerelerde yanlış yaptıklarını göstermesi, her daim kendi fikirlerinden ziyade büyük güçlerin fikirlerine önem vererek kaybettiklerini ve yalnız bırakıldıklarını belirtmesi açısından güzel ve önemli bir öz eleştiri örneği olarak değerlendirilebilir.

Bu özeleştiri de görmemiz gereken en önemli noktalardan bir diğeri de I. Dünya Savaşı’nda henüz Türkler savaşa dâhil olmamışken Ermenilerin Güney Kafkasya’da gönüllü birlikler oluşturmaya başladığını ve Taşnaksutyun’un bu oluşumda fazlasıyla yer aldığını ve gönüllü birliklerin Türk topraklarına yönelik saldırılarda bulunduğunu belirtmesidir. Bu, Osmanlı Devleti’nin Tehcir kararı almasına kadar geçen sancılı sürecin aslında nasıl bir başlangıca sahip olduğunun büyük göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

⁴⁷ Քաղազնունի, 1923: 54-70.

⁴⁸ Քաղազնունի, 1923: 70-72.

⁴⁹ Քաղազնունի, 1923: 77.

Yine kendi ifadeleriyle, büyük devletlerin dikkatini çekmek amacıyla düzenlediklerini belirttiği Osmanlı Bankası baskını, Sultan Abdülhamit suikastı gibi örnekler Tehcir meselesinin sadece 1915'in olayları neticesiyle geline bir nokta olmadığına kanıtı olarak değerlendirilebilir. Elbette kendisi 1915 olaylarını tamamen Türkler haklıydı biz haksızdık olarak değerlendirmemiştir hatta bu durumu kıyım olarak belirtmiştir. Fakat Türklerin bu kararı almasına kadar geçen sürede de yaşananları da belirtmesiyle bir noktada objektif kalabildiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Ճակատամարտ, 30 Մայիսի, 1922 թ.

Ճակատամարտ, 4 Հունիս 1922 թ.

Խորհրդային Հայաստան, 23 Հոկտեմբերի, 1925 թ.

Kitaplar

Ataöv, Türkkaya (1985) *An Armenian Source: Hovannes Katchaznuni*, Ankara University Faculty of Political Science, Ankara.

Gürün, Kamuran (1985), *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Kaçaznuni, Ovanes (2005) *Taşnak Partisinin Yapacağı Bir Şey Yok*, Çev. Arif Acaloğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Uras, Esat (1976). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, Ankara.

Դոլուխանյան, Լորենտա Կարենի (1997). *Հովհաննես Քաչազնունին, Ճարտարապետ, ՀՀ Գիտությունների Ազգային Ակադեմիա Այոց Ցեղասպանության Թանգարան-Ինստիտուտ, Երևան.*

Մարգարյան, Ալեքսանդր Միմոնի (1979) *Հայոց Լեզվի Հասարակության Բանաստիճան*, Հայաստան հրատարակչություն, Երևան.

Քաչազնունի, Հովհաննես (1923), Հ. Յ. Դաշնակցությանը անելիք չունի, Վիեննա.

Makaleler

Հակոբյան, Արարատ Մխիթարի (2016) “Հովհաննես Քաչազնունու Մեծ Ողբերգությունը, Մաս Առաջին: Սմենովեխական Խարխափումներից Մինչև Ստալինյան Հալածանքներ”, *Վեմ Համահայկական Հանդես*, Ը (ԺԳ) տարի, թիվ 4 (56), հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, (182-209).

Հակոբյան, Արարատ Մխիթարի (2017) “Հովհաննես Քաչազնունու Մեծ Ողբերգությունը Մաս Երկրորդ: Ստալինյան Բռնանցումներից Մինչև Արդարացում (Փաստաթղթեր)”, *Վեմ Համահայկական Հանդես*, Թ (ԺԵ) տարի, թիվ 1 (57), հունվար-մարտ, (230-282).

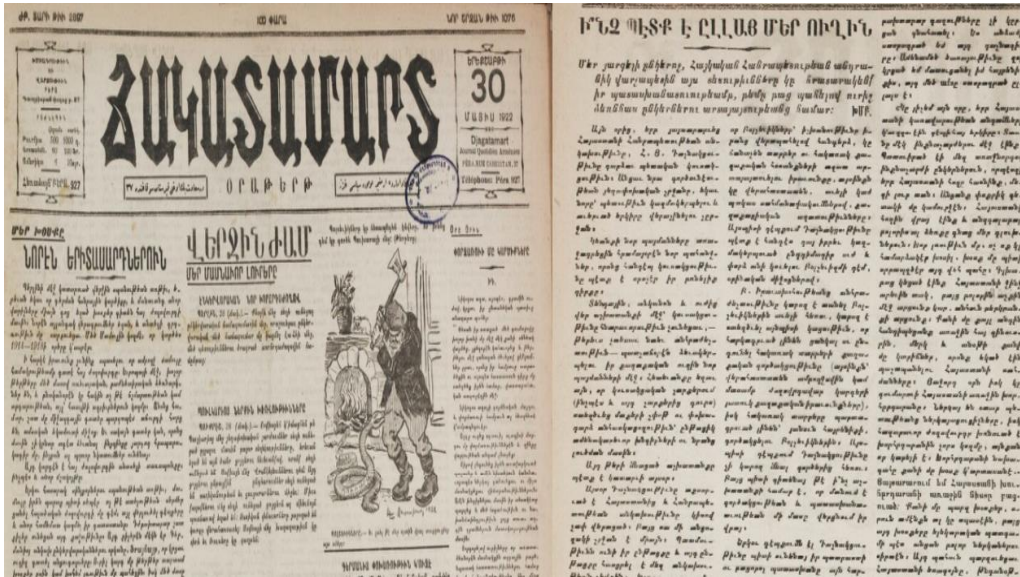
Հարությունյան, Ավագ Ա. (2021) “Հայաստանի կոմկուսի 1920-1930-ական թթ. փաստաթղթերը Հայաստանեայց Եկեղեցու վերաբերեալ”, *Էջմիածնի-Պաշտօնական Անսագիր Անենայն Հայոց Կաթողիկոսության Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի*, (88-108).

İnternet Kaynakları

“ՇԷԿԱ” <http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=24&query=%D5%89%D5%A5%D5%AF%D5%A1> (Erişim Tarihi: 08.09.2022)

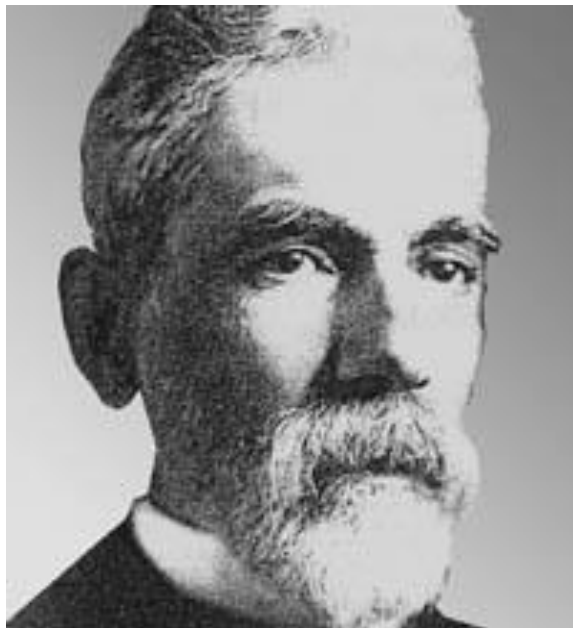
“Portföysüz Bakan” <https://www.dictionay.com/browse/minister-without-portfolio#:~:text=a%20minister%20of%20state%20who,specific%20department%20in%20a%20government> (Erişim Tarihi: 08.09.2022)

Ek 2. Kaçaznuni'nin Çakadamart Gazetesinde 30 Mayıs 1922'de Yayınlanmaya Başlayan “Yolumuz Ne Olmalı?” Yazısı.

Kaynak: Ճակատաւար, 30 մայիսի, 1922.

Ek 3. Hovhannes Kaçaznuni

Kaynak: <https://168.am/2022/02/06/1648194.html>

Ek 4. Hovhannes Kaçaznuni Hükümeti'nin Oluşumu; H. Kaçaznuni: Başbakan, A. Khatisyan: Dışişleri Bakanı, A. Manukyan: İçişleri Bakanı, Kh. Karchikyan: Maliye Bakanı ve H. Hakhverdyan: Askeriye Bakanı

Kaynak: <https://168.am/2022/02/06/1648194.html>

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Zengin, Mustafa, “Marshall Planı Yardımlarının Türkiye’deki Balıkçılık Sektörünün Yapısal ve İktisadi Gelişimi Üzerine Etkileri”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/17, ss.113-134.
DOI: 10.31765/karen.1232210

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

MARSHALL PLANI YARDIMLARININ TÜRKİYE’DEKİ BALIKÇILIK SEKTÖRÜNÜN YAPISAL ve İKTİSADİ GELİŞİMİ ÜZERİNE ETKİLERİ*

Mustafa ZENGİN**

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Dr.,
Su Ürünleri Merkez Araştırma Enstitüsü,
Trabzon/TÜRKİYE
 muze5961@gmail.com

ORCID : 0000-0003-0225-9182

Anahtar Kelimeler: Marshall Yardımları,
Balıkçılık Sektörü, İktisadi Hayat, Tür-
kiye

Keywords: Marshall Aids, Fisheries Sec-
tor, Economic Life, Turkey

Öz: ‘Marshall Planı Yardımları’ İkinci Dünya Savaşı sonrası, 1947 yılında Avrupa devletlerinin yeniden yapılanması için ABD'nin yapmış olduğu ekonomik yardımları içermektedir. Türk Hükümeti ile 4 Temmuz 1948 tarihinde yapılan ‘Marshall Ekonomik İşbirliği Antlaşması’na göre Amerika Birleşik Devletleri yardım ediyor, bununla birlikte kaynakların kullanımını kontrol altına alıyordu. Türk Hükümetleri Marshall Planı kapsamında su ürünleri ve balıkçılık sektörünün geliştirilmesine yönelik olarak 1948-1952 yılları arasında toplam 7640000 dolar tutarında yardım almıştır. Bu yardımlar 1950’li yıllara kadar devam etmiştir. Bu yıllardan sonra Türkiye’de sosyo-politik ve sosyo-ekonomik hayatta önemli sayılabilecek radikal değişimler meydana gelmiştir. Bunlar sırasıyla çok partili hayata geçiş, *Demokrat Parti*’nin 1950 yılında iktidara gelmesi, NATO’ya giriş ve ‘Marshall Yardımları’ının da desteği ile liman, karayolu gibi altyapı çalışmaları hız kazanmıştır. 1952 yılında balık endüstrisinin geliştirilmesi için ‘*Et ve Balık Kurumu*’ kurulmuştur. 1960’dan sonra balıkçı kooperatiflerinin varlık göstermeye başlaması ile birlikte balıkçılık sektöründe önemli sayılabilecek yapısal değişiklikler sağlanmıştır. Bu süreçte 1951 tarihinde, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığınca, ‘*III. Su Ürünleri Kongresi*’ gerçekleştirilmiştir. Bu mali destekler ile on adet soğuk hava ve buz muhafaza tesisi, ağ materyali ve balıkçı motoru gibi balık avcılığının teknik altyapısını geliştirecek yatırımlar yapılmıştır. Bu kapsamda konserve fabrikalarının geliştirilmesi için miktarı 200 bin dolar olan tahsisat, işletme sahiplerine ayrılmıştır. Trabzon’da yunuslardan yağ ve un elde edecek 100 ton/gün kapasiteli bir fabrika tesis edilmiştir. ‘*Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı*’ tarafından İstanbul Üniversitesinin işbirliğiyle Baltalimanı’nda kapatılmış olan Balıkçılık Enstitüsünün yerine Hidrobiyoloji Araştırma Enstitüsü yeniden yapılandırılmıştır. Enstitü 1951 tarihinden itibaren faaliyete başlamıştır. Et ve Balık Kurumu tarafından balıkçı teknelerinin dışında araştırma amaçlı üç ayrı tekne alınmış ve 1952 senesinde Hidrobiyoloji Enstitüsüne teslim edilmiştir. Balıkçılık sektörüne yapılan yatırım faaliyetlerinin artırılmasıyla özellikle deniz balıkçılığında 1951 yılından 1960 yılına gelinceye kadar önemli üretim artışları sağlanmıştır. Bu çalışmada Türkiye tarafından kullanılan Marshall Yardımlarının balıkçılık sektörünün yapısal ve ekonomik gelişmesi üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Yardımların uygulan-

Geliş Tarihi / Received Date: 10.01.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.03.2023

dığı dönemin öncesi ve sonrası karşılaştırılmalı olarak analiz edilmiştir.

EFFECTS OF MARSHALL PLAN AIDS ON THE STRUCTURAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE FISHERIES SECTOR IN TURKEY

Abstract: The 'Aid of Marshall Plan' includes the economic aid provided by the USA for the restructuring of the European states in 1947 after the Second World War. According to the "Marshall Economic Cooperation Agreement" signed with the Turkish Government on July 4, 1948, the United States was giving aid, but controlling the use of resources. Within the scope of the Marshall Plan, Turkey received aid amounting to 7640000 dollars between 1948-1952 for the development of the fisheries and fisheries sector. These aids continued until the 1950s. After the 1950s, radical changes have occurred in Turkey's socio-political and socio-economic life. The transition to multi-party life, the Democratic Party's coming to power in 1950, the entry into NATO and the acceleration of infrastructure works such as ports and highways with the support of Marshall Aids, and the 'Meat and Fish Association for the development of the fish industry in 1952. Structural changes, which can be considered as important, have been achieved in the fishing sector with the establishment of the Turkish Fisheries Association

and, on the other hand, with the establishment of fishermen's cooperatives after 1960. In this process, in 1951, by the Ministry of Economy and Trade, 'III. Fisheries Congress was held. With these financial supports, investments were made to improve the technical infrastructure and production of fisheries such as ten cold storage and ice storage facilities, supply of nets, yarn and ship engines. In this context, an allocation of 200 thousand dollars was allocated to the factory owners for the expansion of food canning factories. In addition, a factory with a daily capacity of 100 tons was established in Trabzon to obtain oil and flour from dolphins. The Hydrobiology Research Institute was restructured in place of the Fisheries Institute, which was closed in Baltalimani by the Ministry of Economy and Trade with the cooperation of Istanbul University. The Institute has been operating since 1951. Apart from the fishing boats, three separate boats were purchased by the Meat and Fish Authority for research purposes and delivered to the Hydrobiology Institute in 1952. With the increase in research and monitoring activities in the field of fisheries, significant production increases were achieved, especially in marine fisheries, from 1951 to 1960. In this study, the structural and economic development of the fisheries sector by Marshall Aids used by Turkey is discussed. Before and after the period in which the aid was applied, it was analysed comparatively.

Giriş

'İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri, siyasi, askeri, ekonomik ve teknolojik refahları nedeniyle süper güç haline gelmiştir. Bu durum, kapitalist sistemin öncü temsilcisi ABD ile komünizmin ana destekçisi Sovyetler Birliği arasındaki askeri, ekonomik ve siyasi mücadeleye dayanan ve "Soğuk Savaş" olarak adlandırılan bir sürece yol açmıştır.¹ Sovyetlerin ideolojik gücünü yayma ve Avrupa ülkelerini kontrol altına alma girişimleri ABD için birtakım tedirginliklere yol açmıştır.² ABD, bu olaylar karşısında, başta Avrupa ülkeleri olmak üzere diğer ülkelere ekonomik ve siyasi anlamda destek olma kararı almıştır. Bunu yaparken Avrupa ülkelerinin ancak kendi ayakları üzerinde durabildikleri zaman siyasi bağımsızlıklarını koruyabileceklerine inanıyordu. Böylece ABD, Avrupa ülkelerini siyasi ve ekonomik bir işbirliği içine sokarak Sovyetlerin ilerlemesini engellemeyi amaçlamıştır.³ Ancak bununla birlikte asıl amacın; Marshall Planı'nın, savaş sonrası serbest ticaret, serbest döviz ve serbest piyasaya dayalı dünya ekonomisi oluşturmak ve hâkimiyet kurmak için Amerikalılar tarafından tasarlanmış özgün bir plan olduğu görüşü yaygındır.⁴ Benzer şekilde, savaş sonrası Avrupa'da komünizme yönelik eleştiriler azalmasına rağmen Marshall Yardımının aslında siyasi bir silah olduğuna inanılmaktadır.⁵

¹ Ülman, 1992.

² Gimbél, 1976: 344.

³ Çağrı, 1996: 275-288.

⁴ Hobsbawm, 2003: 694.

⁵ Grünbacher, 2012: 697-716.

ABD tarafından bu ekonomik ve siyasi amaçlara uygun olarak çok sayıda plan ve rapor hazırlanmıştır. Bu şekilde yapılan ilk çalışma, Başkan Harry Truman tarafından "12 Mart 1947" de Kongre'de açıklanan "Truman Doktrini" olarak adlandırılmıştır. Komünizm tehdidine karşı Türkiye'ye ilk olarak tahsis edilen askeri yardım 150 milyon dolardır.⁶ Bunu yaparken Soğuk Savaş için jeopolitik değerlere sahip olan Türkiye'nin Batı Bloku ile yakın ilişkiler geliştirmesi hedeflenmiştir.⁷ Daha sonra 1948 yılında Kongrede görüşülen yasa ile Türkiye dâhil tüm Avrupa ülkelerine ekonomik olarak gelişmelerini sağlamak ve verimliliklerini artırmak amacıyla aynı ve nakdi yardım destekleri kabul edilmiştir.⁸ Gerçekte savaş sonrasında yalnızlaşan Türkiye'nin de siyasi ve ekonomik açıdan desteğe ihtiyacı bulunmaktaydı. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında izlediği tarafsız politika, onu uluslararası ilişkilerde tecrit etmişti. Tecrit döneminde, Sovyetler Birliği'nin Doğu Anadolu ve Türk Boğazlar sisteminden ısrarlı toprak talep ve tehditlerine karşı Türkiye kendini korumak için Batı Dünyasından dış kaynak kullanmanın yollarını aramıştır. Aynı dönemde Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarına karşı farklı stratejiler geliştirmeye çalışan Amerika Birleşik Devletleri, bu stratejiler ve çıkarlar doğrultusunda Türkiye'ye yardım kararı almıştır.⁹ Türk Hükümeti ile "4 Temmuz 1948" tarihinde yapılan "Marshall Ekonomik İşbirliği Antlaşması" na göre ABD yardımı veriyor, ancak kaynakların kullanımını kontrol altına alıyordu.¹⁰

Marshall Planı tarafından sağlanan yardımlar genellikle doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki kısımda yapılmıştır. Doğrudan olanlar hibe, kredi ve borç şeklinde olanlardır. Hibe olarak alınan yardımlar; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na bağlı %95 ve %5 olarak adlandırılan iki hesapta Türk Lirası olarak nakden yapılmıştır. %5'lik kısım ECA (Ekonomik İşbirliği İdaresi)'nin sabit maliyeti için kullanılırken, %95 hesabı Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına yönelik yatırımlara kaynak teşkil etmiştir. Kredi olarak yapılan yardımlar, uzun vadeli ve %2,5 faizli borç olarak kabul edilenlerdir.¹¹

Dolaylı yardımlar ise "dolaşım hakkı" olarak adlandırılan, Türkiye'nin ABD ve diğer bazı Avrupa ülkelerindeki garantili satın alma olanaklarıydı. Yani ABD ve bir takım Avrupa ülkelerinden ithal edilen mallara karşılık gelen yardımlardır. Buna göre Türkiye, ithal ettiği malın bedelini ulusal bir bankada 'muadil fon' adı verilen bir hesaba yatıracak ve buna göre ABD, Marshall Planı kapsamında ihracatçı ülkeye ödeme yapacaktı. Karşı fonda toplanan para önceden belirlenen yatırımlarda kullanılacaktı. Dolaylı yardımların bir başka biçimi de teknikti. Bu yardım doğrultusunda mühendis, uzman gibi çok sayıda teknik eleman Türkiye'ye davet edilmiş ve giderleri teknik yardımlarla karşılanmıştır.¹² Türkiye, 1948-1952 yılları arasında Marshall Yardımları kapsamında toplam 184,5 milyon dolar almıştır. Ne yazık ki, bu planın toplam yardımlarının sadece %1.4'ü ve bu miktarın da sadece %0.7'si hibe olarak verilmiştir. Diğer ülkeler tarafından alınan hibe miktarları ile karşılaştırıldığında, Türkiye'nin toplamının çok düşük olduğu görülmektedir.¹³

Bu çalışmada Amerika tarafından kullanılan Marshall yardımlarının balıkçılık sektörünün yapısal ve ekonomik gelişmesine etkisi ele alınmış, yardımların uygulandığı dönemin öncesi ve sonrası karşılaştırılmalı olarak analiz edilmiştir.

1. Marshall Yardımları Öncesinde Türkiye'deki Balıkçılığın Durumu

Yarı sömürge yapısının doğal bir uzantısı olarak dışa bağımlılığı 19. yüzyıldan itibaren giderek artan Osmanlı ekonomisinde, diğer alanlarda olduğu gibi balıkçılık için de verimli çalışmalar

⁶ Kunz, 1997: 162-170.

⁷ Sander, 2000: 605.

⁸ Tören, 2007: 383.

⁹ Ertem, 2009: 377-397.

¹⁰ Ertem, 2009: 377-397.

¹¹ "4 Ocak 1952 tarih ve 030.01.00.00.125.801.5.4; Marshall Planı ve Türkiye'deki Tatbikatı Hakkında Muhtıra, 1951:7."

¹² Özer, 2014: 427-439.

¹³ Özer, 2014: 427-439.

yapılamamış ve Cumhuriyet'e olumsuz bir miras devretmiştir. Bu açıdan, balıkçılık, ekonominin bütünü gibi ancak Cumhuriyet yönetimi altında bağımsız bir gelişim potansiyeli imkânına kavuşmuştur. Bu potansiyelin kullanımına ilişkin çabalar, 1920'li yıllarda istenilen düzeye ulaşamayacak ve temel sorunlar 1930'lardaki devletçilik ekonomisine devredilecektir. 1930'lardaki çalışmaların doruk noktasını, Aralık 1936'da düzenlenen ve bir hafta süreyle devam eden "*Balıkçılık Kongresi*" temsil etmektedir. Kongre, balıkçılık sorunlarının toplu biçimde ele alınmasını sağlamanın dışında, çözüm önerilerinin tartışıldığı ve somut politikaların üretildiği bir platform olmuştur. Kongrede kabul edilen "*Su Mahsulleri Projesi*" ve gündemde olan "*II. Sanayi Planı*" ile sorunların kalıcı biçimde çözümlenmesi hedeflenmiştir. Ancak "*Denizbank*" gibi kısa süren tecrübenin dışında süreklilik sağlanamamış ve istenilen bir başarıya elde edilememiştir. Bu açıdan, "*Balıkçılık Kongresi*", sonuçları açısından herhangi bir gelişmeye yol açamamıştır. Bu sebeple temel sıkıntılar gelecek döneme aktarılmıştır.¹⁴

Balıkçılığın Osmanlı'dan Cumhuriyet ekonomisine devredilen sıkıntılarını genel olarak; "*yasal alandaki düzensizlik, mali ve teknik konulardaki yetersizlikler ve satış sürecinde yaşanan aksaklıklar şeklinde gruplandırmak mümkündür*".¹⁵ Kanuni statüde meydana gelen karmaşa, balıkçılığın gelişmesini engelleyen en önemli nedenlerin başında yer almaktadır. Osmanlı yönetimi sırasında ve "*Düyun-u Umumiye*" tarafından yürürlüğe sokulan 1881 tarihli "*Zabitai Saydiye Nizamnamesi*", Osmanlı balıkçılığını geliştirmekten çok 'Düyun-u Umumiye' idaresine Osmanlı borçları karşılığı için gösterilen, resmi mir-i tahsilatının düzenlenmesi işlevini görmüştür. Başka bir deyişle, yapılan işlem, ülke kaynağını verimli bir şekilde kullanmaktan öte ekonomik bağımlılıktan kaynaklanan bir zorunluluğu yerine getirmekten ibarettir. Bu yasal mirası devralan Cumhuriyet hükümeti, 'Düyun-u Umumiye'nin istismar yönetiminin kaldırılmasından sonra balıkçılık idaresini 'Maliye Vekâlet'ine devretmiştir. Bu aşamanın ardından, 1881 tarihli Nizamname birkaç yeni kanun maddesiyle takviye edilmiştir. 1931 yılında da "*Maliye ve Ekonomi Bakanlıkları*" uzmanları tarafından hazırlanan "*Su ve Kara Av Vergileri Umumi Talimatnamesi*" hayata geçirilmiştir.¹⁶

Türkiye Cumhuriyeti'nin "*II. Sanayi Planı Raporu*"ndaki değerlendirmeler,¹⁷ 1936'da düzenlenen "*Balıkçılık Kongresi*" sinden kısa bir süre öncesinde de aynı problemlerin devam ettiğini ortaya koymakta ve bu durumun ne denli olumsuzluklara sebebiyet verdiğini belgelemektedir.¹⁸ Bu dönemde balık tüketimi bir türlü olması gereken düzeye getirilememiştir. Örneğin, "*İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*"nda yayınlanan bir rapora göre; "*İstanbul'un yıllık balık tüketimi midye, istiridye ve istakoz gibi ürünler hariç yaklaşık altı milyon kilo civarındadır. Buna karşılık, ortalama yıllık et tüketimi ise on sekiz milyon kilo düzeyindedir. Başka bir deyişle, İstanbul halkının balık sarfiyatı et tüketiminin ancak üçte biri oranındadır*".¹⁹ Bu rakam, 1920'li yıllara göre konserve tüketiminin üçte bir seviyesine gerilediğini göstermektedir. Planlamada ortaya çıkan bu gerileme için; "*Bu durumun oluşmasında, bir taraftan ekonomik krizin etkili olduğunu kabul etmek mümkün olsa dahi, her halde mevcut konserve sanayiinin asıl noksanları ve kalite bozukluğu büyük bir sebep olmak üzere kabul edilmelidir*" saptaması yapılmıştır.²⁰ Bunlara ek olarak, balıkhanelerin bina ve donanım itibarıyla yaşadığı sorunlar, örneğin İstanbul gibi en önemli balık merkezinde dahi bu problemin halledilememesi, satış alanında yaşanan zorlukları bir kat daha artırmıştır.

¹⁴ Tuna, 2017: 87-148.

¹⁵ Özkul, 1946: 300-306.

¹⁶ Özkul, 1946: 300-306.

¹⁷ İnan, 1989: 336.

¹⁸ "*Kanun cephesinden bugüne kadar devam eden vaziyet içinde Türk balıkçılığı, başka her türlü teşkilat ve yardımdan mahrum bir halde, piyasa şartlarının, istihsal ve istihlak münasebetlerinin büyük ve küçük değişimlerine intibaka çalışmıştır; ancak bu suretle ulusal ekonomi bakımından mevcudun muhafazası bile temin edilememiştir*".

¹⁹ Anonim, 1936, 21.

²⁰ Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936, s.336. Planda yer verilen: "*Bugün bilhassa ihracat malı olan balık nevelerimizin gerek istihsalı ve gerek balıkhanelerde satışı, ulusal ekonomi şartlarına kat'iyen uymaz bir hal almıştır*". cümlesi, üretim ve satış sorununun boyutlarını ortaya koymaktadır. Bkz., s.352.

1930'lu yılların sonunda, "Birinci Dünya Savaşı" yıllarında avlanan balık miktarının iki katı, yani 26000 ton balık avlanmasına rağmen, elde edilen gelir miktarının hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Savaştan önce yalnız 'İstanbul Balıkhanesi' 1650000 liralık bir satış potansiyeline sahipken 1937 yılı sonunda bu satış miktarı iki kat artışla 1750000 liraya ulaşmıştır. 1940 yılının sonunda balık avcılığından 5500000 liralık bir gelir elde edilmesi beklenirken; kurumsal yapı ve altyapı yetersizliği sebebiyle bu gelir düzeyine ulaşamamıştır. Bu konuda o dönem için Avrupa'nın en gelişmiş ülkesi olan Almanya ile bir karşılaştırma yapıldığında; yılda 20000 tondan fazla iş hacmine sahip "İstanbul Balıkhanesi", 1937 yılında 90-95 bin ton ve 8 milyon liralık geliri bulunan Alman "Hamburg-Altone Balıkhanesi"nin çok gerisinde kalmıştır.²¹

Bir bütün halinde sorunları bulunan balıkçılığa ilişkin çözüm arayışları içerisinde bu dönemde, yasal duruma göre nispeten daha başarılı sayılabilecek olan bazı eğitim ve teşkilatlanma çalışmalarına rastlamaktayız. Bu bağlamda, 1928 yılında, otuz bin kadar balıkçı ailesinin yaşadığı Erdek, Marmara Adası, Bandırma, Edremit ve Ayvalık gibi önemli balıkçılık merkezlerinden Mübadele ile ayrılan Rumların yerlerini doldurmak ve savaşların sonucunda kimsesiz kalan çocuklar balıkçılık mesleğini öğretmek, onları bir iş sahibi yapmak amacıyla Marmara Adası'nda bir balıkçılık okulu açılmıştır.²² Bunun dışında, ülkenin çeşitli bölgelerinde meslek okulları açma gayreti içinde bulunan 'Milli Maarif Vekâleti' de, Balıkesir'de kurmuş olduğu balıkçılık meslek okulunu ele alarak, okulun denizcilik, balıkçılık, konservecilik, tuzlamacılık ve kayıkçılık gibi bölümleri içeren ders ve çalışma programları hazırlanmıştır. Okulun programı, Bulgaristan'daki "Varna Balıkçılık Okulu"ndan alınmıştır. Balıkçılık okulu, 1930 yılına kadar faaliyetini devam ettirdikten sonra eğitim planlaması gereğince 'İktisat Vekâleti'nin sorumluluğuna devredilmiştir.²³

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ülke çapında üretim ekonomisine ağırlık veren politikardan balıkçılık ta payına düşeni almıştır. Henüz gelişmiş bir endüstriyel sektörün varlığından söz edilememesine karşın daha Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında, 1929 yılında ilk konserve fabrikası Gelibolu'dan sonra Marmara Adasında kurulmuş ve yıllar içerisinde önemli bir sektör haline ulaşmıştır.²⁴ Türkiye'deki balık konserve üretimi Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında önemli gelişmeler sağlamıştır. Buna karşın devam eden senelerde arzu edilen seviyede bir varlık gösterememiştir. Bunda Türk insanının taze balık tüketim alışkanlığının olmayışı en önemli sebeplerin başında yer almıştır. Diğer yandan devletçi iktisadi politikaların yürütüldüğü 1940'lı yılların sonuna kadar bu sektöre gerekli önemin ve parasal desteğin sağlanamayışının da önemli bir rolü bulunmaktadır. Bununla birlikte 1936 yılında "İktisat Vekâleti"nin öncülüğünde, Celal Bayar'ın himayelerinde gerçekleştirilen ilk "Balıkçılık Kongresi"nde; balıkçılık endüstrisinin gelişimi için konserveciliğin teşvik edileceğinin altı çizilmiştir. Bu kongreye birçok balıkçı paydaşının yanı sıra balık konserve fabrikası sahiplerinden Hasan Tahsin, Alâeddin Kemmerli de davet edilmiştir.²⁵ Bu dönemde konserve sanayinin gelişmesine dair en önemli örneklerden biri; 1933'de Büyükkada'da temeli atılan ve 25-30000 kutu orkinos üretimi yapan "Deniz Konserve Fabrikası"dır. 1958 yılına kadar kapasitesini sürekli arttıran fabrikada sardalye, orkinos olmak üzere konserve ve tuzlu balık üretimi yapılmaktaydı.²⁶ Bu girişimlerin dışında, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Ankara'da soğuk hava deposu açılması, İstanbul'da bir balıkçı birliği ve balıkçılar kooperatifi kurulması ve balık stoklarını korumak için düzenleme yapılması gibi önemli adımlar atılmasına karşın sektörün temel problemleri giderilememiştir. Savaş sonrasında ise balıkçılığın sorunları yeni kurulan hükümetlerin girişimlerinin yanı sıra "Marshall Planı"ndan faydalanmak suretiyle çözülmeye çalışılmıştır.

²¹ Bayrakçı, 1941: 13-16; Kirker, 1943: 13-21.

²² Bayrakçı, 1941: 12-19.

²³ Arısoy, 1964, 126; Özkul, 1946: 300-306.

²⁴ Zengin, 2020: 443-475.

²⁵ Tuna, 2017: 87-148.

²⁶ Anonim, 1958: 23-26.

Bu dönem sonrasında balıkçılık sektörünü ilgilendiren en önemli gelişme; “1931 CHF (Cumhuriyet Halk Fırkası) Kurultayı’nda kabul edilen ‘devletçilik ilkesi’dir”. Bu ilkeye göre; “özel sektör esas alınmakla birlikte ülkeyi en kısa zamanda refaha ulaştırabilmek için özellikle iktisadi konularda devlet etkin olacaktı”.²⁷ 1 Kasım 1936’da TBMM’nin “5. Dönem, 2. Toplanma Yılı”nın açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, “Deniz ve deniz mahsulleri ticaret ve endüstrisi önemli bir mevzuumuzdur” söylevi ile deniz ürünlerine verdiği önemi dile getirmiştir.²⁸ Ancak 1938 yılında Atatürk’ün vefatı, 1939 yılında “İkinci Dünya Savaşı”nın başlaması korumacılık ve devletçilik politikalarının etkin uygulamasını başarısızlığa uğratmıştır. Her ne kadar savaşa girilmedi ise de savaş ekonomisinin devreye sokulması milli geliri geriletmiştir. 1940 yılından 1945 yılına kadar milli gelir %31,1 oranında azalmıştır. Sanayi konumunu korurken, tarım sektörü gerilemiştir. Aynı dönemde fert başına milli gelirden de %39,7 bir azalma meydana gelmiştir.²⁹

Türkiye’de kişi başına düşen yıllık balık tüketiminin yetersiz olduğu bir dönemde balıkçıları korumak amacıyla “Ulaştırma Bakanlığı” tarafından bir kanun hazırlanmıştır. “II. Saydam Hükümeti (1939-1940)” tarafından hazırlanan bu yasanın başlıca amacı; “yeni konserve fabrikaları açmak, balıkçılara kredi imkânı sunmak ve balık avlama ve satışını bir nizam altına almaktır”. Bunun gerçekleştirilmesi amacıyla da “Ulaştırma Bakanlığı” bütçesine 2 milyon liralık bir ödenek tahsis edilmiştir.³⁰ Balıkçıları himaye etmek maksadıyla yeni bir kanun tasarısının hazırlandığı sıralarda Türkiye’de balık ürünlerinin değerlendirilmesine yönelik olarak kurulan konserve fabrikalarının 1940 yılı itibarıyla toplam sayısı altıdır (İstanbul’da 2, Gelibolu’da 2, Marmara Adasında 1, Karadeniz Ereğli’sinde de 1). Ancak deniz ürünlerinin bolluğu, tesislerin de yetersizliği yüzünden bu fabrikalar bir türlü ihtiyaca cevap verememiştir.³¹ Bu yıllarda İtalya ve Yunanistan gibi avcılık imkânlarına sahip ülkelerde deniz ürünleri daha az avlanmasına karşılık, Türkiye’de sadece Boğaziçi’nin Avrupa’yı doyurabilecek kapasitede balık avına sahip olması, ülke balıkçılığı açısından önemli bir üstünlük sağlamıştır.³² “II. Dünya Savaşı (1939-1945)” öncesi, Sirkeci Rıhtımından Yunanistan ve İtalya’ya Türk balıkçıları tarafından avlanan balıklar ihraç edilmiştir. Ancak savaşın başlaması bu yolla ihracatın durmasına yol açmışsa da bu ihracat demiryolu vasıtası ile sürdürülmüştür. İhraç edilen taze balıklar bu ülkeler tarafından konserve haline getirildikten sonra kârlı bir satışla başka ülkelere gönderilmiştir.³³ “Nordeutsche Hochseefischerei” adındaki bir “Alman Açık Deniz Balıkçılık Firması”, II. Dünya Savaşı döneminin 1941, 1942 ve 1943 yıllarında orkinos balığı avcılığını Alman savaş ödeneği için faydalı olacak şekilde örgütlenme girişiminde bulunmuştur. İlkel avlanma yöntemlerine rağmen 1943-1944 yılında 10 milyon lira değerinde 12000 ton torik balığının Almanya’ya ihracı gerçekleştirilebilmiştir.³⁴

Cumhuriyetin kuruluşundan II. Dünya Savaşı sonrasına kadar geçen süreçte, tek parti yönetimindeki CHP iktidarı boyunca balıkçılığın mesleki, teknik, idari/mevzuat ve finansman konularındaki görünümü özet olarak şöyledir. En önde gelen konuların başında; zamanın gereklerine uygun ve sektörün ihtiyaçlarını karşılayacak yeni bir su ürünleri kanunu çıkarılması ayrı bir önceliğe sahip olmuştur. Bu konu tüm “Cumhuriyet Halk Partisi İktidarı” boyunca güncelliğini korumuştur. Bu çerçevede; “1923-1938 döneminde, vergi indirimine gidilmesi, balıkçılık mektebinin açılması, yeni bir su mahsulleri kanun tasarısı hazırlanması ve balıkçılık kongresinin düzenlenmesi”³⁵ gibi önemli gelişmelere imza atılmıştır. İktidarın bu faaliyetlerinin yanı sıra

²⁷ Anonim, 1931: 31-34.

²⁸ TBMM, 1936, 5

²⁹ Yaşa, 1980: 77-82.

³⁰ Cenker, 1940: 8-9.

³¹ Cenker, 1940: 8-9.

³² İleri, 1940: 4-19.

³³ İleri, 1940, 4-19.

³⁴ Baade, 1952: 106-113.

³⁵ Tuna, 2017: 87-148.

yabancı uzmanların da içerisinde yer aldığı çeşitli kişi ve kuruluşlar tarafından sektörün mevcut sorunlarını ve çözüm önerilerini ortaya koyan önemli raporlar hazırlanmıştır. Bu raporlara göre sektörün en büyük problemleri kanunlar, kredi, üretim teknolojisi, tüketim ve satış olduğunun altı çizilmiştir. Bu sorunları da dikkate alan; 1-7 Aralık 1936'da Ankara'da düzenlenen ve alanında bir ilk olan “Balıkçılık Kongresi” ne, katılan sektör temsilcilerinin görüşleri alınmış ve “İktisat Vekâleti”nin hazırladığı “Su Mahsulleri Kanun Tasarısı” tartışılarak kabul edilmiştir.³⁶ Kongredeki bu olumlu gelişmeye karşın, bürokratik sürecin uzaması ve “İkinci Dünya Savaşı” şartlarının etkisiyle su ürünleri yasa tasarısı konusunda somut bir adım atılamamıştır.³⁷ Bu konu 1937 yılında kurulan “Denizbank” üzerinden çözüme kavuşturulmak istense de banka verimli çalışmamıştır ve 1939 yılında kapatılmasıyla bu girişim de sonuçsuz kalmıştır. Bu gelişmenin ardından, su ürünleri konusu ‘İktisat Vekâlet’inden alınıp, II. Dünya Savaşı öncesinde yeni kurulan “Münakalat Vekâleti” bünyesine verilmiştir.³⁸ Bunun üzerine, “Münakalat Vekâleti” tarafından savaş sırasında yeni bir taslak hazırlanmıştır. Ancak bu da hayata geçirilememiştir.

2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Balıkçılık Sektörünün Geliştirilmesine Yönelik Girişimler: Marshall Yardım Programı

Marshall Planı, ABD tarafından II. Dünya Savaşı sonrasında başlatılan “Soğuk Savaş” ın en önemli adımıdır. Plana kabul edilen ülkelerden birisi de Türkiye’dir. Türkiye bu plana bazı süreçlerin sonunda girebilmiş ve plana sıkı sıkıya sarılan ülkeler arasında yer almıştır. Zirai kalkınmayla ülke ekonomisini düzeltmeyi hedefleyen Türkiye, 1950’de başardığı zirai üretimin gelişmesine kanmış ve bu yolda ilerlemeyi sürdürmüştür. ABD’nin öne sürdüğü şartlar ile Türkiye, devletçi ekonomi politikalarını terk etmiş ve liberal ekonomiye yönelmiştir.³⁹ “Marshall Yardımları” ile tarım alanında yapılan desteklerden balıkçılık sektörü de payına düşeni almış ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarından 1940’lı yılların sonlarına kadar hedeflediği yasal, yapısal, teknik ve iktisadi açıdan birçok alanda ilerlemeler kaydetmiştir. Bu gelişmeler tarihsel dizin sırasına göre aşağıda ele alınmıştır.

1950’ler sonrasında Türkiye’de politik ve ekonomik hayatta önemli sayılabilecek köklü değişimler meydana gelmiştir. Sırasıyla çok partili siyasal hayata geçiş, Demokrat Parti’nin 1950 yılında iktidara gelmesi, “NATO”ya giriş ve “Marshall Yardımları”nın da desteği ile liman, karayolu gibi alt yapı çalışmaları hız kazanmıştır. 1952 yılında balık endüstrisinin geliştirilmesi için “Et ve Balık Kurumu”nun kurulması, diğer taraftan da 1960’dan sonra su ürünleri kooperatiflerinin yavaş yavaş ortaya çıkması ile birlikte balıkçılık sektöründe önemli sayılabilecek yapısal değişiklikler sağlanmıştır. Bu süreçte, ‘Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı’nca, 1951 tarihinde ‘III. Su Ürünleri Kongresi’ gerçekleştirilmiştir. Bu mali destekler ile on adet soğuk hava ve buz muhafaza tesisi, balık ağı materyali ve tekne motoru gibi balıkçılığın teknik altyapısını geliştirecek yatırımlar başlatılmıştır. Bu kapsamda konserve fabrikalarının genişletilmesi için 200 bin dolarlık ödeme, fabrika sahiplerine ayrılmıştır.

1951 tarihinde ‘Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı’ tarafından İstanbul Üniversitesinin işbirliği ile Baltalimanı’nda kapatılmış olan Balıkçılık Enstitüsünün yerine Hidrobiyoloji Araştırma Enstitüsü yeniden yapılandırılmıştır. Et ve Balık Kurumu tarafından balıkçı teknelerinin dışında araştırma amaçlı üç ayrı tekne alınmış ve 1952 senesinde Hidrobiyoloji Enstitüsüne teslim edilmiştir. Su ürünleri sektöründe yapılan araştırma tetkik faaliyetlerinin artırılmasıyla deniz balıkçılığında 1950 ile 1960 arasında önemli istihsal artışları sağlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında da devletçi politikalarını sürdüren CHP Hükümeti, Ekonomi Bakanlığı tarafından 1949 senesi bütçe görüşmelerinde balık ürünlerine yönelik uygulamalar

³⁶ Tuna, 2017: 87-148.

³⁷ Tuna, 2017: 87-148.

³⁸ 27 Mayıs 1939 Münakalat Vekâleti (Deniz, Demir, Havayolları İşletmesi) ile ilgili 3611/12 sayılı yasa yürürlüğe girmiştir.

³⁹ Şahin, 2014.

tekrar tartışmaya açılmıştır. Bu kapsamda Eskişehir milletvekili Ahmet Oğuz; “*su ürünlerini değerlendirmek için 1914 yılından bu yana çalışıldığını ve artık konunun bir mizah haline geldiğini*” bildirmiştir. Lakin Osmanlı Devleti’nin dış borçlarını ödemek için kurulan “*Düyunu Umumiye*” döneminden beri çoğunluğu yabancı uzmanlar tarafından su ürünleri konusunda 76 rapor hazırlanmıştı. Bir kısmı tercüme de edilmeyen bu raporların yanına “*77. Rapor*” un hazırlanması için elde edilmesi amacıyla bütçeye mütehassıs tahsisatı konulmuştur. Ekonomi ve Ticaret Bakanı Cemil Said Barlas, ‘*77. Rapor*’un Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) tarafından hazırlanacağını ifade etmiştir. Yeni rapor Marshall Planı ve TMO aracılığıyla hayata geçirilecekti.⁴⁰ Dolayısıyla bu aşamadan sonra yetkili kuruluş olarak TMO öne çıkarılmakta ve “*Marshall Planı*”ndan da destek beklenmektedir. Nitekim bu açıklamanın ardından; Bakanlar Kurulu’nun 25 Haziran 1949’da kabul ettiği bir kararname ile; “*Her çeşit işlenmiş ürünün alım, satım, ithal ve ihracına, bu amaçları sağlayacak her türlü tesisatı kurup işletmeye ve gereğinde yem ve benzeri yardımcı maddeleri sağlamaya TMO yetkili kılınmıştır*”.⁴¹

Bu gelişmelerin ardından, CHP iktidarının son dönemine gelindiğinde, bir taraftan Amerikalı uzmanlarca çeşitli raporlar hazırlanırken, diğer taraftan “*Marshall Planı*” aracılığıyla çeşitli yatırımlar hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda 1949 yılında, Türk balıkçılığını incelemek üzere Amerikalı bir balıkçılık uzmanı İstanbul’a gelmiştir. Kendisi yaptığı incelemenin sonrasında, büyük balık yataklarına sahip olması nedeniyle İstanbul’un önemli bir balık sanayii merkezi olabileceği açıklamasında bulunmuştur. Özellikle orkinos gibi balıklar Türk sularında bolca bulunuyordu ve bu tür balıkları Amerika gümrüksüz bir şekilde ithal ediyordu.⁴² Türkiye’deki balıkçılık konusunda incelemelerde bulunmak üzere “*İktisadi İşbirliği İdaresi (ECA)*”’den bir Yunan balıkçılık uzmanı da özel bir ziyaretle Türkiye’ye gelerek incelemelerde bulunmuştur. Ankara’daki yetkililerle görüşen Yunanlı uzman İstanbul’a gelişinde yaptığı açıklamada; “*Türkiye’de balıkçılık sanayiinin gelişimi amacıyla hazırlanan raporları incelediğini ve bu raporların çok doğru olduğunu söylemiştir*”.⁴³ Dolayısıyla eğer bu raporlar tam anlamıyla uygulanmış olsaydı beklenen sonuçlar alınabilecekti. Buna karşın; “*balıkçılıkla uğraşan kişilerin bu alandaki bilgilerini artırmaları gereğine işaret ediyor ve soğuk hava depolarına gereken önemin verilmesini istiyordu*”.⁴⁴ “*İktisadi İşbirliği İdaresi*”nin senei devriyesinde konuşan Devlet Bakanı Nurullah Esad Sümer, hazırlanmakta olan “*1949-50 Yılı Kalkınma Programı*” içinde balıkçılık ve et konserve sanayisinin de yer aldığını açıklarken⁴⁵, o dönemdeki yatırım açısından en açık gelişme “*Marshall Planı*” ile sağlanmış olacaktı.

Buna göre, 1949-1950 finansal yılında, TMO’ya plan üzerinden 1555000 dolarlık bir ödeme gerçekleştirilmiştir. Endirekt yardım olarak da 6100000 dolarlık bir tahsisat mevzubahisti. Bunun 6146832 doları ekipman siparişi için ayrılmıştı. Ismarlanan malzemeler arasında balık ağı, nakliye ve araştırma tekneleri bulunmaktaydı. Ayrıca çeşitli illerde soğuk hava depoları, et kombinaları ve buz fabrikası gibi yatırımlar hayata geçirilmişti. Bu tesislerde görev alacak elemanları yetiştirmek üzere ABD’den üç uzman davet edilmiştir. Buna ek olarak et ve balık sanayiinin çeşitli kademelerinde görevlendirilmek üzere mühendis, biyolog, tekniker ve iktisatçı gibi uzmanların getirilmesi için de çalışmalar yürütülüyordu.⁴⁶ Buna rağmen “*Su Mahsulleri Kanunu*” açısından maddi bir gelişme sağlanamamıştır. Bu konuyu bir gazeteye gönder-

⁴⁰ TBMM, 1949: 785-786.

⁴¹ T.C. Resmî Gazete, 1949, 16521.

⁴² Cumhuriyet, 1949, 2.

⁴³ “*İktisadi İşbirliği İdaresi (Economic Cooperation Administration), Avrupa’yı Kalkındırma Fonu’yla ilgili olarak kurulmuştur. Bu çerçevede Amerikan Hükümeti, 1948 yılında, Marshall Planı’nun uygulanması ile tüm dış yardımlarla ilgilenmek ve merkezi Washington’da olmak üzere İktisadi İşbirliği İdaresi’ni kurmuştur. Amerika’nın resmî bir dairesi konumundaki idarenin görevi, Avrupa’ya ve diğer ülkelere yapılacak yardımın miktar ve içeriğini belirleyerek Kongre’nin onayına sunmaktır. Bu idare, 1951 yılı sonunda kaldırılarak yerine Karşılıklı Güvenlik İdaresi oluşturulmuştur*”.

⁴⁴ Cumhuriyet, 1950: 1-3.

⁴⁵ Cumhuriyet, 1949: 1- 4.

⁴⁶ Koçtürk ve Gölalan, 2010: 48-65.

diği mektupla gündeme getiren “İstanbul Balıkçılar Cemiyeti” Başkanı Yusuf Yazar; “Bu kanunun çok uzun ve kapsamlı olması sebebiyle geç kalınmasının geçerli nedenleri olabileceğini kabul etmekle birlikte, balıkçılardan alınan %12 tutarındaki verginin hala kaldırılmamasını eleştiriyordu”.⁴⁷ “Düyunu Umumiye döneminden itibaren alınan ve devlete önemli bir gelir sağlamadığı gibi balıkçıları adeta ‘usandıran’ bu verginin kaldırılmasına yönelik kanunun bir an önce çıkarılması balıkçılığın kalkınmasına önemli derecede hizmet edeceği görüşünü iddia ediyordu”.⁴⁸ Bu süreçte balıkçılık sektörünün beklediği yasa çıkmasa da, vergiye yönelik eleştiriler 1950 yılı seçimlerinden önce sonuç vermiştir. Bu konuda çıkarılan bir kanunla, su ürünlerinden alınan “av vergisi” kaldırılmıştır. Balıkçı teknelerinden vergi alınmayacağı karar bağlanmıştır. Ayrıca Hazine’ye ait olup “Maliye Bakanlığı” tarafından idare edilen balıkthane binaları karşılıksız olarak mahalli idarelere devredilmiştir.⁴⁹ İlgili yasa gerekçesinde, su ürünlerinden alınmakta olan av vergisinin Osmanlı döneminde %24 oranına kadar ulaştıktan sonra 1926 yılından itibaren %12 seviyesine düşürüldüğü belirtilmekteydi.⁵⁰ Ancak o güne kadar Ekonomi, Ticaret ve Maliye Bakanlıklarına yapılan başvurularda balıkçılığın daha fazla gelişebilmesi için bu verginin de tümüyle kaldırılması gerektiği talep edilmiştir. Tepkiler üzerine söz konusu vergi “23 Mart 1950 tarih ve 5639 sayılı ‘Av Vergisinin Kaldırılmasına Dair Kanun’ ile yürürlükten kaldırılmıştır”. Balık alım-satımı ile ilgili hazineye ait binalar, balıkçılık tesisleri demirbaşlarıyla birlikte karşılıksız olarak mahalli belediyelere devredilmiştir.⁵¹ Yeni kanun üzerine İstanbul’daki balıkthane binası 1 Nisan 1950’den itibaren Maliye’den alınarak belediyeye devredilmiştir. Valinin katılımıyla gerçekleştirilen törende söz alan Balıkçılar Cemiyeti Başkanı; “Balıkhanenin İstanbul Belediyesi’ne devredilmesinden duydukları memnuniyeti ifade ederken, İstanbul Valisi de belediyenin bu konuda her türlü yardımı yapacağını belirtmiş ve balıkçıların da halka iyi ve ucuz balık yedirme görevlerinin olduğunu söylemiştir”.⁵²

Bu dönem ile ilgili bir başka önemli gelişme de Türkiye’nin balıkçılık konusunda geri kalınmasının nedenlerinden biri olarak tartışılan Türkiye’nin münhasır deniz alanlarında haritalama işlemlerinin gerçekleştirilmemiş olmasıydı. “Marshall Yardımı”ndan balıkçılığın yararlanabilmesi için gerekli olan bu haritaların Avrupa’dan temin edilmesi için çalışmalar başlatılmıştır.⁵³

Tüm bu gelişmelerden sonra, 14 Mayıs 1950’de yapılan genel seçimlerde CHP’nin bu seçimi kaybetmesiyle “Demokrat Parti Dönemi” başlayacaktır. Bu dönemde, balıkçılık sektörüne yönelik çeşitli çalışmalar yapılmasına karşın, sektörün en büyük beklentisi olan “Su Ürünleri Kanunu” çıkarılamamıştır. Benzer sorun 1960’larda da devam etmiştir. Su ürünleri konusuna yönelik yasa ancak 22 Mart 1971’de kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.⁵⁴

Bu kısa süreçte et ve balık konusunun TMO’nun yapısı ve işleyişine uygun olmadığı ortaya çıkmıştır. “Her biri ayrı ve mühim bir ihtisas mevzuu olan ‘Et Kombineleri’nin ve balık avı filosunun tesisi ve rasyonel bir tarzda işletilmesi TMO’nun mevzuu, ihtisas ve mali takati haricinde olduğu anlaşıldığından bunların hükmi şahsiyeti haiz muhtar birer müessese haline getirilmesi ‘Devlet Teşekkülleri Umumi Hayati’nce kararlaştırılmıştır”.⁵⁵ Aynı konu Ankara’da Mart, 1951 tarihinde toplanan ‘III. Su Ürünleri Kongresi’nde de gündeme getirilmiştir. Su ürünleri kongresinde balıkçılar tarafından TMO’ya yapılan benzer eleştirilere dönemin ulusal gazetelerinde

⁴⁷ Cumhuriyet, 1949: 1- 4

⁴⁸ Cumhuriyet, 1950, 2.

⁴⁹ T.C Resmî Gazete, 1950, 18233.

⁵⁰ Benlioğlu, 1955: 105-109.

⁵¹ TBMM, 1950: 1358-1360.

⁵² “Balıkhanenin Durumu”, Akşam, 2 Nisan 1950, s. 3. Balıkhanenin şehre faydalı olabilmesi için mutlaka yanına bir buz ve soğuk hava deposu yapılması gereği ilgililer tarafından ifade edilmişti. Büyük harcamaları kapsayan bu yatırımların karşılanması için Marshall Planı’nda balıkçılığın gelişimi için ayrılan fondan 400000 lirasının soğuk hava deposu için kullanılması söz konusuydu”.

⁵³ Yazman, 1950, 7.

⁵⁴ T.C. Resmî Gazete, 1971: 1-5.

⁵⁵ Milliyet. 951, 79.

de rastlanmaktadır. 1951 tarihli Milliyet Gazetesi'nde bu yönde çıkan haber şöyledir.⁵⁶ “İsmin-den de anlaşılacağı gibi gözü toprakta olması icap eden bir müesseseye su ile alakadar işler verilebilir mi? Deniz mahsullerimiz Ofisin bugün başardığı işten çok daha ehemmiyetlidir. Unut-mayalım ki fişin rolü bugün basit bir mubayaa ve ambarcılıktan ibarettir. Hâlbuki balıkçılıkla alakadar olacak müessesenin babdan mihraba, avlanmaktan satışı kadar balığa ait her işle ala-kadar olması icap etmektedir”. Yapılan eleştiriler kısa sürede karşılık bulmuştur. “Resmi Ga-zete” nin 1 Ekim 1952 tarihli sayısında yayımlanan “Bakanlar Kurulu Kararı” ile “Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı”na bağlı olarak “Et ve Balık Kurumu” kurulmuştur.⁵⁷

DP Hükümeti, Türkiye’de Et ve Balık Kurumu’na verdiği takviye ile yeni kuruluşlar teşkil ederek bu kurumun giderek büyümesini sağlarken, balık üretiminin artırılmasına yönelik olarak da su ürünleri ile ilgili araştırmalar yapılmasını da sürdürmüştür. Daha önce de Türkiye’ye gelerek av sahalarımızdan balık tedarik eden Alman balıkçılık şirketi “*Nordeutsche Hochseefischerei*”; ba-lıkçılık konusunda tetkiklerde bulunmak üzere iki uzmanını Türkiye’ye göndermiştir. Bu uzman-ların hazırladığı “18 Nisan 1952 tarihli tavsiye programında” başlıca; genel değerlendirmeler, merkez örgütü, balıkçılığın idaresi, balıkçılık sanayinin gelişimi ve piyasa gelişmeleri gibi ana konularda değerlendirmeler yapılarak mevcut hükümete yol gösterici mahiyette öneriler sun-muşlardır.⁵⁸ Demokrat Parti Dönemi’nde balığın her türlü tabii ve sanayi ürünlerinin iç ve dış ticaretini yapmak ve balıkla ilgili yan sanayileri kurmak üzere bir teşkilatlanmaya ihtiyaç duyul-muştur. Bu sebeple “Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı”na bağlı olmak üzere Ankara’da “Et ve Balık Kurumu”nun kuruluşu hakkındaki karar 1952 tarihinde “Bakanlar Kurulu Kararı” ile kabul edi-lirken, 1 Ekim 1952 tarihinde 40 milyon lira sermaye ile EBK kurulmuştur.⁵⁹ Et ve Balık Kurumu, bir yandan İstanbul’da soğuk hava depoları kurmaya karar verirken, öbür taraftan İtalya’dan soğuk hava düzeneğine sahip gemiler satın almak için girişimde bulunmuştur.⁶⁰

1955 sonuna kadar EBK’nın 35 tesisten oluşan yatırımlarının tutarı takriben 60000000 lira, doğrudan doğruya kurum veya özel teşebbüs yoluyla ihraç ettiği balık miktarı tutarı ise yakla-şık 15000000 liradır. Et ve Balık Kurumu Beşiktaş’taki soğuk hava deposunda ülkenin %60 ağ ihtiyacını karşılayan ve yıllık 40 ton ağ istihsal kapasitesine sahip, “Balık Ağı Dokuma Fabri-kası”nı kurmuştur. Bu fabrikandan başka “Zeytinburnu Kombinası” sahasında “günde 20 ton balık işleyerek yılda 9 milyon kutu konserve üretecek balık konserve fabrikası ile yine yılda 15-20 milyon kutu imal edecek bir teneke kutu fabrikasının kurulması kararlaştırılmıştır”.⁶¹ Ayrıca Trabzon’da yunuslardan yağ ve un elde edecek günlük 100 ton kapasiteli bir fabrika kurulmuş-tur.⁶² Bu fabrika ile birlikte EBK, Türkiye’de balığın muhafaza edilmesi için 13 yerde soğuk hava deposu inşasına başlamıştır. Bu depolar Çeşme, Çanakkale, Marmara Adası, Beşiktaş, Haydarpaşa, Haliç, Ereğli, Zonguldak, Sinop, Trabzon, Samsun, İskenderun ve Kayseri soğuk hava depolarıdır.⁶³ EBK’nın bu üretim faaliyetleri Celal Bayar tarafından TBMM’nin gündemine taşınmıştır. Cumhurbaşkanı Bayar, “TBMM’nin 10. Dönem”, Kasım 1955 tarihindeki açılış ko-nuşmasında; “EBK’nın iki yıl içerisinde üretim ve tüketim bölgelerinde 36 fabrika ve tesis ile üç et kombinası ve 50’yi aşkın soğuk hava ve buz fabrikasını meydana getirdiğini söylemiştir. Balık konserve fabrikasının konserve ihtiyacını karşılamak üzere teneke kutu fabrikası kurulması için gereken projelerin hazırlanarak bunlardan bir kısmının ihale ve siparişlerinin yapıldığını bildi-ren Bayar, mevcut tesislerin milli servete sağladığı yıllık kazancın 40 milyon lira civarında ol-duğunu ifade etmiştir”.⁶⁴

⁵⁶ Ulus, 1951, 2.

⁵⁷ Saygun, 1951, 79.

⁵⁸ Ete, 1952: 163-169.

⁵⁹ Arpa, 2015: 326.

⁶⁰ Tataç, 1954: 119-126.

⁶¹ Yurtoğlu, 2017: 233-263.

⁶² Yurtoğlu, 2017: 233-263.

⁶³ İnal, 1955: 13-15.

⁶⁴ Yurtoğlu, 2017: 233-263.

“Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı”nın 1951 bütçesine 10 ayrı yerde Soğukhava, buz ve buz muhafaza tesislerinin kurulması için gerekli ödenek konulmuştur. Kurulacak olan bu tesislerin malzemeleri ise Marshall Yardımı kapsamında sipariş edilmiştir. Balık muhafaza ve sevkiyatında faydalanılacak soğuk hava, buz ve buz muhafaza tesislerinin yerleri ve kapasiteleri Tablo 1’de gösterilmiştir.⁶⁵

Tablo 1. Marshall Yardımı kapsamında soğukhava ve buz muhafaza tesisleri için planlanan yatırımların kapasitesi

Tesisin kurulacağı yer	Günlük buz imalatı (ton)	Buz muhafaza deposu (ton)	Günde dondurulacak taze balık (ton)	Donmuş balık deposu (ton)	Günlük balık soğutma (ton)	Soğutulmuş balık deposu (ton)
Zonguldak	-	-	-	-	-	10
Ereğli	12,5	40	-	-	5	20
Samsun	25	75	5	25	10	15
Trabzon	25	75	10	125	15	25
Sinop	25	75	10	125	15	25
Çeşme	12,5	75	-	-	5	20
Haydarpaşa	60	200	-	-	15	300
Fındıklı	100	500	40	1200	61	120
Marmara Adası	25	75	5	25	10	15
Çanakkale	12,5	40	-	-	5	20

Marshall yardımları kapsamında satın alınan balıkçı gemileri ve nakliye gemilerine 819.390 dolar harcanmıştır. Gemi alımları Alman hükümeti ile anlaşmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Almanya’da inşa ettirilen balık, nakliye ve araştırma gemilerine ilişkin olarak “*Bu teknelerin hepsini memlekette inşa etmek pekâlâ mümkündür ama vaktiyle Marshall Planı Alman sanayini korumak için inşaatı buradaki üç tersaneye dağıtılmıştır*” şeklinde bir değerlendirmelerde bulunulmuştur.⁶⁶

Küçük kıyı balıkçılarının Marshall Yardımlarından yararlanabilmesi için Balıkçı Kooperatiflerinin kurulmasının faydalı olacağı yönünde değerlendirme ve önerilerde bulunulmuş ve bu kooperatiflerin kurulması için girişimler hızlandırılmıştır. Balıkçı Kooperatiflerinin Marshall Yardımlarından yararlanma ile ilgili niyet ve girişimler olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamdaki bir değerlendirmeye ‘İktisadi Uyanış Dergisi’nde yer alan bir makalede yer verilmiştir. “*İstanbul Balık Avcıları Kooperatifinin Ankara’ya bir heyet göndererek Marshall Planında yapılacak yardımların Ofise yahut sermaye şirketlerine yahut sermayedar şahıslara değil, balıkçılığı meslek edinmiş bulunanlara yapılmasının istenmesini, ayrıca Sürmene, Trabzon, Akçaabat, Zavena, İskefiye, Vakfıkebir’de kurulan balıkçı kooperatiflerinin modern balıkçı tesisleri kurmak, taze balıkları soğuk hava tertibatı depolu kamyonlarla dâhile bol miktarda ve ucuz olarak sevk etmek istemelerini çok yerinde ve isabetli görmek lazımdır*”.⁶⁷ Bu girişimin sonucu 1950’li yıllarda çok sayıda su ürünleri kooperatifi kurulmuştur.

Ancak uygulamada bu yardımlar suiistimal edilmiştir. Balıkçı Kooperatiflerinin bu girişimlerine karşılık, kooperatifleri devre dışı bırakmaya yönelik, özellikle İstanbul Balıkçılar Cemiyeti tarafından gerçekleştirilen girişimler de vardır. 1950 senesinde Milliyet Gazetesinde çıkan bir haberde konu etraflıca irdelenmiştir.⁶⁸ “Eski iktidar (CHP) zamanında balıkçılık sanayinin kaldırılması hakkında hazırlanmış bulunan projelerin küçük çapta bir kooperatifleşmeye da-

⁶⁵ Saygun, 1951: 79.

⁶⁶ Cumhuriyet, 1952: 1.

⁶⁷ Uzel, 1949: 13.

⁶⁸ Milliyet, 1950: 2

yanması ve bu arada asıl maksattan uzaklaşılması bakımından tatbikinden vazgeçilmiştir. Bundan sonra Marshall Yardımlarından sağlanan dolarlar ile satın alınacak balıkçılık malzemesi doğrudan doğruya hususi teşebbüslere verilecektir...”

Kooperatifçilik meselenin 1950’lerden itibaren sayısız girişime rağmen kendi mantığı içerisinde işletilemeyişi nedenleri arasında iktisadi sistem (karma ya da pazar ekonomisi) belirleyici olmuştur. Bugün bile balıkçı kooperatiflerinin asıl işlevinden uzakta, yetersiz ve meslek örgütlenmesinin gerek haklar gerekse de iktisadi/ekonomik fayda açısından yerine getiremeyişinin sebepleri bu yıllara dayanmaktadır. Gerçek kooperatifçilik faaliyetleri pazar ekonomik modeli içerisinde işlevsiz bırakılmıştır. Ancak bununla birlikte konuda Japonya gibi pazar ekonomisine rağmen, balıkçılık yönetiminin başarısındaki temel faktörün tarihsel olarak balıkçı kooperatiflerine ehemmiyet verilmesi ve bu sistem içerisinde birlikte yer alması olgusu ile açıklanabilir.⁶⁹

Türkiye Marshall Planı kapsamında su ürünleri ve balıkçılık sektörünün geliştirilmesine yönelik olarak 1948-1952 yılları arasında toplam 7 640 000 dolar tutarında yardım almıştır. Toprak Mahsulleri Ofisi marifeti ile alınan bu yardımlar kapsamında balıkçılıkla ilgili dokuz ayrı kalemde 2 milyon 698 bin dolarlık yardım malzemesi alınmıştır (Tablo 2).⁷⁰ TMO tarafından Marshall Yardımları kapsamında balıkçılıkla ilgili alınan yardımların tamamı, ‘tiraj hakkı’ olarak adlandırılan dolaylı yardımlar olup, Almanya’dan karşılanmıştır. Marshall Yardımları kapsamında balıkçılığın geliştirilmesine yönelik bu girişimler balıkçılık camiasında büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak bununla birlikte bazı endişeler de yaşanmamış değildir. “Marshall Yardımları ile yurdumuz balıkçılığının layık olduğu inkişafı bulacağına artık şüphemiz kalmamıştır. Çünkü muvazeneli ve metodik bir balıkçılığı yürütmek imkânı hâsıl olmuştur. Ancak bu işe başlamadan evvel çok düşünmek, yurt denizlerini gözönünde bulundurmak, istihsal ve istihlak bölgelerini ve imkânlarını tespit etmek gerekir. Aksi halde yanlışlıklar içinde bocalar kalırız”.⁷¹

Tablo 2. Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından balıkçılıkla ilgili alınan Marshall Yardımlarının listesi ve tutarları

Cinsi	Miktarı	Tutarı (\$)
Konserve sanayi malzemesi	Muhtelif	200000
Balık ağı ipliği	12 bin paket	103468
Dizel deniz motoru	41 adet	119614
Balıkçı gemisi filosu	16 adet	819390
Araştırma gemisi	3 adet	54490
Hidrobiyoloji araştırma gemisi	1 adet	100110
Soğukhava deposu malzemesi	Muhtelif	1240928
Laboratuvar malzemesi/balıkçılık araştırmaları için	Muhtelif	14000
Müşavere (danışma) ücreti	Muhtelif	46000
Toplam		2698000

Marshall Yardımları kapsamında balıkçılara dağıtılmak üzere Almanya’dan 12 bin paket ham ağı ipliği getirilmiştir. Getirilen iplikler TMO’ya müracaat etmiş bireysel olarak balıkçılar, kooperatif veya derneklere satılarak dağıtılması planlanmıştır. Duyuruda gırgır, ıgırıp, dalyan gibi büyük takımları bulunanlara ve ihtiyaç sahibi olanlara ağı bedelinin %10’un peşin alınmak üzere, kalan borcun gelecek 5 yıl içerisinde, 10 eşit taksitle tahsil edileceği belirtilmiştir. Dağıtılan ağı ipliklerinin amacı dışında kullanılması yasaklanmıştır. Aykırı hareket edenlerin malzemelerinin geri alınması ve diğer kayıpları tazmin ettirmeye TMO yetkili kılınmıştır.⁷²

⁶⁹ Zengin ve Güngör, 2017: 102-119.

⁷⁰ Anonim, 1952: 45.

⁷¹ Can, 1950: 15.

⁷² Vakıf, 1951: 1-2.

Bunun yanı sıra 41 adet değişik güçte dizel deniz motoru getirilmiştir. Getirilen motor sayısı balıkçılar tarafından yeterli bulunmamıştır. Bu konuda dönemin günlük ulusal gazetelerinden Milliyet'te çıkan haber şöyledir⁷³: “*Marshall yardımından faydalanma her ne şekilde olursa olsun balıkçılığımızın kalkınması için bir zarurettir. Marshall yardım faslından 500 deniz motoru istenmişti. Haber aldığımızı göre bizler için ancak 41 motor alabilmek kabil olmuştur ki bu da ihtiyacın ancak dörtte birini karşılayamaz*”. Sonraki yıllarda Marshall Yardımı kapsamında olmamakla birlikte balıkçıların ihtiyacının karşılanabilmesi için Et ve Balık Kurumu (EBK) tarafından ayrıca motor ithal edilmiştir. 1956 yılında Almanya'dan getirilen 150 beygir gücündeki 240 motorun hangi tip balıkçı gemilerinde kullanılacağı ayrıntılı olarak belirlenmiştir.⁷⁴ Motor temini sonraki yıllarda da devam etmiştir. Yine EBK tarafından Almanya'dan muhtelif büyüklükte 235 dizel motor getirilmiştir.⁷⁵

Marshall Yardımı kapsamında alınan yardımların içinde en önemli yeri balıkçı gemileri tutmaktadır. Bu konuda kamuoyunda yüksek bir beklenti bulunmaktadır. Türk balıkçılığının inkişafının, avlanma usullerinin geliştirilmesinin, taşıma, depolama ve ambalaj usullerinin ıslahının tamamen buna bağlı olduğu beklentisi bulunmaktaydı. Av gemisi kadar nakliye gemisi alınması, Türkiye balıkçılığının o günkü yapısı dikkate alındığında çok gerçekçi bir karardır. Bu husus Türk Ekonomisi Dergisi'nde yer alan bir makalede şu şekilde dile getirilmiştir. “*Türkiye balıkçılığı heyeti umumiye'si itibari ile sahil balıkçılığıdır. Ve hatta denilebilir ki; fiilen 3 millik hudut dâhilinde icra edilir. 9 ve hatta 22 tonluk balıkçı gemilerini çıkış limanlarına geri yollamayıp, daha önce buz içinde ambalajlanmış olan balıkları, hususi nakliye gemilerine aktararak taşımak önemli bir avantaj olarak görülmelidir*”.⁷⁶ Frigorifik özellik taşıyan gemiler, Türkiye'nin o günkü ulaşım altyapısına göre önemli bir ihtiyaçtı. Bu gemiler sadece av gemilerinin ürünlerini değil, aynı zamanda herhangi bir bölgede avlanmış balıkların nakli için de düşünülmektedir. O tarihlerde frigorifik özellikte nakil gemileri olmaması nedeniyle balıkların naklinde yolcu gemilerinden yararlanılmaktaydı. Ürünlerin bozulmaması için kar kuyularından temin edilen karlar ile buzlanmaktaydı.⁷⁷ Soğuk muhafazalı taşıma (soğuk zincir taşımacılığı) sisteminin uzun yıllar boyunca çözüme kavuşturulamaması sonucu bin bir meşakkatle avlanarak karaya çıkarılan deniz ürünlerinin özellikle Anadolu'nun iç kesimlerine zamanında ve taze ulaştırılmaması neticesinde büyük ölçüde besin kayıpları ortaya çıkmıştır.⁷⁸ Ancak maalesef bu sorun ülke balıkçılığımızda 2000'li yılların başında çözülmeye başlanmıştır. Bu nedenle çok hassas olan ve kısa sürede bayatlayan/bozulan balıkta nicel (miktar) ve nitel (protein) kayıpları meydana gelmiştir. Bir numaralı insan gıdası olan balıkta yeterince besin içeriği açısından yararlanılamamıştır.⁷⁹

Marshall Yardımı kapsamında alınan sekiz adet nakliye gemilerinden ‘Sazan’ ve ‘Yunus’ kapasitelerinin müsait olması sebebiyle gırgır faaliyetlerinde, ‘Pisi’, ‘Yayın’, ‘Kılıç’ gemileri trol avcılığında, ‘Mercan’, ‘Gümüş’ ve ‘Turna’ gemileri de genel olarak avcı teknelerine yardımcı tekne olarak tahsis edilmiştir.⁸⁰ Et ve Balık Kurumu tarafından balıkçı teknelerinin dışında 1952 senesinde, araştırma amaçlı dört ayrı tekne daha alınmış ve Hidrobiyoloji Enstitüsüne teslim edilmiştir. Bu kapsamda satın alınan araştırma gemilerine ‘Gezer’, ‘Görür’ ve ‘Bulur’ adları verilmiştir. Ayrıca diğer üç gemiden daha büyük olana ‘Arar’ adlı gemi 1951 yılında Hamburg'da inşa edilmiştir. Bu teknenin boyu 31.3 m, motoru 380 hp'lik dizeldir.

Balıkçılığın kalkındırılması için malzeme alınmasının dışında önem verilen diğer bir konu da balıkçılık araştırmaları yapacak bir araştırma kurumunun tesis edilmesi olmuştur. Bu amaçla

⁷³ Milliyet, 1950: 2.

⁷⁴ Özerdem, 1957.

⁷⁵ Anonim, 1957: 4.

⁷⁶ Baade, 1952: 110.

⁷⁷ Arpa, 2012: 10-284.

⁷⁸ DPT, 2006.

⁷⁹ Timur ve Doğan, 1999: 1-17.

⁸⁰ Onat, 1967: 13.

'Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı' tarafından İstanbul Üniversitesi İşbirliği ile Baltalimanı'nda kapatılmış bulunan 'Balıkçılık Enstitüsünün' yerine 'Hidrobiyoloji Araştırma Enstitüsü' yeniden yapılandırılmıştır. Enstitü 1951 tarihinden itibaren faaliyete başlamıştır. Enstitünün ödenği Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından karşılanmıştır. TMO tarafından Marshall Yardımları kapsamında sipariş edilen araştırma gemileri de Enstitü emrine verilmiştir. Bu Enstitünün ilk Müdürü II. Dünya Savaşında Almanya'dan Türkiye'ye iltica eden Yahudi asıllı Curt Kosswig'dir.⁸¹

Diğer taraftan EBK tarafından, balıkçılara sağlanan ithal balıkçı teknelerine yönelik işbirliği için belli esaslar belirlenmiştir. Bu esaslar kapsamında tecrübe mahiyetinde olmak üzere muhtelif tip ve tonajdaki sekiz adet balıkçı gemisinin Sürmene, Bafra, Sinop, Giresun, Perşembe Balık İstihsal ve Satış Kooperatifleri ile müştereken balık avında çalıştırılması kararlaştırılmış ve gemiler bu amaçla mahallerine gönderilmeye başlanmıştır.⁸² Balıkçı gemilerinin işletilmesi konusunda istenilen gelişmelerin sağlanamaması, EBK' nu yeni arayışlara yöneltmiştir. Mevcut gemilerin daha faal çalışmasının sağlanması amacıyla EBK Balıkçılık Müdürlüğü yabancı sermayenin de katılacağı 10 milyon liralık sermayeli bir şirket kurma yönünde girişimde bulunmuştur.⁸³ EBK ile Marmara Adasında faaliyette bulunan 'Balık Sanayii Kalkınma AŞ' arasında, Marmara Denizinde müşterek orkinos avcılığı yapılması amacıyla bir anlaşma imzalanmıştır. Yapılan bu anlaşma gereğince EBK'nın bir av gemisi, bir yardımcı gemi ve bir adet yeni naylon orkinos ağı ile şirkete iştirak etmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁴

Ancak EBK'ya ait balıkçı gemilerinden daha etkin yararlanmaya dönük girişimlerden istenilen sonuçların alınamaması nedeniyle EBK farklı arayışlar içine girmiştir. Günlük masrafları 500-750 lira arasında değişen gemilerde soğuk hava tesisi bulunan sektör iş bulabildiği takdirde Köstence, Marsilya ve Beyrut arasında gıda maddesi taşımaya başlamıştır.⁸⁵ Kiralama işlemine ilişkin duyurular günlük gazetelere verilen ilanlarla yapılmıştır. İlanlar ilk kez 23 Mart 1972 tarihli gazetelerde "*Balık av ve frigorifik nakliye gemileri satılacaktır*" başlığı ile yer almıştır. Bu satış işlemi ile birlikte 1952 yılında başlayan süreç bitmiş, iddialı bir başlangıç, hayal kırıklıkları ve başarısızlıkla son bulmuştur.⁸⁶

3. Marshall Yardımları Sonrasında (1960-1980) Türkiye'deki Balıkçılığın Durumu

Marshall Planı sonrası oluşan yeni ekonomik platformda Türkiye artık dış borca bağımlı hale gelmiştir. Türkiye'deki siyasi gelişmeler de tümüyle bu yönde ilerlemiştir. Doğan Avcıoğlu tarafından CHP ile başlayıp DP ile devam eden bu sürecin ana çerçevesi "*Dolar, daha fazla dolar diplomasisi*" şeklinde tanımlanmıştır. Bu süreçte Amerika Birleşik Devletleri'nin de dış siyasetinde Türkiye önemli bir yere sahipti. ABD Türkiye'nin yardımlardan en üst seviyede faydalandığını beyan ediyordu. 22 Mayıs 1950'de piyasa ekonomisini savunan Demokrat Parti iktidara gelmişti. Demokrat Parti'nin politik sisteminin ana hedefi, ülkenin sadece dış politikada yalnızlıktan kurtulması ve güvenliğinin sağlanması değil, aynı zamanda ekonomik yapısının da geliştirilmesiydi. Hükümet bunu gerçekleştirmek için dış yardımlara yönelmiştir. Demokrat Parti, bu yardımlardan yararlanmanın bir karşılığı olacağını farkındaydı. Bu durum Demokrat Parti'yi tedirgin etmemiştir. Gerekirse bedel ödeneceğini de biliyordu. "*NATO*"ya katılmak ve dış müdahalelerde asker göndermeyi bu sebeple desteklemişti.

"*Marshall Planı*"nın uygulanması 1952 yılı başı itibariyle sona ermiştir. Ancak Birleşik Devletlerin Türkiye'ye yaptığı yardımlar ağırlıklı olarak askeri alanda devam etmiştir.⁸⁷ Cumhurbaşkanı Bayar, TBMM'nin 10. Dönem, Kasım 1955 tarihindeki açılış konuşmasında, "*EBK'nin iki*

⁸¹ Saygun, 1951: 267-274.

⁸² Anonim, 1954: 6-7.

⁸³ Milliyet, 1961: 1.

⁸⁴ Anonim, 1961: 3-4.

⁸⁵ Arısoy, 1963: 143.

⁸⁶ Arpa, 2015: 326.

⁸⁷ Avcıoğlu, 2016: 800.

yl içerisinde üretim ve tüketim bölgelerinde 36 fabrika ve tesis ile üç et kombinası ve 50'yi aşkın soğuk hava ve buz fabrikasını meydana getirdiğini söylemiştir. Balık konserve fabrikasının konserve ihtiyacını karşılamak üzere teneke kutu fabrikası kurulması için gereken projelerin hazırlanarak bunlardan bir kısmının ihale ve siparişlerinin yapıldığını, mevcut tesislerin milli servete sağladığı yıllık kazancın 40 milyon lira civarında olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸ Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Amerikan Marshall Yardımlarının desteği konserve fabrikaları, soğuk hava depoları ve balıkçılık av araç ve gereçlerine önemli destekler yapılmıştır. Bu destekler 1970'li yıllara kadar sürmüştür.⁸⁹

Türkiye 1960'lı yıllarda 'Karma Ekonomi Modeli' olarak tanımlanan planlı kalkınma dönemine girmiştir. Bu amaçla "Beş Yıllık Kalkınma Planları" nı devreye sokmuştur. 1963-1967 yılları arasında uygulanan "I. Beş Yıllık Kalkınma Planı"nda temel altyapı yatırımlarına, istihdam sorununa ve yeniden yapılandırma konularına ağırlık verilmiştir. "I. Beş Yıllık Kalkınma Planı"nda temel oluşturmak üzere çeşitli sektörel raporlar hazırlanmıştır.⁹⁰ Bu raporlardan biri de 'Balıkçılık' ile ilgilidir. Balıkçılıkla ilgili sektörel raporda; Türkiye balıkçılığının kalkındırılması ve istihsalin arttırılabilmesi için yer alan tavsiyeler içerisinde iki konu önemlidir. Bunlardan ilki 'Su Ürünleri Genel Müdürlüğü'nün kurulması önerisidir. Bu durum; "Gerek iç sularımızda, gerekse denizlerimizde zengin balık kaynaklarının bulunmasına rağmen bugüne kadar mevzuat ve teşkilatta gerekli iyileştirmenin yapılmayışı ve balığın üretimi ve pazarlanması için gerekli yatırımların yapılmamış olması yüzünden üretim düşük seviyede kalmıştır. Bu alanda en büyük boşluk mevzuat ve teşkilat meselesidir" şeklinde dile getirilmiştir. Balıkçılık politikalarının yürütülebilmesi için alınması gereken önlemler arasında; "Eski mevzuat değiştirilerek yerine rasyonel işletmeciliği geliştirici bir su ürünleri kanunu hazırlanması ve balıkçılıkla ilgili kamu hizmetlerinin toplu bir şekilde organize edilmesi" önerisi yer almıştır.⁹¹ Ancak su ürünleri kanununun ile ilgili taslak 'I. Plan' döneminde hazırlanmış olsa da bu kanun çıkarılamamıştır. Bu nedenle "II. Beş Yıllık Kalkınma Planı"nda (1968-1972), su ürünleri ile ilgili politika tedbirleri arasında, kamu örgütlenmesine ilişkin temel kanun 1971 yılında "1380 Sayılı Su Ürünleri Kanunu" adı altında çıkartılması mümkün olmuştur.

'Balıkçılık Müessesesinin kurulması ile birlikte bir kısım araştırmalar uygulamalı av faaliyetleri ile birlikte devreye girmiştir. Araştırma faaliyetleri çerçevesinde; 'Karadeniz Kıta Sahaneliğinde Ticari Midye Yataklarının Etüdü', 'Karadeniz ve Marmara Denizindeki Yosunlardan Ekonomik Olarak Yararlanma İmkânları', 'Karadeniz'deki Demersal Balıkların İlgili Olarak Trol Sahalarındaki Stok Araştırmaları', Marmara Denizi Oşinografik Araştırmaları' ve 'Ege Deniz Trol Araştırmaları' gibi faaliyetler hayata geçirilmiştir.⁹² Bütün bu olumlu gelişmeler rağmen EBK bünyesindeki 'Balıkçılık Müessese Müdürlüğü'nün balıkçılık araştırmaları ve faaliyetlerine 1975 senesinde son verilmiştir.⁹³ Bu terk edişin, gelecek beş 10 yıl boyunca balıkçılık araştırmaları tarihimizde yol açtığı duraklama ile Türk Balıkçılığı çok şey kaybetmiştir. Zira EBK'nın araştırma misyonu bir daha yakalanamamıştır.

Türkiye'deki su ürünleri üretim artışı 1960-70 yılları arasında %8.7, 1980-82 yılları arasında %7.8, 1982-84 yılları arasında %5.9, 1984-86 yılları arasında %1.1, 1986-88 yılları arasında %7.7 oranında artış sağlamıştır. Ancak 189 yılından itibaren bu artış oranı oldukça yüksek seyretmiştir. 1989 yılı için su ürünleri artış oranı %32.4, 1990 için %15.8, 1991 yılında ise %5.3'e düşmüştür. 1992 yılında tekrar artış eğilimine girmiş ve %24.6'ya, 1993'de ise %22.4 olarak artış göstermiştir.⁹⁴

⁸⁸ Yurtoğlu, 2017: 233-263.

⁸⁹ Arpa, 2015: 79.

⁹⁰ DPT, 1962: 36.

⁹¹ DPT, 1962: 159-160.

⁹² Bilecik, 2003: 258.

⁹³ Bilecik, 2003:258

⁹⁴ DPT, 1995: 66.

Su ürünleri avcılığında kullanılan modern araç ve gereçler, tekne motorları, ham ağ, balık bulucu cihazlar, ağ donanımları, oksijen tüpü vb. gibi araç ve gereçlerinin temininde, T.C. Ziraat Bankası tarafından 1989-1993 yılları arasında sektöre ayrılan kaynakların tutarı ise sırasıyla; 1982'de 2, 1983'de 5, 1984'de 6, 1985'de 12, 1986'da 20, 1987'de 25, 1988'de 30, 1989'da 40, 1990'da 60, 1991'de 129, 1992'de 140 ve 1993'de 170 milyar Türk Lirası olarak gerçekleştirilmiştir. Su ürünleri sanayi kredileri; balık işleme tesisleri (konserve, filota, tuzlamam vb.) soğuk hava deposu, makine-teçhizat gibi yatırımlar için ise proje sabit yatırım tutarı 600 milyon TL'nin altında olanlara %50, bu miktarın üzerinde sabit yatırım yapanlara ise %60 oranında, sanayi ile ilgili işletme kredilerine de yine %60 oranında faiz uygulanmıştır.^{95, 96}

"*Milli Prodüktivite Merkezi*" tarafından 1970 senesinde gerçekleştirilen bir seminerde; T.C. Ziraat Bankası tarafından su mahsulleri müstahsillerine ve kooperatiflerine açılan kredilerin bu müstahsil gruplarının hakiki ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde olmadığı bildirilmiştir. Nitekim bu çerçevede su ürünleri müstahsilleri ile yapılan temas ve incelemelerde, özellikle İstanbul Bölgesi balıkçılarının T.C. Ziraat Bankasından çok özel şahıslara ve bilhassa kabzımallara borçlu oldukları tespit edilmiştir. Bu bakımdan su ürünleri müstahsillerinin kredi kaynakları arasında kerdi müessesesi olarak T.C. Ziraat Bankası yanında özel şahısların açmakta oldukları kredilerin miktarlar ile konu ile ilgili herkes tarafından kabul edilen faiz ve ağır ödeme şartları ayrıca etraflı bir tetkik ve inceleme yapılmaya değer bir nitelikte olduğunun altı çizilmiştir.⁹⁷

Su ürünlerinin nakli için ideal olan soğuk zincir 1970'li yıllara gelindiğinde henüz kurulmamıştır. Türkiye'de su ürünlerinin %70'e yakını karayolu ile taşınmaktadır. Bu yıllarda avlanma bölgeleri tüketim merkezlerine yakın olduğu takdirde balıklar karaya çıkarılmadan deniz yolu ile (taşıma motorları) tüketim merkezlerine ulaştırılmıştır. Bu ulaşımda herhangi bir soğutma söz konusu bulunmamaktaydı. Tüketim merkezleri sahil şeridinden içerde ise avlanan ürün kamyon veya kamyonetlerle taşınmaktaydı. Bu durumda genellikle buz kullanılarak balıkların bozulmadan nakledilmesi sağlanmaktaydı. Ancak bunun mükemmel bir sonuç sağlamadığı bilinmekteydi. DPT'nin 1976 yılı raporuna göre nakledilen balık avının %40'ı buz ile muhafaza edildiği, %60'ının ise soğutmasız olarak nakledildiği belirlenmiştir. Frigorifik vasıtalar ise ancak su ürünleri ihracatı yapan firmalar tarafından kullanılmaktaydı. Frigorifik araçların su ürünlerin naklinde buz fiyatlarının yüksek olması nedeniyle yeterince ulaşımda kullanılmaması, akaryakıt fiyatlarındaki artışlar nedeniyle nakliye ücretlerinin yüksek olması gibi sebeplerden ötürü avın üretim bölgelerinden tüketim bölgelerine ulaştırılması güçleşmekteydi. Bu nedenle kıyı bölgelerindeki balık tüketimi yaklaşık 10 katı daha yüksekti. İç bölgelerde tüketim miktarı ise oldukça düşüktü.⁹⁸ DPT tarafından 1976 yılında hazırlanan Özel İhtisas Raporunda Su Ürünlerinin geliştirilmesine yönelik politikaların yeterince önemsenmediği ve planlanan hedeflerine asla ulaşamadığı vurgulanmaktadır.⁹⁹ Bu raporda yatırım programlarının Su Ürünleri Genel Müdürlüğüne yürütülmesi gerektiği belirtilmiştir. Geçmişte bu programların çeşitli Bakanlık ve Kuruluşlarca yürütülmesinden dolayı 'I, II. ve III. Beş Yıllık Kalkınma Plan'larında su ürünleri politikalarının tam ve rasyonel olarak tespit edilemediği gibi yatırımların da hakkıyla uygulanmadığı eleştirisi yapılmıştır.¹⁰⁰

1950'lerdeki Marshall yardımları ile soğuk depo altyapısı maalesef yanlış işletme politikaları ve hibe yardımların eşe-dosta liyakatsiz olarak dağıtılması ile başarısız ve hayal kırıklığı yaratmış bir girişim olarak balıkçılık tarihimizde yerini almıştır. 1980'lere gelindiğinde bile karaya çıkarılan balığın nakliyesi ve depolamasında hala ilkel yöntemler kullanılmaktadır. Kamyonlara yüklenen hamsi kasaları üzerine buz serpilerek büyük kentlere taşınmakta veya

⁹⁵ Anonim, 1986: 272.

⁹⁶ DPT, 1989: 210.

⁹⁷ Anonim, 1970: 488.

⁹⁸ DPT, 1976: 88.

⁹⁹ DPT, 1976: 88

¹⁰⁰ DPT, 1976: 88

son ulaşım noktasında kasalara gelişigüzel buz atılmaktadır. Oysa nakliye ve devamında depoculuk aslında birbirini tamamlayan başlıca iki unsurdur. Ülkemiz balık avcılığında 1980'li, 1990'lı yıllarda bile karaya çıkarılan avın %83-90'ı teknolojik noksanlıklar nedeniyle taze olarak tüketime sunulmaktadır. Anılan bu yıllarda soğuk hava deposu kapasiteleri avlanan balık potansiyeline göre oldukça düşüktür. Bu süreçte avlanan ürünün %35-40'ı kayba uğramıştır. Marmara Bölgesinde soğuk hava deposu ve taşıma imkânları diğer bölgelere göre daha müsait olmasına karşın, balık pazarlarında/balık hallerinde bozulmadan ötürü imha edilen balık miktarı sırasıyla 1978'de %45, 1980'de %35 olarak tespit edilmiştir.¹⁰¹

Ülkemizde 1970-1980 yılları arasında taze tüketim alışkanlığı %87 iken, daha sonraki yıllarda bu oran %80'e düşmüştür. Su Ürünlerinin gıda sanayiinde değerlendirilme payının büyük ölçüde artmış olduğu söylenemez. Bu pay üretim miktarına ve çeşitliliğine, teknolojik imkânlarla, alışkanlıklara ve yaşam standartlarına/tarzına göre değişmektedir. Soğutma ve soğuk zincir sisteminin yeterince kullanılmayışı balık sanayinin beklenen düzeyde gelişmemesine sebep olmuştur.¹⁰² Taze tüketim alışkanlığının da büyük ölçüde bir tercih/davranış biçimi olmanın ötesinde soğuk zincir sisteminin yetersizliğinden ve balık işleme mamul ve yarı mamul ürünün elde edilememesinden de ileri geldiği söylenebilir.

Karaya çıkarılan avın işlenerek değerlendirilmesi belli av mevsimlerinin dışında da talebi arttırmaktadır. Bununla birlikte 1987 yılında balık avcılığında elde edilen ürünün büyük ölçüde (%70 oranında) taze tüketim olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu avın sadece %4'ü dondurulmuş, %1.5 konserve ve %0.4'ü tuzlanmış olarak tüketiciye sunulmuştur. Geri kalan %24.1'i ise balık unu-yağı sanayine hammadde olarak gitmiştir.¹⁰³ Aynı dönemde diğer ülkelerle, özellikle Batı Avrupa ülkeleri, Japonya, Kanada ve Amerika gibi gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında su ürünlerinin gıda sanayiinde kullanım payının çok düşük olduğu görülmektedir. Su ürünleri ihracatı taze ve işlenmiş olarak yapılmaktadır. 1987 istatistiklerine göre işlenmiş olarak 20 bin ton su ürünleri ihracatı gerçekleştirilmiştir. İç tüketimde ise işlenmiş su ürünleri pazarlaması daha çok konserve, tuzlama ve salamura olarak yapılmaktadır. Bununla birlikte 1980'li yıllar içinde Türk Balıkçı Filosunun yakın kıyı sularında avladığı balıklar için henüz bir soğuk zincir sistemi kurulamamıştır. Bu daha çok, balığın ağdan çıkarılmasından itibaren kırılmış buz, su ve buz karışımı, soğutulmuş deniz suyu, kuru buz ve soğutulmuş hava gibi farklı yöntemlerle ürünün belirli sürelerde depolanması ve yine soğuk zincir ile nakliyesinin yapılabilmesi ile mümkündür. Henüz depolama koşulları ve depolama süresi açısından elde edilen av için gerekli altyapı tesis edilememiştir.

Pazarlamanın temel altyapısını oluşturan soğuk zincir ve depolama koşulları, depolama alt yapısına ilişkin yeterince tesisin olmayışı Türk balıkçılığının çok uzun yıllardır en önemli alt yapı sorununu oluşturmuştur. Bu sorunun çözümü 2000'li yılların başından itibaren ve özellikle 'AB ile Balıkçılık Entegrasyon Programları'nın başlaması ile yol alınmaya başlanmıştır. Sonuçta bir değer olarak avlanan, araya çıkarılan ticari türler için harcanan bunca emek ve finansmana karşın son noktada nihai yararlanıcı olan tüketicinin satın aldığı balığın hem hijyen hem besin kalitesi açısından sağlıklı olması beklenmektedir. Eğer bu noktada sorun varsa, satın alınan ürün/balıkten yeterince fayda sağlanamadığı, hatta kimi kez bu faydanın üretim maliyetleri ile birlikte %50'lerin altına düştüğü bildirilmektedir.¹⁰⁴

Sonuç

Türkiye'deki Marshall Planı yardımları 1948-1952 yılları arasında devam etmiştir. Yardımlar bu tarihten sonra "Kore Savaşı"nın maddi yükünün artmasından dolayı sona erdirilmiştir. Bu

¹⁰¹ DPT, 1989: 210

¹⁰² DPT, 1989: 210

¹⁰³ DPT, 1989: 210

¹⁰⁴ Zengin, 2019: 31-67.

kapsamda “*Demir Perde Ülkeleri*” dışındaki tüm Avrupa ülkelerine yardım yapılmıştır. Bu yardımlar Amerika Birleşik Devletleri’ne Avrupa politikasında söz hakkı tanımış, birçok ülkeden bu yardımların geri ödenmesi dönemlerinde önemli ayrıcalıklar elde etmiştir. Marshall Yardımı Programları’nın ABD’nin süper güç olması yolunda attığı en önemli adımlardan birisi olarak kabul edilmektedir. Plan döneminde başbakan koltuğundaki Adnan Menderes; “*İmzalanan bu planla Türkiye’nin kolunu ABD’ye kaptırdığını, artık geri dönüşün çok zor olduğunu söylemiştir*”.¹⁰⁵ Marshall planı amaçlarına ulaşmış, Avrupa hızlı bir şekilde ekonomik açıdan güçlenmiş ve komünizm Doğu Avrupa ile sınırlı kalmıştır.

Demokrat Parti dönemine kadar ki ‘milli-yerli’ Devletçi politikalar ile iktisadi kalkınma hamleleri gerçekleştirilirken, 1950’den sonraki çok partili siyasi hayata geçiş ile birlikte Amerikan’ın II. Dünya Savaşından sonra oluşturduğu ‘çift kutuplu’ dünyada Türkiye’nin ‘NATO Paketi’nde yer almasına karşın Marshall Destekleri Türkiye’yi dışa bağımlı bir kalkınma modeli ile tanıştırmıştır. Bununla birlikte ilgili hükümet Amerikan politikaları istikametinde iç yatırım ve gelişmeleri belli ölçülerde sınırlandırmaya başlamıştır. Bunun yansımaları sonraki yıllarda, 1960’lardan sonraki süreçte daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Birçok alanda özellikle sanayi ve alt yapı yatırımları konusunda Türkiye dışa bağımlı bir durumda kalmıştır.¹⁰⁶

Bununla birlikte Türkiye için bu plan beklediği gibi fayda sağlamamıştır. Türkiye’ye biçilen rol Türkiye’nin sanayi açıdan kalkınmasını engelleyerek tarımsal üretime ağırlık vermesine sebep olmuştur. Maden bakımından zengin olan Türkiye coğrafyası sınaî gereksiniminden uzak kalmış ve madenleri hammadde olarak Avrupa’ya aktarmıştır. Yapılan tetkiklere göre, Türkiye pek çok ekonomik yanlış yapmıştır. ABD’nin öne sürdüğü şartlar Türkiye’nin ekonomik gerilemesine neden olmuştur. Bu şartlardan dolayı Türkiye, devletçi ekonomik modeli terk etmiş, piyasa ekonomisine yönelmiştir. Ayrıca Amerikan uzmanları tarafından hazırlanan raporlar, Türkiye’nin ekonomik kalkınmasını beklenen seviyede geliştirememiş, aksine temel endüstri kollarının kurulması yerine dışarıdan ithalata yönelik tedarik politikası teşvik edilmiştir. Bu yanlışlardan dolayı Türkiye zamanla ekonomik bağımsızlığını kaybetmiştir.¹⁰⁷

Bu çalışma “*Marshall Planı*”nın balıkçılık sektörünün gelişimini ne ölçüde etkilediği ve bu sektörünü nasıl şekillendirdiği konusunda literatüre katkı sağlamayı da hedeflemiştir. Kısaca Marshall Planı’nın ortaya çıkışındaki ekonomik nedenler analiz edildiğinde; bunların başlıca güçlü bir üretim, dış ticaretin artırılması, tutarlı bir mali yapı ve Avrupa’nın ekonomik entegrasyonu olduğu ortaya çıkmaktadır. Plan uygulama aşamasından sonraki süreçte de Avrupa ülkelerinde kalkınmanın itici gücü olarak başarıya ulaşmış ve İkinci Dünya sonrasında her açıdan yıkıma uğrayan Avrupa için itici bir dinamik oluşturmuştur. Ancak Türkiye açısından bakıldığında bu hedeflerden ilk iki hedefin başarıyla ulaştığı, diğer iki hedefe ise ulaşamadığı söylenebilir. Bu süreçte karşılıklı tüm teşebbüslere karşın arzu edilen sonuca ulaşamamıştır. Türkiye diğer alanlarda olduğu gibi balıkçılık sektöründe de arzuladığı kalkınmayı sağlayamamıştır. 1954 yılında “*Dünya Bankası*”nın yaptığı müdahaleler ile Türkiye ile “*Dünya Bankası*” arasındaki bağlantı kopmuştur. Türkiye, Dünya Bankası’ndan artık kredi alamamaya başlamıştır. Bununla birlikte ekonomideki büyüme hedefi beklenenin aksine, tarım alanında (buna balıkçılıkta dahildir) değil; sanayileşme fikrine kaymıştır. Dönem itibari ile tarımsal verim düşük, bunun aksine kırsal alanlardaki nüfus daha baskındı. İthalatın sınırlandırılmasından sonra sanayileşmenin hız kazanması, köylü ve tüccar kesimin sanayiye doğru kaymasına sebep olmuştur. Türkiye, özel sektörü teşvik etmesinin yanında ithalatta kısmi serbestliğe de müsaade etmiştir. Bu izne rağmen sınaî teşebbüse yönelememesi, ithalat masraflarını karşılayacak bir ihracat gelirinden uzak kalmasına neden olmuştur. Bunun dışında, Türkiye’de var olan özel sektör de şahsi teşebbüse dayalıydı. Çok fazla ortaklık görünmüyordu. Bununla birlikte asıl

¹⁰⁵ Tören, 2007: 383.

¹⁰⁶ Ataöv, 1969: 295.

¹⁰⁷ Şahin, 2014.

mesele planın uygulanmasından sonraki süreçte Türk hükümetleri tarafından istikrarlı bir yönetim mekanizmasının oluşturulamaması, alınan hukuki ve yapısal kararların, temel planların süreklilik taşıyamamasıdır. Bu tarihsel süreçte alınan kısa süreli politik çıkarılara dayalı siyasal kararlar ile birçok iyi girişim heba olmuştur. Örneğin su ürünleri alanında 1970'li yılların başında çıkartılan yasa teknik, idari ve hukuki olarak yeterince uygulanamamıştır.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden çok kısa bir süre sonra Türkiye, Sovyetler 'in toprak ve Boğazlarda üs istekleriyle karşı karşıya kalmıştır. SSCB'nin bu taleplerine karşı kendisini yalnız başına savunamayacağına inan Türkiye, batıdan ve özellikle II. Dünya Savaşı sonrası batı dünyasının lideri konumuna geçen ABD'den destek bulmaya çalışmıştır. Yine II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde, SSCB'ye karşı yeni stratejiler geliştiren Amerika da oluşturduğu bu yeni strateji ve kendi ulusal çıkarlarının gereği olarak Türkiye'ye yardım etme kararı almıştır. ABD bu kararını 1947'deyayımladığı "*Truman Doktrini*" ve 1948'de hayata geçirdiği "*Marshall Planı*" çerçevesinde uygulamıştır.

Ancak ABD Senatosunun 1956 Raporunda "*ABD'nin yapmış olduğu yardımın başkalarının çıkarı için yapılmadığı açıkça belirtilmiştir*". Aynı raporda; "*Ne Amerika sadaka veren bir kuruluş ve ne de ekonomik yardım Amerikan halkının cömert ruhunun dışarıya akmasıdır, denmiştir*". Teknik yardımın; "*Amerika'nın dış politikasını yürütmek ve ulusal çıkarlarını dışarıda geliştirmesi için uygulanan araçlarından sadece biri olduğu vurgulanmıştır*"¹⁰⁸. Oysa Türkiye ile aynı dönemde "*Marshall Planı*"ndan yararlanan Avrupa ülkeleri planın olumsuz etkilerinden kendilerini kurtarmışlardır. Türkiye ise maalesef bu olumsuz etkilerden kendisini kurtaramamıştır. Özellikle kredilerin verimsiz kullanılması, uluslararası ilişkilerdeki yetersizlik durumu ve dünyada yaşanan dönüşüme ayak uydurulamaması gibi sebepler, ulusal ve uluslararası politikaların yürütülemez hale gelmesi sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda "*Marshall Planı*"; Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte Türkiye'de ekonomik alanda uygulamaya konan "*Kemalist Politika*"lardan kopmanın bir aracı olmuş ve ülkenin dışa bağımlılığını arttıran bir girişim olarak yakın tarihimizdeki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Akşam, 2 Nisan 1950, "Balıkhanenin Durumu", 3.

Anonim (1931), *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı*, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, 34, 31-32.

Anonim (1936), "İstanbul'da Balıkçılık ve İstanbul'da Nekadar Balık Yeniliyor?", *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 1(52), 21.

Anonim (1952), "Türkiye'de Marshall Planı", *Türkiye İktisat Mecmuası*, 52, 45.

Anonim (1954), "Dünya Balıkçılık Âlemi", *Balık ve Balıkçılık Dergisi*, Cilt: II, 12, 6-7.

Anonim (1957), "Dünya Balıkçılık Âlemi", *Balık ve Balıkçılık Dergisi*, Et ve Balık Kurumu Umum Müdürlüğü, Ocak, 1957, Cilt V, Sayı 1, 5-7.

Anonim (1958), "Balıkçılık Davamızda Hususi Teşebbüs: Deniz Konserve Fabrikası Ziyareti", *Balık ve Balıkçılık Dergisi*, Et ve Balık Kurumu, Cilt IV, Sayı: 9, 23-26.

Anonim (1961), "Müşterek Orkinos Avcılığı", *Balık ve Balıkçılık Dergisi*, Et ve Balık Kurumu Umum Müdürlüğü, Temmuz-Ağustos, 1961, Cilt: IX, Sayı: 6, 3-4.

Anonim (1970), *Türkiye Balıkçılığının Sorunları ve Geliştirme Çareleri* Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, 488.

¹⁰⁸ Sander, 1979: 42.

Anonim (1986), *Su Ürünleri Sektörünün Bugünkü Durumu ve Sorunları Sempozyumu*. İzmir, TC Ziraat Bankası, Su Ürünleri Kredileri Müdürlüğü, Yayın No: 7, 272 s.

Arısoy, Süleyman (1963), "Türkiye Balıkçılığının Reorganizasyonu." *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 22, 143 s.

_____ (1964), *Türkiye Balıkçılığının Reorganizasyonu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 126 s.

Arpa, Hamdi (2012), *Yakakent'ten Balıkçı ve Balıkçılık Öyküleri*. Yakakent Belediyesi Kültür Yayınları, 284 s.

Arpa, Hamdi (2015), *Balıkçılık Tarihimizden Notlar*. Ankara, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları, 326 s.

Ataöv, Türkkaya (1969), *Amerika, NATO ve Türkiye*, Aydınlik Yayınevi, 295 s.

Avcıoğlu, Doğan (2016), *Türkiye'nin Düzeni*. Kırmızı Kedi Yayınevi, İkinci Baskı, 800 s.

Baade, Fritz (1952), "Türk Balıkçılığının Gelişmesinde Bir Alman İştirakinin İmkânları", *Türk Ekonomisi Dergisi*, Sayı: 106, 106-113.

Bayrakçı, Kemal (1941), "Marmara Balıkçılık Mektebi-2", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 4, Sayı: 39, 12-19.

_____ (1942), "Balık Ekonomisi", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 3, Sayı: 29, 13-16.

Benlioğlu, Abdurrahman (1955), "Neden Balıkçılık Yapamıyoruz", *Türk Ekonomisi Dergisi*, Sayı: 142, 105-109.

Bilecik, Nezih (2003), *Herkes Yerine*, Final Ofset Yayıncılık, 258 s.

Can, Zeki (1950), "Marshall Yardımlarının Balıkçılığımıza Sağlayacağı Büyük Fayda", *Av ve Deniz Sporları*, s 15.

Caner, Selçuk (1940), "Balıkçılık Kanunu", *İktisadi Yürüyüş*, Sayı: 9, 8-9.

Cumhuriyet, 4 Nisan 1949, "Bir Yıllık Kalkınma Programımız", 1, 4.

Cumhuriyet, 3 Mayıs 1949, "Balıkçılık Müttehassısı Gitti", 2.

Cumhuriyet, 27 Nisan 1950, "Balıkçılığımızın Durumunu Islah", 1, 3.

Cumhuriyet, 24 Şubat 1950, "Balıkçılığımızın İnkişafı İçin", 2.

Cumhuriyet, 9 Kasım 1952 "Balıkçılık Teknelerimiz Geliyor", 1.

Çağrı, Erhan (1996), "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1), 275-288.

DPT (1962), *I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*, Devlet Planlama Teşkilatı Raporu, 159-160.

DPT (1962), *Tarım Sektörü 1963-1967 Planı Hazırlık Çalışmaları Sektör Programları: Balıkçılık*, Devlet Planlama Teşkilatı Raporu, 36.

DPT (1976), *IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Su Ürünleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Devlet Planlama Teşkilatı Raporu, 205, 88.

DPT (1989), *Su Ürünleri ve Su Ürünleri Sanayii, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı ÖİK Raporu*, Devlet Planlama Teşkilatı Raporu, 210.

DPT (1995), *VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Su Ürünleri ve Su Ürünleri Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, 66.

DPT (2006), *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) Gıda Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: 2720, 108.

- Ertem, Barış (2009), "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21), 377-397.
- Ete, Muhlis (1952), "Türkiye'de Et ve Balık Davası", *Türk Ekonomisi*, Sayı: 108, 163-169.
- Gimbel, John (1976), *The Origins of the Marshall Plan*, Standford University Press, 344.
- Grünbache, Armin (2012), "Cold-War Economics: The Use of Marshall Plan Counterpart Funds in Germany, 1948- 1960", *Central European History*, 45(4), 697-716.
- İleri, Suphi Nuri (1940), "Yeni Bir Teklif Deniz Mahsulleri Bankası", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 57, 4-19.
- İnal, Fasih (1955) "Et ve Balık Kurumunun Faaliyetleri", *Türk Ekonomisi*, Sayı: 139, 13-15.
- Hobsbawm, Eric (2003), *Kısa 20. Yüzyıl Aşırılıklar Çağı 1914-1991*, İstanbul, Sarmal Yayınevi, İkinci Baskı, 694.
- Kırker, Enver (1943), "Denizlerimizin Serveti", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 7, Sayı: 75, 13-21.
- Kunz, Daina (1997), "The Marshall Plan Reconsidered", *Foreign Affairs*, 76(3), 162-170.
- Koçtürk, Murat (2010), "1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi", *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 45(2), 48-65.
- Milliyet, 12 Ağustos 1950, "Balıkçılığın İnkişafı", 2.
- Milliyet, 9 Nisan 1951, "Bu işin Toprak Mahsulleri Ofisi ile Alakası Ne?", 79.
- Milliyet, 16 Haziran 1961, "Artık Denize Çıkacaklar", 1.
- Onat, Saim (1967), "Et ve Balık Kurumu Gemi Faaliyetleri", *Balık ve Balıkçılık*, 5, 13.
- Özerdem, M. Nihat (1957), *Balıkçı Teknelerinde Makine Seçimi*, Et ve Balık Kurumu Balıkçılık Araştırma Merkezi Raporları, İstanbul, B, No: 1.
- Özer, Mehmet Halis (2014), "The Effects of the Marshall Plan Aids to the Development of the Agricultural Sector in Turkey, the 1948-1953 Period", *International Journal of Economics and Financial*, 4(2), 427-439 www.econjournals.com
- Sander, Oral (1989). *Siyasi Tarih, I. Dünya Savaşının Sonundan 1980'e Kadar*, İmge Kitabevi, Ankara.
- _____ (2000), *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara, 8. Baskı, İmge Kitabevi, 605.
- Özkul, İsmail (1946), "Balıkçılığımızın Geliştirilmesi Davası", *Türk Ekonomisi*, 42, 300-306.
- Saygun, Kemal (1951), "Balıkçılığımızın Durumu ve Kalkındırılması İmkânları", *Türk Ekonomisi*, 99, 267-274.
- _____ (1951), "Su Ürünleri Kongresi", *Türk Ekonomi Dergisi*, 79.
- Şahin, Serkan (2014), *Marshall Planı Ekseninde Türkiye*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.
- Tataç, Ziya (1954), "Olaylara Bakış, Şubat 1954", *Türk Ekonomisi*, 130, 119-126.
- TBMM 01 Kasım 1936, "Zabıt Ceridesi", 5.
- TBMM 26 Kasım 1949, "53. Birleşim", 785-786.
- TBMM 23 Mart 1950, "Kanunlar Dergisi", 1358-1360.
- T.C. Resmî Gazete, 2 Temmuz 1949, "Bakanlar Kurulu Kararları", 7248, 16521.
- T.C. Resmî Gazete, 1 Nisan 1950, "Kanunlar", 7472, 18233.

T.C. Resmî Gazete, 4 Nisan 1971, “Kanunlar”, 13799, 1-5.

Timur, Metin ve Doğan, Kadir (1999), “İstanbul Balık Hali’nin Pazarlama ve Satış Durumu”, *İstanbul Ün. Su Ürünleri Fakültesi Dergisi*, 16, 1-17.

Tören, Tolga (2007), *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*. Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV), Yayınevi Genel Dizisi, 1. Basım, İstanbul, 383.

İnan, Afet (1989), *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 336.

Tuna, Serkan (2017), “CHP İktidarında Türk Balıkçılık Sektörüne Yönelik Faaliyetler (1923-1950)”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16 (32). 87-148.

Ulus, 28 Mart 1951, s.2

Uzel, Celal (1949), “Balıkçılığımızı Gelişmesi İçin”, *İktisadi Uyanış Dergisi*, 2, 13.

Ülman, Haluk (1992), *Dünya Nereye Gidiyor? Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, İstanbul, Bağlam Yayınları.

Vakit, 3 Ekim 1951, “Balıkçılara Ağ İpliği Dağıtılacak”, 1-2.

Yaşa, Memduh (1980), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi: 1923-1978*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul, 77-82.

Yazman, Aslan Tufan (1950), “İktisadi Kalkınmamızda Haritanın Büyük Rolü”, *İktisadi Yürüş*, Cilt: 11, Sayı: 250, 7.

Yurtoğlu, Nadir (2017), “Erken Cumhuriyet Dönemi ve Sonrasında (1923-1960) Türkiye’de Balıkçılık Faaliyetleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII/1, 233-263.

Zengin, Mustafa ve Güngör, Günay (2017), “Role of Fishery Cooperatives in Fisheries Management; The Case of Marmara Sea, Turkey”. *Journal of Aquatic Science*, 32(2), 102-119, doi:10.18864/TJAS201709

Zengin, Mustafa (2019), “Karadeniz Türk Balıkçılığının Yüz Yıllık Tarihine Genel Bir Bakış”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/7, s.31-67, DOI: 10.31765/karen.584037

_____ (2020), *Türkiye Cumhuriyetinin İlk Özel Sektör Girişimlerinden Gelibolu Sardalye Konserveliğinin Geçmişine Bir Yolculuk*. Paradigma Akademi Yayınları, Toplum ve Kültür Araştırmaları-I, Editörler, 475.

KAREN YAYIN İLKELERİ

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (KAREN), Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü tarafından Nisan, Eylül ve Aralık aylarında yılda üç sayı olarak yayımlanan açık erişimli bir dergidir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Gönderilen makalenin başka bir dergi/kitapta yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere başvurulmamış olması gerekmektedir. Ancak daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazılar, *DergiPark* sistemi üzerinden gerekli işlemler yapılarak gönderilmelidir. Yazarlar, *DergiPark* sistemi üzerinden ad ve soyadıyla birlikte akademik unvanı, görev yaptığı kurumu, yazışma ve e-posta adresini ve telefon numaralarını eksiksiz olarak belirtmelidirler.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne yayımlanmak üzere gönderilen her makale, yayın kurulu ve editörler tarafından incelenir. Makaleler, yayın kurulunun önerileri doğrultusunda seçilen en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez.

Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya yayın kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra *DergiPark* sistemi üzerinden en geç 15 gün içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki bilgiler, görüşler ve değerlendirmeler yazarlara ait olup Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır.

Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KAREN yazarlardan herhangi bir makale işlem ücreti talep etmemektedir.

Yazarlara Yönerge

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne gönderilecek yazılarda 10 punto (dipnotlarda 8 punto) Sitka Text yazı fontu kullanılmalıdır.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

Makale içerisinde bulunan Helence ya da diğeri özel karakterler için New Athena Unicode / Minion Pro Display fontu kullanılmalıdır.

Ana başlıklar hariç, makale içerisinde bulunan ara başlıklarda her kelimenin ilk harfi büyük olmak şartıyla küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Makale özeti 150-300 kelime aralığında olmalı; makalede en az 3, en çok 5 tane anahtar kelimeye yer verilmelidir. Türkçe makalenin özeti Türkçe ve İngilizce; Türkçe haricindeki makalenin özeti ise hem kendi yazım dili ile hem de Türkçe ve İngilizce olmalıdır.

Dipnotlar her sayfanın altında, makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlenecek şekilde verilmelidir. Metinde kullanılan dipnotlar; yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası şeklinde kısaltılarak verilmelidir. Kaynakça bölümü makalenin sonunda yer almalı ve metinde kullanılan kısaltmalar burada açıklanmalıdır.

Makale sonunda araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı, Çatışma Beyanı ve varsa Destek ve Teşekkür Beyanına yer verilmelidir.

B. Kaynakça ve Dipnot Gösterimi**• Tek Yazarlı Kitaplar**

Kaynakça: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Dipnot: Umar, 1992: 127.

Kaynakça: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Dipnot: Watson, 2003: 135.

• İki ya da Daha Fazla Yazarlı Kitaplar

Kaynakça: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Dipnot: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Kaynakça: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Dipnot: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Kitap Bölümü/ Edit Edilmiş Kitapta Bölüm

Kaynakça: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Çev. ve Yay. Haz. Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147-168.

Dipnot: Ágoston, 2017: 152-153.

Kaynakça: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Dipnot: Köse, 2007: 99-100.

• Tez

Kaynakça: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dipnot: Taylan, 2003: 25.

Kaynakça: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Dipnot: Ada, 2011: 35.

• Makale

Kaynakça: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Dipnot: Toksoy, 2007: 142.

Kaynakça: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Dipnot: Seyhan, 2000: 242-243.

• Kongre/Sempozyum/Bildiri

Kaynakça: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Dipnot: Demir, 2009: 75-77.

Kaynakça: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Dipnot: Özsait, 2000: 38.

Kaynakça: Cunbur, Müjgân (1995), “Klâsik Edebiyatımızda Nevruz”, *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Dipnot: Cunbur, 1995: 46.

• **Bir Yazarın Aynı Yılda Yayınlanmış Birden Fazla Yayınına Atıf**

Kaynakça: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Dipnot: Tezcan, 2012a: 19.

Kaynakça: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Dipnot: Ballesteros, 2011a: 45.

• **Çevirisi Yapılmış Yayınlar**

Kaynakça: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Dipnot: King, 2008: 35.

• **Gazete**

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başçı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• **Ansiklopedi Maddesi**

Kaynakça: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Dipnot: Kallek, 2007: 340.

Elektronik Kaynaklar

• **İnternette Yayınlanan Dergide Makale**

Kaynakça: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6.43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Dipnot: Botalov, 2007: 44.

Kaynakça: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603. http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Dipnot: Polat, 2014: 566.

• **Yazarı Belli Olmayan Makale**

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• **Yazarı ve Tarihi Belli Olmayan Makale**

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>. “Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

• Sözlü Kaynak

Kaynakça: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Dipnot: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• Film ya da Belgesel

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Colombia Pictures

• Arşiv Belgesi

Kaynakça: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Kaynakça: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Kaynakça: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Dipnot: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Kaynakça: The National Archives, Foreign Office

Dipnot: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Kaynakça: TBMM Zabıt Ceridesi

Dipnot: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, İçtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Etik Kurallara Uygunluk

- Yayımlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.
- Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.
- Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.
- "Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

GUIDELINE OF THE KAREN

The Journal of the Institute of Black Sea Studies (KAREN) is an open access journal publishes scientific studies three times a year, in April, September and December.

The publishing language of KAREN is Turkish and English.

In order for any article to be published in KAREN, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

The papers can be submitted to KAREN through *DergiPark* by becoming a member. The authors are to provide their full names, academic titles, institutions, correspondence and e-mail addresses and phone numbers during submission.

Papers submitted to KAREN are first examined by the Editorial Board. Then the papers are evaluated by at least two independent referees selected by the recommendations of the Editorial Board. The name of the author is not notified to the referees and the name of the referee is not notified to the authors.

In case one referee report is negative while the other is favourable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

When a manuscript is corrected according to the suggestions of the referees and the editorial board, it has to be re-submitted to KAREN through *DergiPark* system within 15 days. The corrected manuscript can be re-examined by the referees if necessary.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Journal of Institute of Black Sea Studies. Any views expressed in this publication are the views of the authors and are not the views of KAREN.

Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

Article Processing Charges (APC)

KAREN **do not charge authors** an APC.

Instruction for Authors

A. Writing Rules and Principles

The manuscripts should be written in Sitka text format, and the size of the text should be 10 points (the size of the footnotes should be 8 points).

In terms of spelling and punctuation, except for special cases where the paper or the subject requires, Spelling Book of Turkish Language Association should be taken as a basis.

For Hellenic and other special characters, New Athena Unicode/Minion Pro Display point form must be used.

Except from the main titles, only the first letters of each word of headings within the manuscript should be capitalized and written in bold.

At the beginning of the article, there should be an abstract consisting of minimum 150 and maximum 300 words; and 3 to 5 key words. If the manuscript is written in Turkish the abstract will be written in both Turkish and English. If the manuscript is written in another language, the abstract will be in Turkish, English and the language in which the manuscript is written.

The footnotes should be given at the end of the article. References used in the texts are shown as; the author's surname, date of publication and page (and if used figure or plate) number. References to which are cited in the manuscript only should be given place in the References section at the end of the manuscript; and abbreviations which are used in the text must be explained here.

At the end of the article; "Contribution Rate Statement by Researchers", "Conflict Statement" and "Support and Acknowledgment Statement" if exists, should be included.

B. Sample Bibliography and Method of Citing References Bibliography**• Book by a Single Author**

Bibliography: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Footnote: Umar, 1992: 127.

Bibliography: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Footnote: Watson, 2003: 135.

• Book by two or More Authors.

Bibliography: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Footnote: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Bibliography: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Footnote: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Chapter Book/Chapter in an Edited Work

Bibliography: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Trans. and Prepared by Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147-168.

Footnote: Ágoston, 2017: 152-153.

Bibliography: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Footnote: Köse, 2007: 99-100.

• Thesis/Dissertation (MA, PhD)

Bibliography: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Unpublished Master's Thesis, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Footnote: Taylan, 2003: 25.

Bibliography: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Unpublished Doctoral Dissertation, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Footnote: Ada, 2011: 35.

• Article

Bibliography: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Footnote: Toksoy, 2007: 142.

Bibliography: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Footnote: Seyhan, 2000: 242-243.

• Conference Paper/Congress/Symposium (Published)

Bibliography: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Footnote: Demir, 2009: 75-77.

Bibliography: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Footnote: Özsait, 2000: 38.

Bibliography: Cunbur, Müjgân (1995), “Klâsik Edebiyatımızda Nevruz”, *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Footnote: Cunbur, 1995: 46.

• **Citation for an Author with More than one Cited Publication within the Same Year**

Bibliography: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Footnote: Tezcan, 2012a: 19.

Bibliography: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Footnote: Ballesteros, 2011a: 45.

• **Translated Works**

Bibliography: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Trans. by Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Footnote: King, 2008: 35.

• **Newspapers /News**

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başçı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• **Encyclopedia article**

Bibliography: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Footnote: Kallek, 2007: 340.

Electronic Sources

• **Journal Article Published on the Internet**

Bibliography: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6, 43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Footnote: Botalov, 2007: 44.

Bibliography: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603.

http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Footnote: Polat, 2014: 566.

• **Author Indefinite Article**

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• **Article without author and date**

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk> Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

Oral Source

Bibliography: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Footnote: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• Film or Documentary

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Colombia Pictures

• Archives

Bibliography: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Footnote: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Bibliography: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Footnote: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Bibliography: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Footnote: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Bibliography: The National Archives, Foreign Office

Footnote: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Bibliography: TBMM Zabıt Ceridesi

Footnote: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, içtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Compliance with Ethical Rules

- The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.
- Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.
- Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.
- Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring “Ethics Committee Decision” and this approval should be stated and documented in the paper.